
HARVARD
UNIVERSITY

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
ET
VE RI
TAS
CHRISTO ECCLESIAE

CORNELII NEPOTIS

QUI EXSTAT

LIBER DE EXCELLENTIBUS DUCIBUS EXTERARUM GENTIUM.

ACCEDIT EIUSDEM VITA ATTICI.

AD HISTORIAE FIDEM RECOGNOVIT ET USUI SCHOLARUM

ACCOMMODAVIT

EDUARDUS ORTMANN,

DR. PHIL. ET PROFESSOR,

GYMNASII HENNEBERGICI QUOD EST APUD SILUSINOS CONRECTOR.

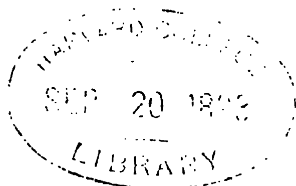

EDITIO QUINTA.

LIPSIAE,

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

PRAEFATIO EDITORIS
AD EDITIONEM QUARTAM.

Quae Nepotis nomine ad nos pervenerunt vitae, eae vel propter rerum delectum et scriptoris ingenium vel propter universam stili orationisque conformationem adhuc vulgo dignissimae habentur, quas gymnasiorum nostrorum quartani legant. Itaque quamvis multa in eis inesse constet, quae aut historica fide careant falsove tradantur aut minus eleganter proferantur et cum grammaticorum praeceptis pugnent, tamen retinentur illae in scholis et posthabitae nonnunquam tirociniis recentiorum manu confectis usque repetuntur. Imbui enim eis quamvis inquinatis pueros nostros quam omnino earum ignaros manere malumus. Verumtamen hoc aegre ferimus, quod, qui integri ardenti fere studio ad hanc lectionem accedunt discipuli, iterum atque saepius monendi sunt, quid minus vere, minus subtiliter, minus eleganter apud Nepotem scriptum sit. Quod si tenerorum animorum verecundia non facias, ne illi ad intempestivam quandam iudicii subtilitatem excitentur — totos enim pueros se dare lectioni et mentibus animisque amplecti scriptorem volumus, ut illum suspiciant nec infra se positum arbitrentur — quot falsa addiscunt, quae difficile sit postea vel grammaticae vel historiae magistris oblitterare aut corrigere! 'Quo simul est imbuta recens servabit odorem testa diu.' Magnam igitur temporis iacturam non faceremus, si iam inde ab initio vera pueri didicissent. Quid? devorare Nepotem librariorum temeritate inquinatum qui malunt quam paulo audacius perpolitum interpretari, nonne et suam et discipulorum alere videntur socordiam?

His fere rationibus nuper commotus collega meus ad coenobium Sanctae Virginis, quod est apud Parthenopolitanos, qui nunc gymnasium regit Giessanum, Andr. Weidner, Nepotis vitas ita perpolire aggressus est, ut illi, quod diximus, malo mederetur. Quam subactionem volebat magis scholarum usum quam librorum manu scriptorum fidem sequi, praesertim cum

horum vel optimi omnes interpolatorum nugis adspersi ea dictionis vitia haberent, quae in scriptorem Ciceronis, Caesaris, Sallustii, Attici aequalem et fere familiarem cadere minime viderentur. Postea cum Weidner aliis studiis occupatus rem vix incohatam reliquisset, monente Parthenopolitani illius, quod diximus, gymnasii rectore, Guil. Herbst, ego eam in me recepi, gratumque facturus maxime illi scholae mihi videbar, in qua tale aliquid iamdiu desideratum esset. Ac primum Nipperdeyi maxime annotationes, quas maiore editione (Lipsiae 1849) exhibuit, secutus, quid de quaque re veteres scriptores vel Romani vel Graeci dignum fide vel indignum tradidissent, examinavi; deinde accurate inspexi, quam Roth, Benecke, Halm ex libris scripturae discrepantiam vulgaverant. Sic via quasi praemunita ipsas vitas ad usum scholarum accommodare aggressus sum, idque feci haec spectans:

1) ut rerum delectum et sentiendi iudicandique de singulis vel rebus vel hominibus rationem, ut apta ingeniis puerorum, servarem;

2) orationem scriptoris atque etiam ea, quae propria eius et a ceterorum consuetudine diversa essent, modo a latinitate ne abhorrerent, ut retinerem;

3) quae autem soloeca essent aut cum praeceptis bene scribendi pugnantia, sive scribendi elegantia sive disserendi subtilitas desideraretur, ea ut emendarem atque ita emendarem, ut ad fidem librorum quam proxime accederem.

4) In rebus quae falso tradita essent, ea in animo erat, quoad fieri posset levioribus quibusdam transmutationibus vel interpolationibus sine liberiore contextus conformatione, ad ceterorum scriptorum auctoritatem corrigere; sin minus posset, annotationibus contextui subiectis, quid quoque loco verius aut veri similius videretur, breviter dicere.

5) Eisdem annotationibus volebam et, quae nimis presse ob eamque rem minus dilucide proferuntur, adiciendis quibusdam rebus necessariis explanare et, quo facilius singula memoriae mandarentur, annorum computatione ea illustrare, denique, in elocutione si qua Nepotis propria viderentur, designare.

6) Praeterea, ut ad percipiendam rerum seriem historiamque cognoscendam puerorum mentes adiuvarentur, alium atque

accepimus vitarum ordinem institui et in margine annos, quos quidem pro certo eruere potuerim, adieci.

7) Datamis, Dionis, Timoleontis, Eumenis vitas ut nimis reconditas et ab initiis disciplinae historicae alienas ut omitterem, praesertim cum accuratiore rerum descriptione eminerent neque quidquam haberent, quod ad puerilem intellegentiam non conveniret, a me impetrare non potui, neque vero ut propter rerum ab ipsis gestarum gravitatem aut Periclem adicerem aut Aristidis Phocionisve vitas adaugerem. Vetabat id fieri illud, quod primum mihi proposueram, ut librorum quam diligentissime auctoritatem secutus latinum scriptorem interpretarer, non ipse ingenio indulgens vitas conscriberem. Quid quod eum, qui aut accuratius Aristidis res explicare aut Periclis rerum vel summam attingere voluerit, contextam necesse est illorum temporum historiam exhibere, id quod Nepos se noluisse aperte dicit (Pelop. I, 1)? Scilicet ob hoc ipsum, quod leviter tantummodo, qualis quisque fuerit et quae gesserit, perstringitur, aptissimae sunt istae vitae, quae a quartanis nostris legantur. At illum de regibus locum et vitam Catonis, ut vel exilia et inania vel ex alio Nepotis libro desumpta et perperam hisce in vitis tradita, libenter abieci. Atticum tamen item de historicis latinis depromptum, cum propter rerum utilissimarum copiam et accuratiorem quandam tractationem non sine fructu privatis studiis a secundanis legi posse videretur, in appendice retinendum putavi.

8) In singulorum vocabulorum scriptura ad eandem fere quam Halm (Lipsiae 1871) rationem me applicavi. Tamen quod diligentissimus hic interpres id potius laboraverat, ut optimorum codicum scripturam accurate exhiberet, quam ut certa quaedam recentiorum grammaticorum praecepta sequeretur, mihi autem in libro ad puerorum usum confecto rectius videbatur praecepta semper sibi constantia tenere quam variam librariorum consuetudinem tradere, aliquotiens ab illo recessi.

Haec, quae exposui, quatenus recte spectaverim, et quatenus ad ea commode Nepotem perpoliverim, doctorum fuerit iudicare ac maxime eorum, qui ipsi in erudiendis pueris operam collocaverunt. Certe illis expositis non amplius opus est dicere, cur Voelkeri (Lipsiae 1872) et Vogelii (Berolini 1873)

libris ad eundem Nepotem vel 'adaugendum', quemadmodum ille voluit, vel 'pleniorem reddendum', quod hic spectavit, nuper conscriptis meum propositum persequi non sim deterritus. Cum enim ex unaquaque apud illos pagina appareret, quam diversas a me rationes secuti essent, gratum me facturum nonnullis scholarum magistris sperabam, si meum librum inceptum conficerem.

Haec hactenus dabam Silusia anni 1873 mense Novembri, cum primum Nepotem ederem. Iam post divendita decem milia huius libelli exemplorum rogat a me bibliopola, ut quartam editionem instituam. Ad quam breviter liceat praefari, fecisse me libenter ad contextum libri melius constituendum, ut, quae interim a viris doctis vel in commentariis diurnis de quibusdam Nepotis locis vel peculiaribus libris de universa eius elocutione disputata essent, examinarem et, quae quidem probassem, in meum usum converterem. Qua in re Gemssii monitis egregie me adiutum esse profiteor. Nonnulla etiam recepi ex Cobeti (Lugduni Batavorum 1881) et Andreseni Weidnerique (Lipsiae 1884) editionibus, ut illi nonnulla ex mea vel secunda vel tertia. Cobetum quidem quinquaginta fere locis prorsus eandem, quam me, nonnullis certe similem emendandi rationem inisse iam tum videbam, cum tertiam meam editionem conficerem (1882).

In annotationibus scribendis id mihi erat propositum, ut potius magistrorum ingenia et ad orationem Nepotis subtilius dignoscendam et ad res, quae ab eo traduntur, accuratius perquirendas excitarem, quam discipulorum operam in legendo scriptore sublevarem. Sic qui in scholis has vitas legent, ubi perspexerint fere nihil se ad interpretandum annotationibus adiuvari, a textu ipso non aberrabunt oculis auxilii quaerendi causa. Magister autem ex annotationibus tantum, quantum volet, ad explanandas singulas res depromet. Certe illae aptiorem libellum efficiunt, qui a provectioribus quoque discipulis vel formandi stili vel rerum addiscendarum causa privatis studiis recolatur.

Scribebam Silusiae anni 1886 menso Maio.

Ortmann.

VITARUM CONSPECTUS.*)

*) Hunc a veteribus traditum vitarum ordinem, cum anno 1891 quintam Nepotis editionem conficerem, reduxi, et ob faciliorem cum aliorum editionibus comparationem et ob commodiorem usum vocabularii Schaeferiani item a me denuo editi et in officina Teubneriana excusi.

Ortmann.

PRAEFATIO SCRIPTORIS.

Non dubito fore plerosque[1]), Attice, qui hoc genus scri- 1
pturae leve et non satis dignum summorum virorum personis[2])
iudicent, cum relatum legent, quis musicam docuerit Epami-
nondam, aut in eius virtutibus commemorari, saltasse eum
commode scienterque tibiis cantasse. Sed ii erunt fere, qui 2
expertes litterarum Graecarum nihil rectum, nisi quod ipsorum
moribus conveniat, putabunt. Qui si didicerint non eadem 3
omnibus esse honesta atque turpia, sed omnia maiorum in-
stitutis iudicari, non admirabuntur nos in Graecorum virtuti-
bus exponendis mores eorum secutos. Neque enim Cimoni fuit 4
turpe, Atheniensium summo viro, sororem germanam[3]) habere
in matrimonio, quippe cum cives eius eodem uterentur in-
stituto. At id quidem nostris moribus nefas habetur. Laudi
in Creta ducitur adulescentulis quam plurimos habuisse ama-
tores. Nulla Lacedaemoni vidua tam est nobilis, quae non
ad cenam eat condictam[4]). Magnis in laudibus tota fere fuit 5
Graecia[5]) victorem Olympiae citari, in scaenam vero prodire
ac populo esse spectaculo nemini in isdem gentibus fuit tur-
pitudini. Quae omnia apud nos partim infamia, partim humilia
atque ab honestate remota ponuntur. Contra ea pleraque 6
nostris moribus sunt decora, quae apud illos turpia putantur.
Quem enim Romanorum pudet uxorem ducere in convivium?
aut cuius non mater familias primum locum tenet aedium at-
que in celebritate versatur? Quod multo fit aliter in Graecia. 7
Nam neque in convivium adhibetur nisi propinquorum, neque
sedet nisi in interiore parte aedium, quae gynaeconitis appella-
tur, quo nemo accedit nisi propinqua cognatione coniunctus. 8

[1]) Nepos hat nach non dubito fast immer den acc. c. infin., doch einigemal auch quin, z. B. Hann. XI, 2. Vgl. Hann. II, 6.

[2]) Persona die Rolle, die einer spielt.

[3]) Anm. zu Cimon I, 2. Dafs dies übrigens nicht blofs in Athen erlaubt war, sehen wir aus Dion I, 1.

[4]) Cena condicta ist ein Mahl, zu dem Einladungen ergehen, ein verabredetes.

[5]) Hier allgemeine Sitte. Vorher, was einzelnen griech. Völkerschaften mehr oder weniger eigentümlich war.

Sed hic plura persequi cum magnitudo voluminis[6]) prohibet, tum festinatio, ut ea explicem, quae exorsus sum. Quare ad propositum veniemus et in hoc exponemus libro de vita excellentium imperatorum exterarum gentium.

I. MILTIADES.

1 I. Miltiades, Cimonis filius, Atheniensis, cum et[1]) generis antiquitate et gloria maiorum et sua modestia unus omnium maxime floreret eaque esset aetate, ut non solum bene de eo sperare, sed iam confidere cives possent talem eum futurum, qualem cognitum iudicarunt, accidit ut Athenienses Chersonesum
2 colonos vellent mittere[2]). Cuius generis[3]) cum magnus numerus esset et[4]) multi eius demigrationis peterent societatem, ex iis delecti sunt, qui consulerent Apollinem, quo potissimum duce uterentur. Namque[5]) tum Thraeces eas regiones tenebant, cum
3 quibus armis erat dimicandum. Consulentibus nominatim Pythia praecepit, ut Miltiadem imperatorem sibi sumerent: id si fe-
4 cissent, incepta prospera futura. Hoc[6]) oraculi responso Miltiades classe Chersonesum profectus cum accessisset Lemnum[7]) et in-

[6]) Der Ausdruck bezieht sich auf das ganze Werk des Nepos: de viris illustribus ad Atticum libri XVI, wiewohl sonst der Inhalt dieser Vorrede vorzugsweise auf das erhaltene erste Buch: de excellentibus ducibus exterarum gentium paſst. Auf das zw. Buch: de excell. ducibus Romanorum weist hin Hannib. XIII, 4, auf ein anderes Dion. III, 2. Aus dem Buche de latinis historicis haben wir noch den Atticus (und Cato).

[1]) Nur das erste und dritte et korrespondieren. Generis und maiorum bilden einen Gegensatz zu sua.

[2]) Verwechslung des Miltiades mit seinem gleichnam. Oheim, dem Sohne des Cypselus, der 525 starb. Milt. eroberte zwar von der Chersones aus die Insel Lemnos (um 500). Aber die Herrschaft auf der Chersones hatte er von seinem Bruder Stesagoras 518 geerbt, und begründet hatte dieselbe sein Oheim. Stesagoras und der jüngere Milt. waren Söhne des Cimon, der 532, 528 und 524 in Olympia mit dem Viergespann gesiegt hatte und im letzterwähnten Jahre von den Pisistratiden ermordet worden war. Dieser hatte mit dem älteren Miltiades, dem Sohne des Cypselus, ebenfalls einem Olympiasieger im Viergespann, dieselbe Mutter. Die Aussendung der Kolonie wurde übrigens veranlaſst durch das Hülfsgesuch eines thracischen Volkes gegen seine Nachbarn.

[3]) Umschreibung, wie Hann. V, 2. Ähnlicher pleonastischer Gebrauch von genus Iph. I, 4. Ages. VIII, 4.

[4]) Et hier explikativ. Ähnlich Eum. IV, 4.

[5]) Namque ist explikativ, nam kausal.

[6]) Das nachdrücklichere hic statt des einfach zurückweisenden is oder qui ist eine Eigentümlichkeit des Nepos. So auch III, 5 u. 6. IV, 1 u. s. w.

[7]) In eigentl. Bedeutung hat accedere bei Nep. den Ort im bloſsen Acc. oder im Acc. mit ad nach sich, wie Them. IV, 1 und Milt. IV, 2. Zur Person wird stets ad gesetzt, z. B. Them. VII, 2. Con. III, 2. Auch in uneig. Bedeutung hat acced. nur ad nach sich, z. B. ad remp. Con. I, 1. ad

colas eius insulae sub potestatem redigere vellet Atheniensium,
idque Lemnii sua sponte facerent postulasset, illi irridentes
responderunt tum se facturos, cum ille domo navibus pro- 5
fectus vento aquilone eodem die venisset Lemnum. Is enim
ventus ab septentrionibus oriens adversum tenet Athenis pro-
ficiscentibus. Miltiades morandi tempus cum non haberet, cur- 6
sum derexit, quo tendebat, pervenitque Chersonesum.

II. Ibi brevi tempore barbarorum copiis disiectis, tota 1
regione, quam petierat, potitus, loca castellis idonea communiit,
multitudinem, quam secum duxerat, in agris collocavit crebris-
que excursionibus locupletavit. Neque minus in ea re pru- 2
dentia quam felicitate adiutus est. Nam cum virtute militum
devicisset hostium exercitus, summa aequitate res constituit.
Erat enim inter eos dignitate regia, quamquam carebat nomine, 3
neque id[8]) magis imperio quam iustitia. Neque eo setius
Atheniensibus officia praestabat. Quibus rebus fiebat ut non
minus eorum voluntate perpetuum imperium obtineret, qui
miserant, quam illorum, cum quibus erat profectus. Cherso- 4
neso constituta Lemnum revertitur et ex pacto postulat ut sibi
urbem tradant: se enim domum Chersonesi habere. Cares, qui 5
tum Lemnum incolebant, etsi praeter opinionem res ceciderat,
tamen secunda fortuna adversariorum capti cum resistere non
auderent, ex insula demigrarunt.

III. Isdem temporibus[9]) Persarum rex Darius ex Asia 1
in Europam exercitu traiecto Scythis bellum inferre decrevit.
Fecit in Istro flumine pontem, quo copias traduceret. Eius
pontis, dum ipse abesset, custodes reliquit principes, quos
secum ex Ionia et Aeolide duxerat: quibus singulis ipse earum
urbium[10]) perpetua dederat imperia. Sic enim facillime putabat 2
se Graeca lingua loquentes, qui Asiam incolerent, sub sua
retenturum potestate, si amicis suis oppida tuenda tradidisset,
quibus se oppresso nulla spes salutis relinqueretur. Sed illic[11]) 3
cum crebri afferrent nuntii, male rem gerere Darium premique
a Scythis, Miltiades, qui erat inter pontis custodes, hortatus
est ceteros, ne a fortuna datam occasionem liberandae Grae-
ciae dimitterent. Nam si cum illis[12]) copiis interisset Darius, 4
non solum Europam fore tutam, sed etiam, qui Asiam in-

amicitiam Eum. I, 4. ad manum Eum. V, 2. ad consilium Milt. III, 5. Ebenso bei einem sachlichen Subjekt in der Bedeutung „(als Zuwachs) hinzukommen" Timol. V, 1.

8) Wie isque = und zwar, so neque is = und zwar nicht. Das Neutrum id bezieht sich auf die ganze vorhergegangene Aussage.

9) Lemnos gewann Miltiades um 500. Der Scythenzug des Darius hatte zwischen 515 und 508 statt. Darius Hystaspis 521—485.

10) Earum, d. h. der ionischen und äolischen. Ähnliche Ungenauigkeit wie IV, 2 und V, 2.

11) Sed bricht ab und kehrt zur Sache zurück; illic geht auf pons.

12) Die er mit sich über die Donau genommen hatte.

colerent Graeci genere, liberos a Persarum futuros dominatione.
Sine periculo id et facile effici posse: ponte enim rescisso
regem vel hostium ferro vel inopia paucis diebus interiturum.
5 Ad hoc consilium cum plerique accederent, Histiaeus Milesius,
ne res conficeretur, obstitit, cum diceret non idem ipsis, qui
summas imperii tenerent, expedire et multitudini, quod Darii
regno ipsorum niteretur dominatio: quo exstincto ipsos pote-
state expulsos civibus suis poenas daturos. Itaque adeo se ab-
horrere a ceterorum consilio, ut nihil putet ipsis utilius quam
6 confirmari regnum Persarum. Hanc sententiam cum plurimi
essent secuti, Miltiades non dubitans tam multis consciis ad
regis aures consilia sua perventura, Chersonesum reliquit ac
rursus Athenas demigravit[13]). Cuius ratio etsi non valuit,
tamen magno opere est laudanda, cum amicior omnium libertati
quam suae fuerit dominationi.

1 IV. Darius autem, cum ex Europa in Asiam redisset,
hortantibus amicis, ut Graeciam redigeret in suam potestatem,
classem quingentarum navium comparavit eique Datim [a. 490]
praefecit et Artaphernem hisque ducenta peditum, decem equi-
tum milia dedit, causam interserens[14]), se hostem esse Athe-
niensibus, quod eorum auxilio Iones Sardes expugnassent sua-
2 que praesidia interfecissent[15]). Illi praefecti regii classe ad
Euboeam appulsa celeriter Eretriam ceperunt omnesque eius
gentis[16]) cives abreptos in Asiam ad regem miserunt. Inde
ad Atticam accesserunt et copias in campum Marathona[17]) de-
duxerunt. Is abest ab urbe circiter milia passuum sedecim.
3 Hoc tumultu Athenienses tam propinquo tamque magno per-
moti auxilium nusquam nisi a Lacedaemoniis petiverunt Phi-
dippumque cursorem eius generis, quod hemerodromoe voca-
tur[18]), Lacedaemonem miserunt, ut nuntiaret, quam celeri opus
4 esset auxilio. Domi autem creant decem praetores, in iis
Miltiadem. Inter quos magna fuit contentio, utrum moenibus
se defenderent, an obviam irent hostibus acieque decernerent.
5 Unus[19]) Miltiades maxime nitebatur, ut primo quoque tempore

[13]) Milt. mag damals schon auf kurze Zeit in Athen Sicherheit gesucht haben. Aber dauernd kehrte er erst 494 dahin zurück, als die Perser nach Bewältigung des ionischen Aufstandes in jenen Gewässern zu mächtig wurden.

[14]) Dafür das üblichere causam interponens Them. VII, 1.

[15]) Zerstörung von Sardes 499.

[16]) Bezüglich auf das obige Graeciam. Der Ausdruck ungenau wie earum urbium III, 1 und ea V, 2.

[17]) Mar. und campum im Appositionsverhältnis, wie in agro Troade Paus. III, 3.

[18]) Quod vocatur, wie Paus. III, 6 u. Eum. V, 3, nicht qui vocantur, weil der Relativsatz hier nicht eine beiläufige Bemerkung, sondern eine notwendige Bestimmung zu eius generis enthält. Indes auch, wenn hier eine beiläufige Bemerkung gemacht würde, wäre quod vocatur wenigstens statthaft gewesen wegen des dabei stehenden Fremdwortes.

[19]) Unus gehört als Steigerung zu maxime.

castra fierent: id si factum esset, et civibus animum accessurum,
cum viderent de ipsorum virtute non desperari, et hostes eadem
re fore tardiores, si animadverterent auderi[20]) adversus se tam
exiguis copiis dimicari.

V. Quo factum est ut plus quam collegae Miltiades valeret. 1
Cuius auctoritate impulsi Athenienses copias ex urbe eduxerunt
locoque idoneo castra fecerunt. Hoc in tempore nulla civitas 2
Atheniensibus auxilio fuit praeter Plataeenses. Ea[21]) mille
misit militum, quorum adventu decem milia armatorum com-
pleta sunt. Quae parva manus mirabili flagrabat pugnandi
cupiditate. Dein postero die[22]) acie e regione instructa nova 3
arte usi (namque arbores multis locis erant stratae), impetum
hostium exspectaverunt hoc consilio, ut et montium tegerentur
altitudine et arborum tractu equitatus hostium impediretur.
Datis, etsi non aequum locum videbat suis, tamen fretus 4
numero copiarum confligere cupiebat, eoque[23]) magis, quod,
priusquam Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile arbi-
trabatur. Itaque in aciem peditum centum, equitum decem
milia produxit proeliumque commisit. In quo tanto plus vir- 5
tute valuerunt Athenienses, ut decemplicem numerum hostium
profligarent, adeoque eos perterruerunt, ut Persae non castra,
sed naves peterent. Qua pugna nihil adhuc exstitit nobilius:
nulla enim umquam tam exigua manus tantas opes prostravit.

VI. Cuius victoriae non alienum videtur quale praemium 1
Miltiadi sit tributum docere, quo facilius intellegi possit eandem
omnium civitatum esse naturam. Ut enim populi Romani 2
honores quondam fuerunt rari et tenues ob eamque causam
gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti, sic olim apud Athe-
nienses fuisse reperimus. Namque illi Miltiadi, qui Athenas 3
totamque Graeciam liberarat, talis honos tributus est, in por-
ticu, quae Poecile vocatur, cum pugna depingeretur Marathonia,
ut in decem praetorum numero ipsius imago prima poneretur
hortantis milites ut fortiter proelium committerent. Idem ille 4
populus, posteaquam maius imperium est nactus et largitione

[20]) Auderi dimicari, direkt audetur dimicari. Vergl. das häufige coeptum est und desitum est beim infin. pass. Ähnlich ist Pergama debita vastari beim Verg. Aen. VIII, 375. debita compleri IX, 107.

[21]) Ea, weil Plataeenses für Plataeensium civitatem steht.

[22]) Die hier folgende Darstellung der Schlacht bei Mar. ist etwas knapp und in einigen Stücken von Herodot (VI, 109 etc.) abweichend. Doch auch bei diesem ist die Darstellung nicht ganz richtig. Miltiades griff erst an, als die Perser, die die gute Stellung der Athener sahen, wieder absegeln wollten u. einen Teil der Truppen, namentlich die Reiterei, die Herod. gar nicht erwähnt, schon wieder eingeschifft hatten. Daher die Differenz der Zahlen zwischen § 4 und oben IV, 1. Entschieden unrichtig also ist bei Nepos, daſs Datis angegriffen und zum Angriff auch die Reiterei verwandt habe.

[23]) Anm. zu Ages. VI, 3.

magistratuum corruptus, trecentas statuas Demetrio Phalereo[24]) decrevit.

1 VII. Post hoc proelium classem septuaginta navium [a. 489] Athenienses eidem Miltiadi dederunt, ut insulas, quae barbaros adiuverant, bello persequeretur. Quo in imperio plerasque ad
2 officium redire coëgit, nonnullas vi expugnavit. Parum insulam opibus elatam cum oratione reconciliare non posset, copias e navibus eduxit, urbem operibus clausit omnique commeatu privavit, dein vineis ac testudinibus constitutis propius muros
3 accessit. Cum iam in eo esset[25]), ut oppido potiretur, procul lucus, qui ex insula conspiciebatur, nescio quo casu nocturno tempore incensus est. Cuius flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrisque venit in opinionem signum esse
4 a classiariis regiis datum. Quo factum est ut et Parii a deditione deterrerentur et Miltiades, timens ne classis regia adventaret, incensis operibus, quae statuerat, cum totidem navibus atque erat profectus Athenas magna cum offensione civium
5 suorum rediret. Accusatus est proditionis, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset. Eo tempore aeger erat vulneribus, quae in oppugnando oppido acceperat. Itaque quoniam ipse pro se dicere non posset[26]),
6 verba fecit frater eius Tisagoras[27]). Causa cognita capitis absolutus[28]), pecunia multatus est, eaque lis quinquaginta talentis aestimata est, quantus in classem sumptus factus erat. Tantam pecuniam quod solvere die praestituta non poterat, in vincula publica coniectus est ibique diem obiit supremum[29]).

1 VIII. Verum etsi crimine Pario est accusatus, tamen alia causa fuit damnationis. Namque Athenienses propter Pisistrati tyrannidem, quae paucis annis ante fuerat[30]), nimiam civium
2 suorum potentiam extimescebant. Ac Miltiades, multum in imperiis magistratibusque versatus, non videbatur posse esse privatus, praesertim cum consuetudine ad imperii cupiditatem
3 trahi videretur. Nam Chersonesi[31]) omnes illos quos habitarat annos perpetuam obtinuerat dominationem tyrannusque fuerat appellatus. Omnes autem et dicuntur et habentur tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quae libertate antea

[24]) Anm. zu Phoc. III, 3.

[25]) Esse in dieser Redensart ist immer unpersönlich.

[26]) Konj. der orat. obl. Worte des Tisagoras.

[27]) Dieser zweite Bruder des Miltiades wird sonst nirgends erwähnt. Der ältere Bruder Stesagoras hatte vor Milt. die Herrschaft auf der Chersones.

[28]) Absol. nicht subordiniert, sondern im koordin. Gegensatz an multatus.

[29]) Er starb nicht im Gefängnis, sondern wurde lediglich zu einer Geldstrafe verurteilt, und erlag der Wunde, die er vor Paros empfangen hatte.

[30]) Sturz der von Pisistratus gegründeten Tyrannis 510.

[31]) Chers. gehört auch mit zu habitarat.

usa est. Praeterea magna eius erat apud omnes civitates auctoritas, nobile nomen, laus rei militaris maxima. Haec populus respiciens maluit illum innoxium plecti quam se diutius esse in timore.

II. THEMISTOCLES.

I. Themistocles, Neoclis filius, Atheniensis, vitia ineuntis 1
adulescentiae magnis emendavit viri virtutibus, adeo ut ante-
feratur ei nemo, pauci pares putentur. Sed ab initio est ordien- 2
dus [1]. Pater eius Neocles generosus fuit. Is uxorem Halicar-
nassiam civem duxit, ex qua natus est Themistocles. Qui cum
minus esset probatus parentibus, quod et liberius vivebat et rem
familiarem neglegebat, a patre exheredatus est. Quae contu- 3
melia non fregit eum, sed erexit. Nam cum iudicasset sine
summa industria non posse eam exstingui, totum se dedidit
rei publicae, diligentius amicis famaeque serviens. Multum in
iudiciis privatus versabatur, saepe in contionem populi prodibat:
nulla res maior sine eo gerebatur, celeriter quae opus erant
reperiebat, facile eadem oratione explicabat, quod et de instan-
tibus rebus, ut ait Thucydides, verissime iudicabat et de futuris
callidissime coniciebat. Neque minus in gerendis rebus prom- 4
ptus erat quam excogitandis. Quo factum est ut brevi tempore
illustraretur.

II. Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae 1
bello Aeginensi: ad quod gerendum praetor a populo factus non
solum praesenti bello, sed etiam reliquo tempori ferociorem
reddidit civitatem. Nam cum pecunia publica, quae ex metallis 2
redibat, largitione magistratuum quotannis interiret, ille per-
suasit populo ut ea pecunia classis centum navium [a. 487]
aedificaretur [2]. Quae dum conficiuntur, primum Aeginetas 3
fregit, deinde praedonibus oppressis mare tutum reddidit. In
quo cum divitiis Athenienses ornavit, tum etiam peritissimos
belli navalis fecit. Id quantae saluti fuerit universae Graeciae, 4
bello cognitum est Persico. Etenim paucis post annis Xerxes
et mari et terra bellum universae intulit Europae [a. 480]
cum tantis copiis, quantas neque ante nec postea habuit quis-
quam: illius enim classis mille et ducentarum navium longarum 5
fuit, quam duo milia onerariarum sequebantur, terrestris autem
exercitus septingenta peditum, equitum quadraginta milia fue-
runt. Cuius de adventu cum fama in Graeciam esset perlata, 6
Athenienses, qui maxime peti dicerentur propter pugnam Mara-
thoniam, Delphos miserunt consultum, quidnam de rebus suis

1) Ordiri transitiv wie Alcib. XI, 6.

2) Es sollten jährlich 20 Trieren gebaut werden, bis die Zahl derselben auf 200 gebracht wäre.

facerent. Deliberantibus Pythia respondit, ut moenibus ligneis
7 se munirent. Id responsum quo valeret cum intellegeret nemo[3]), Themistocles persuasit id consilium esse Apollinis, ut in naves se suaque conferrent: eum enim a deo significari murum
8 ligneum. Hoc consilio probato navium numerum ducentarum complere accelerant suaque omnia, quae moveri poterant, partim Salamina, partim Troezena deportant: arcem sacerdotibus paucisque maioribus natu ad sacra procuranda tradunt, reliquum oppidum relinquunt[4]).

1 III. Interim ab iis civitatibus, quibus in terra dimicare magis placebat, missi sunt delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent neque longius barbaros progredi paterentur. Qui quidem vim hostium circumventi non sustinuerunt eodemque loco omnes interierunt[5]).
2 At classis communis Graeciae trecentarum navium, in qua ducentae[6]) erant Atheniensium, primum apud Artemisium inter Euboeam continentemque terram cum classiariis regiis conflixit. Angustias enim Themistocles quaerebat, ne multitudine hostium
3 circuiretur. Ibi, etsi pari Marte discesserant, tamen non sunt ausi manere, quod erat periculum, ne, si pars navium adversariorum Euboeam superasset, ancipiti premerentur proelio.
4 Quo factum est ut ab Artemisio discederent et exadversum Athenas apud Salamina classem suam constituerent.

1 IV. At Xerxes Thermopylis expugnatis protinus accessit astu[7]) idque nullis defendentibus interfectis sacerdotibus, quos
2 in arce invenerat, incendio delevit. Cuius flamma perterriti classiarii cum manere non auderent et plurimi hortarentur, ut domos suas discederent moenibusque se defenderent, Themistocles unus restitit: universos enim pares esse posse aiebat, dispersos testabatur perituros, idque Eurybiadi Lacedaemonio,
3 qui tum summae imperii praeerat, fore affirmabat. Quem cum minus quam vellet moveret, noctu de servis suis quem habuit fidelissimum ad regem misit, ut ei nuntiaret suis verbis,
4 adversarios eius in fuga esse: qui si discessissent, maiore eum labore et longinquiore tempore bellum confecturum, cum singulos consectari cogeretur: sin eos statim aggrederetur, brevi universos oppressurum. Hoc eo valebat, ut inviti Graeci ad
5 depugnandum omnes cogerentur. Barbarus re audita, nihil doli

[3]) Genauer: Viele deuteten die Worte des Orakels auf eine unglückliche Seeschlacht bei Salamis; Themist. aber überzeugte sie, daſs eine glückliche gemeint sei.

[4]) Diesen Maſsregeln ging das in cap. III Erzählte voran, wie durch das folgende interim angedeutet wird.

[5]) Nur die Laced. und Thespier fielen. Die Thebaner wurden vom Könige verschont. Die übrigen Bundesgenossen hatte Leonidas vorher entlassen.

[6]) Die Zahl war erst in der Schlacht bei Salamis voll.

[7]) Anm. zu Milt. I, 4.

subesse credens, postridie alienissimo sibi loco, opportunissimo hostibus tam angusto mari conflixit, ut eius multitudo navium explicari non posset. Victus est igitur magis etiam consilio Themistoclis quam armis Graeciae.

V. Rex etsi male rem gesserat, tamen tantas habebat 1
reliquias copiarum, ut etiam tum opprimere posset hostes. Iterum ab eodem viro gradu depulsus est. Nam Themistocles veritus ne bellare perseveraret, certiorem eum fecit id agi, ut pons, quem ille in Hellesponto fecerat, dissolveretur, ipse reditu in Asiam excluderetur, idque ei persuasit. Itaque qua 2
quattuor mensibus iter fecerat, eadem minus diebus quinquaginta in Asiam revertit seque a Themistocle non superatum, sed conservatum iudicavit. Sic unius viri prudentia Graecia liberata est[8]) Europaeque succubuit Asia. Haec est altera 3
victoria, quae cum Marathonio possit comparari tropaeo. Nam pari modo apud Salamina parvo numero navium maxima post hominum memoriam classis est devicta.

VI. Magnus hoc bello Themistocles fuit nec minor in 1
pace. Cum enim Phalerico portu neque magno neque bono Athenienses uterentur, illius consilio triplex Piraeei portus[9]) constitutus moenibusque circumdatus est, ut ipsam urbem dignitate aequiperaret, utilitate superaret. Idem muros [a. 478] Atheniensium restituit praecipuo periculo suo. Namque Lace- 2
daemonii causam idoneam nacti, qua negarent oportere extra Peloponnesum ullam urbem muros habere, ne essent loca munita, quae hostes possiderent, Athenienses aedificantes prohibere sunt conati. Hoc longe alio spectabat atque videri 3
volebant. Athenienses enim duabus victoriis, Marathonia et Salaminia, tantam gloriam apud omnes gentes erant consecuti, ut intellegerent Lacedaemonii de principatu sibi cum iis certamen fore. Quare eos quam infirmissimos esse volebant. Postquam igitur audierunt muros instrui, legatos Athe- 4
nas miserunt, qui id fieri vetarent. Quibus praesentibus illi desierunt ac se de ea re legatos missuros dixerunt. Hanc 5
legationem suscepit Themistocles et solus primo profectus est: reliqui legati ut tum exirent, cum satis alti tuendo muri exstructi viderentur, praecepit: interim omnes, servi atque liberi, opus facerent neque ulli loco parcerent, sive sacer sive profanus, sive privatus esset sive publicus, et undique quod idoneum ad muniendum putarent, congererent. Quo factum est ut Atheniensium muri vel ex sacellis sepulcrisque constarent.

[8]) Doch blieb Mardonius mit 300 000 Mann Kerntruppen in Hellas zurück und wurde erst im folgenden Jahre besiegt.

[9]) Der Ausbau des Piräeus begann schon vor dem Einfalle des Xerxes, wurde aber erst 477 vollendet.

1 VII. Themistocles autem, ut Lacedaemonem venit, adire
ad magistratus noluit et dedit operam, ut quam longissime
tempus duceret, causam interponens se collegas exspectare.
2 Cum Lacedaemonii quererentur opus nihilo minus fieri eumque
in ea re conari fallere, interim reliqui legati sunt consecuti.
A quibus cum audisset non multum superesse munitionis, ad
ephoros Lacedaemoniorum accessit[10]), penes quos summa erat
potestas, atque apud eos contendit falsa illis[11]) esse delata:
quare aequum esse viros bonos nobilesque mittere, qui rem
3 explorarent: interea se obsidem retinerent. Gestus est ei mos,
tresque legati functi summis honoribus[12]) Athenas missi sunt.
Cum his collegas suos[13]) Themistocles iussit proficisci iisque
praedixit, ut ne prius Lacedaemoniorum legatos dimitterent,
4 quam ipse esset remissus. Postquam Athenas eos pervenisse
ratus est, ad magistratus senatumque Lacedaemoniorum adiit
et apud eos liberrime professus est: suo consilio Athenienses,
quod communi iure gentium facere liceret, deos suos publicos
atque patrios[14]), quo facilius ab hoste possent defendere, muris
saepsisse neque in eo quod inutile esset Graeciae fecisse. Nam
5 illorum urbem ut propugnaculum barbaris esse oppositam, apud
quam iam bis classes regias fecisse naufragium[15]). Lacedae-
6 monios autem male et iniuste facere, qui id potius intuerentur,
quod ipsorum dominationi quam quod universae Graeciae utile
esset. Quare, si suos legatos recipere vellent, se remitterent,
cum aliter illos numquam in patriam essent recepturi.

1 VIII. Tamen non effugit civium suorum invidiam. Nam-
que ob eundem timorem, quo damnatus erat Miltiades, testu-
larum suffragiis e civitate eiectus Argos habitatum [a. 476]
2 concessit. Ibi cum propter multas et egregias virtutes magna
cum dignitate viveret, Lacedaemonii legatos Athenas [a. 473]
miserunt, qui eum absentem accusarent, quod societatem cum
rege Perse ad Graeciam opprimendam fecisset. Hoc crimine
3 absens damnatus est. Id ut audivit, quod non satis tutum se

[10]) Anm. zu Milt. I, 4.

[11]) Nicht auf die Ephoren, sondern auf Lacedaemonii bezüglich.

[12]) Ein römischer Begriff auf griechische Verhältnisse übertragen. Einen Ämteradel gab es in Sparta nicht.

[13]) Nach Thucyd. blieben beide Mitgesandte des Themist. in Sparta. Den geheimen Auftrag liefs er durch einen Boten nach Athen gelangen.

[14]) Patrii sind hier nicht die vaterländischen, sondern im Gegensatze zu publici die πατρῷοι, die nur privatim verehrt wurden, teils von einzelnen Familien, teils von gewissen Geschlechtern, teils von allen Athenern. Diese θεοὶ πατρῷοι heifsen lateinisch auch penates. Der Kultus der dii publici war von Staats wegen geordnet. Vgl. Cic. Phil. II. § 75.

[15]) Eine rhetorische Übertreibung. Der Ausdruck pafst nur auf die Schlacht bei Salamis, aber nicht auf die Schlacht bei Marathon oder auf den Abzug der persischen Flotte von der phalerischen Bucht nach der marathonischen Schlacht.

Argis videbat, Corcyram demigravit. Ibi cum cives principes
animadvertisset timere, ne propter se bellum illis[16]) Lacedae-
monii et Athenienses indicerent, ad Admetum, Molossum regem,
cum quo nullum ei hospitium erat, confugit. Eo cum venisset, 4
quo maiore religione se receptum rex tueretur, filium eius par-
vulum arripuit et cum eo se in sacrarium, quod summa cole-
batur caerimonia, coniecit. Neque prius egressus est, quam
rex eum data dextra in fidem reciperet, quam ille magna cum
religione praestitit. Nam supplicem, cum ab Atheniensibus 5
et Lacedaemoniis exposceretur publice, non prodidit monuitque
ut sibi consuleret: difficile enim esse in tam propinquo loco
tuto eum versari. Itaque Pydnam eum deduci iussit et quod
satis esset praesidii dedit. Ille in navem omnibus ignotus 6
ascendit. Quae cum tempestate maxima Naxum ferretur, ubi
tum Atheniensium erat exercitus, sensit Themistocles, si eo
pervenisset, sibi esse pereundum. Hac necessitate coactus
domino navis, quis sit, aperit, multa pollicitus, si se conser-
vasset. At ille clarissimi viri captus misericordia diem noctem- 7
que procul ab insula in salo navem tenuit neque quemquam
ex ea exire passus est. Inde Ephesum pervenit ibique Themi-
stoclem exponit; qui illi pro meritis postea gratiam rettulit.

IX. Scio plerosque ita scripsisse, Themistoclem Xerxe[17]) 1
regnante in Asiam transisse. Sed ego potissimum Thucydidi
credo, quod et aetate proximus de iis, qui illorum temporum
historiam reliquerunt, et eiusdem civitatis fuit. Is autem ait
ad Artaxerxem eum venisse atque his verbis epistulam misisse:
'Themistocles veni ad te, qui plurima mala omnium Graecorum 2
in domum tuam intuli, quam diu mihi necesse fuit adversum
patrem tuum bellare patriamque meam defendere. Idem multo 3
plura bona feci, postquam in tuto ipse, ille in periculo esse
coepit. Nam cum in Asiam reverti vellet, proelio apud Sala-
mina facto, litteris eum certiorem feci, id agi ut pons, quem
in Hellesponto fecerat, dissolveretur, ipse ab hostibus circum-
iretur: quo nuntio ille periculo est liberatus. Nunc autem 4
confugi ad te exagitatus a cuncta Graecia, tuam petens ami-
citiam: quam si ero adeptus, non minus me bonum amicum
habebis quam fortem ille inimicum expertus est. Id autem
rogo, ut, quibus de rebus tecum colloqui volo, annuum mihi
tempus des eoque transacto me ad te venire patiaris.'

X. Tantam rex animi magnitudinem admirans cupiensque 1
talem virum sibi conciliari veniam dedit. Ille omne illud
tempus litteris sermonique Persarum dedit: quibus adeo eruditus
est, ut multo commodius dicatur apud regem verba fecisse

16) D. h. den Corcyräern, welcher Begriff aus Corcyram zu entnehmen ist.

17) Xerxes 485—473, Artaxerxes Macrochir 473—425.

quam ii poterant, qui in Perside erant nati [a. 472]. Atque
2 cum multa regi esset pollicitus gratissimumque illud, si suis uti consiliis vellet, Graeciam illum bello oppressurum, magnis muneribus ab Artaxerxe donatus in Asiam rediit domiciliumque
3 Magnesiae sibi constituit. Namque hanc urbem ei rex donarat, quae ei panem praeberet (ex qua regione quinquaginta talenta quotannis redibant), Lampsacum autem, unde vinum sumeret, Myunta, ex qua obsonium haberet.

4 Monumentum viri clarissimi ad nostram memoriam mansit sepulcrum in foro Magnesiae. De morte[18]) autem eius varie apud plerosque scriptum est, sed nos eundem potissimum Thucydidem auctorem probamus, qui illum ait morbo mortuum neque negat fuisse famam, venenum sua sponte sumpsisse, cum, quae regi de Graecia opprimenda pollicitus esset, praestare
5 se posse desperaret. Idem ossa eius clam, quoniam legibus id non concederetur, quod proditionis esset damnatus, in Attica sepulta dictitatum ab amicis memoriae prodidit.

III. ARISTIDES.

1 I. Aristides, Lysimachi filius, Atheniensis, aequalis fere
2 fuit Themistocli, atque cum eo de principatu contendit. Cognitum est autem in his, quanto antestaret eloquentia innocentiae. Quamquam enim adeo excellebat Aristides abstinentia, ut unus post hominum memoriam, quem[1]) quidem nos audierimus, cognomine Iustus sit appellatus, tamen a Themistocle collabefactus testula illa[2]) exsilio decem annorum multatus [a. 485]
3 est. Qui quidem cum intellegeret reprimi concitatam multitudinem non posse, amplius contendere noluit: tamen cum animadvertisset quendam scribentem, ut ipse patria pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret aut quid Aristides
4 commisisset, cur tanta poena dignus duceretur. Cui ille respondit se ignorare Aristidem, sed sibi non placere, quod tam cupide laborasset, ut praeter ceteros Iustus appellaretur. Verumtamen decem annorum legitimam poenam non pertulit[3]).
5 Nam postquam Xerxes in Graeciam descendit, sexto fere anno quam erat expulsus, populi scito in patriam restitutus est.

1 II. Pugnae autem navali apud Salamina interfuit [a. 480] prius quam poena liberaretur[4]). Idem praetor fuit Athenien-

[18]) Er starb um 470.

[1]) Der Accus. hängt nicht als Obj. von audierimus ab, sondern sic appellatum esse ist dabei zu ergänzen.

[2]) Soviel als testularum suffragiis, wie auch im Griechischen ψῆφος für διαψηφισμός.

[3]) „Er brauchte nicht zu ...“

[4]) Er kam auf eigne Hand nach Salamis, tötete mit einer dort aufgerafften Schar Athener die persi-

sium apud Plataeas illo proelio, quo barbarorum exercitus
fusus et Mardonius interfectus est. Neque fere aliud [a. 479] 2
est ullum eius in re militari illustre factum, iustitiae vero et
aequitatis et innocentiae multa, in primis, quod eius aequitate
factum est, cum in communi classe esset Graeciae [a. 477]
simul cum Pausania, quo duce Mardonius erat fugatus, ut
summa imperii maritimi ab Lacedaemoniis transferretur ad
Athenienses: namque ante id tempus et mari et terra duces 3
erant Lacedaemonii. Tum autem et intemperantia Pausaniae
et iustitia factum est Aristidis, ut omnes fere civitates Graeciae
ad Atheniensium societatem se applicarent et hos sibi deli-
gerent adversus barbaros duces.

III. Quos quo facilius bello persequerentur, ad classes 1
aedificandas exercitusque comparandos quantum quaeque civitas
pecuniae daret, Aristides delectus est qui constitueret, eiusque
arbitrio quadringena et sexagena talenta quotannis Delum
sunt collata: id enim commune aerarium esse voluerant. Quae
omnis pecunia postero tempore[5]) Athenas translata est. Atque 2
ille qua fuerit abstinentia, nullum est certius indicium, quam
quod, cum tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit,
ut qui efferretur vix reliquerit. Quo factum est ut filiae eius 3
publice alerentur et de communi aerario dotibus datis col-
locarentur. Decessit autem fere post annum quartum, [a. 473]
quam Themistocles Athenis erat expulsus.

IV. PAUSANIAS.

I. Pausanias Lacedaemonius magnus homo, sed varius 1
in omni genere vitae fuit: nam ut virtutibus elucebat, sic
vitiis obruebatur. Est autem eius illustrissimum illud [a. 479] 2
apud Plataeas proelium. Namque illo duce Mardonius, satrapes
regius, ipsius Darii regis gener, in primis omnium Persarum
et manu fortis et consilii plenus, cum ducentis milibus pedi-
tum[1]), quos viritim legerat, et viginti equitum haud ita magna
manu Graeciae fugatus est, eoque ipse cecidit proelio. Sed 3
primum in eo est reprehensus, quod, cum ex praeda tripo-
dem aureum Delphis posuisset, epigramma inscripsit, in quo
haec erat sententia: suo ductu barbaros apud Plataeas esse

sche Besatzung der nahe gelegenen kleinen Insel Psyttalea und besetzte dieselbe, wodurch die Niederlage der persischen Flotte noch entscheidender wurde.

[5]) Unter der Verwaltung des Pericles.

[1]) Xerxes hatte ihn mit 300 000 Mann zurückgelassen. Aber einen Teil des Heeres, den Artabazus befehligte, liefs dieser gar nicht zum Kampfe kommen, sondern führte ihn rechtzeitig ab nach dem Hellespont.

deletos eiusque victoriae ergo[2]) illud se Apollini donum dedisse.
4 Hos versus Lacedaemonii exsculpserunt neque aliud scripserunt
quam nomina earum civitatum, quarum auxilio Persae erant victi.
1 II. Post id proelium eundem Pausaniam cum classe com-
muni Cyprum atque Hellespontum miserunt, ut ex iis regioni-
2 bus barbarorum praesidia depelleret. Pari felicitate [a. 477]
in ea re usus maiores appetere res coepit. Nam cum Byzantio
expugnato cepisset complures Persarum nobiles atque in iis
nonnullos regis propinquos, hos clam Xerxi remisit, simulans
ex vinculis publicis effugisse, et cum iis Gongylum Eretriensem,
qui litteras regi redderet, in quibus haec fuisse scripta Thucy-
3 dides memoriae prodidit: 'Pausanias, dux Spartae, quos Byzantii
ceperat, postquam propinquos tuos cognovit, tibi muneri misit
seque tecum adfinitate coniungi cupit: quare, si tibi videtur,
4 des ei filiam tuam nuptum. Id si feceris, et Spartam et
ceteram Graeciam sub tuam se potestatem adiuvante te redac-
turum pollicetur. His de rebus si quid geri volueris, certum
5 hominem ad eum fac mittas, cum quo colloquatur'. Rex tot
hominum salute tam sibi necessariorum magno opere gavisus
confestim cum epistula Artabazum ad Pausaniam[3]) mittit, in
qua eum collaudat: ne cui rei parcat ad ea efficienda, quae
polliceatur: si fecerit[4]), nullius rei a se repulsam laturum. Pau-
6 sanias cognita regis voluntate alacrior ad rem gerendam factus
in suspicionem cecidit Lacedaemoniorum. Accedebat eodem,
ut elatius se gerens aditum petentibus conveniundi non daret,
superbe responderet, crudeliter imperaret. Domum revocatur,
accusatus capitis absolvitur, multatur tamen pecunia neque ad
classem est remissus.
1 III. At ille post non multo sua sponte privatus ad exer-
citum rediit et ibi non callida[5]), sed dementi ratione cogitata
patefecit: mores enim patrios atque etiam cultum vestitumque
2 mutavit. Apparatu regio utebatur, veste Medica: satellites
Medi[6]) et Aegyptii sequebantur: epulabatur more Persarum
3 luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent. Spartam redire
nolebat: Colonas, qui locus in agro Troade[7]) est, se con-
tulerat: ibi consilia cum patriae tum sibi inimica capiebat.

[2]) Ergo in dieser Bedeutung („wegen") ist dem Kanzleistile entnommen.

[3]) Er schickte ihn als Satrapen nach Dascylium, um von da aus die Unterhandlungen mit Paus. zu führen. Derselbe hatte einen Teil des persischen Heeres in der Schlacht bei Platää gerettet.

[4]) Nicht für effecerit, sondern unbestimmtere, allgemeinere Wiederholung des Verbalbegriffs ne cui rei parcat ad etc., wie Eum. II, 5.

[5]) D. h. nicht so, daſs er allmählich andere an sich gefesselt und in seine Pläne hineingezogen hätte. Er entdeckte sich vielmehr zu früh, so daſs diese noch rechtzeitig zurücktreten konnten.

[6]) Meder ist hier der allgemeine Name für Perser.

[7]) Appositionsverhältnis.

Id postquam Lacedaemonii rescierunt, legatos cum scytala ad 4
eum miserunt, in qua more illorum[8]) erat scriptum: nisi
domum reverteretur, se capitis eum damnaturos. Hoc nuntio 5
commotus, sperans se etiam tum pecunia et potentia instans
periculum posse depellere, domum rediit. Eo ut venit, ab ephoris
in custodiam publicam est coniectus: licet enim legibus illorum
cuivis ephoro hoc facere vel regi[9]). Hinc tamen se expedivit, neque
eo magis carebat suspicione: manebat enim opinio eum cum rege
habere societatem. Est genus quoddam hominum, quod Hilotae 6
vocatur, quorum magna multitudo agros Lacedaemoniorum colit
servorumque munere fungitur. Hos quoque sollicitare spe libertatis
existimabatur. Sed quod earum rerum nullum erat apertum 7
crimen, quo coargui posset, non putabant de tali viro suspicionibus
oportere iudicari et exspectandum, dum se ipsa res aperiret.

IV. Interim Argilius[10]) quidam adulescentulus, quem pue- 1
rum Pausanias dilexerat, cum epistulam ab eo ad Artabazum
accepisset, eique in suspicionem venisset aliquid in ea de se
esse scriptum, quod nemo eorum redisset, qui eodem missi
erant, vincula epistulae laxavit signoque detracto cognovit,
si pertulisset, sibi esse pereundum. Cumque essent in eadem 2
epistula quae ad ea pertinerent, quae inter regem Pausaniam-
que convenissent, ille litteras ephoris tradidit. Non est prae- 3
tereunda hoc loco gravitas[11]) Lacedaemoniorum. Nam ne huius
quidem indicio impulsi sunt, ut Pausaniam comprehenderent,
neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse indi-
casset. Itaque illi adulescentulo, quid fieri vellent, praeceperunt. 4
Fanum Neptuni est Taenari, quod violari nefas putant Graeci.
Eo ille confugit in araque consedit. Hanc iuxta[12]) locum
fecerunt sub terra, ex quo posset audiri, si quis quid loquere-
tur cum Argilio[13]). Eo ex ephoris quidam descenderunt. Pau- 5
sanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, perturbatus
eodem venit. Cum autem supplicem dei videret in ara seden-
tem, quaerit, causae quid sit tam repentini consilii. Huic ille,
quid ex litteris comperisset, aperit. Modo magis[14]) Pausanias 6
perturbatus orare coepit, ne enuntiaret nec se meritum de illo
optime proderet: quod si eam veniam sibi dedisset tantisque
implicatum[15]) rebus sublevasset, magno id illi praemio futurum.

[8]) D. h. nicht in lakonischer Kürze, sondern der Ausdruck bezieht sich auf das eben erwähnte cum scytala, die eigentümliche Art der Übersendung von Depeschen.

[9]) Paus. war nicht selbst König, sondern Vormund des jungen Plistarchus, Sohnes des Leonidas.

[10]) Aus der Stadt Argilus.

[11]) Sittlicher Ernst — Gegensatz levitas.

[12]) Anm. zu Chabr. II, 3.

[13]) Hier als Personenname gebraucht, wie auch V, 1.

[14]) D. h. nur noch mehr. So findet sich modo mehrfach bei Sallust.

[15]) So auch Dion. I, 1. Dagegen bei morbo oder in morbum steht implicitus Cim. III, 4 und Ages. VIII, 6.

1 V. His rebus ephori cognitis non diutius exspectandum
statuerunt, sed satius putarunt in urbe eum comprehendi.
Quo illis profectis Pausanias, qui placato, ut putabat, Argilio
ipse quoque Lacedaemonem reverterat, cum iam in eo esset[16])
ut comprehenderetur, ex vultu cuiusdam ephori, qui eum ad-
2 moneri cupiebat, insidias sibi fieri intellexit. Itaque paucis
ante gradibus, quam qui eum sequebantur, in aedem Minervae,
quae Chalcioecos vocatur, confugit. Hinc ne exire posset,
statim ephori valvas eius aedis obstruxerunt tectumque, quo
3 celerius sub divo interiret, sunt demoliti. Dicitur[17]) eo tem-
pore matrem Pausaniae fuisse superstitem eamque iam magno
natu, postquam de scelere filii comperit, in primis ad filium
4 claudendum lapidem ad introitum aedis attulisse. Sic Pausanias
magnam belli gloriam turpi morte maculavit. Etenim cum
semianimis de templo elatus esset, confestim animam [a. 473]
5 efflavit. Cuius mortui corpus cum eodem[18]) nonnulli dicerent
inferri oportere, quo qui ad supplicium essent dati, displicuit
pluribus, et procul[19]) ab eo loco infoderunt, quo erat mortuus.
Inde posterius dei Delphici responso erutus atque eodem loco
sepultus est, ubi vitam posuerat.

V. CIMON.

1 I. Cimon, Miltiadis filius, Atheniensis, duro admodum
initio usus est adulescentiae. Nam cum pater eius litem aesti-
matam populo solvere non potuisset ob eamque causam in
vinculis publicis decessisset, Cimon eadem custodia tenebatur
neque legibus emitti poterat, nisi pecuniam, qua pater multatus
2 erat, solvisset. Habebat autem in matrimonio sororem ger-
manam[1]) nomine Elpinicen, non minus more quam amore
ductus[2]): namque Atheniensibus licet eodem patre natas uxores
3 ducere. Huius coniugii cupidus Callias quidam, non tam gene-
rosus[3]) quam pecuniosus, qui magnas pecunias ex metallis

[16]) Unpersönliche Redensart, nur hier und Milt. VII, 3. Öfter hat es erst Livius. Es ist, wie vieles bei Nepos, aus der Umgangssprache entnommen.

[17]) Das unpersönliche dicitur steht von einer einzelnen Aussage oder Behauptung. Also hier: „es wird auch behauptet“, nicht allgemein: „es soll“.

[18]) In eine Schlucht nämlich des Taygetus.

[19]) D. h. in einiger Entfernung, in der Nähe (Hor. sat. II, 6, 105. Verg. Aen. X, 835).

[1]) Germanus hier wie Praef. 4 „von demselben Vater“; dagegen uterinus „von derselben Mutter“.

[2]) Ductus ist infolge eines Zeugma, dem Wortspiel zuliebe, auch auf more bezogen. Es sollte eigentlich heifsen ut amore ductus, ita more non impeditus.

[3]) Also nicht aus dem bekannten Hause der Hipponici und Calliae, das reich und edel zugleich war.

fecerat, egit cum Cimone ut eam sibi uxorem daret: id si
impetrasset, se pro illo pecuniam soluturum. Is cum talem 2
condicionem aspernaretur, Elpinice negavit se passuram Miltiadis progeniem in vinculis publicis interire, seque Calliae nupturam, si ea quae polliceretur praestitisset.

II. Hoc modo custodia[4]) liberatus Cimon celeriter ad prin- 1
cipatum pervenit. Habebat enim satis eloquentiae, summam liberalitatem, magnam prudentiam cum iuris civilis tum rei militaris, quod cum patre a puero in exercitibus fuerat versatus. Itaque et populum urbanum in sua tenuit potestate et apud
exercitum plurimum valuit auctoritate. Imperator apud [a. 476] 2
flumen Strymona et praesidium Persarum et magnas copias Thraecum fugavit, oppidumque ibi postea Amphipolis constitutum eoque decem milia Atheniensium in coloniam missa sunt[5]). Idem Scyrum, quam eo tempore Dolopes incolebant, illis, quod contumacius se gesserant, urbe insulaque [a. 476]
eiectis vacuefecit suisque civibus agros divisit. Porro, quod 3
iam nonnullae insulae propter acerbitatem imperii defecerant, bene animatas confirmavit, alienatas ad officium redire coëgit[6]).
Apud flumen vero Eurymedontem Cypriorum et Phoe- [a. 469] 4
nicum ducentarum navium classem devictam cepit, eodemque die pari fortuna in terra usus est. Namque hostium navibus captis statim ex classe copias suas eduxit barbarorumque
maximam vim uno concursu prostravit. Qua victoria magna 5
praeda potitus cum domum revertisset, his ex manubiis arx Athenarum, qua ad meridiem vergit, est ornata. Postremo Thasios opulentia fretos postquam primo statim adventu classe superavit, obsidione clausos triennio in deditionem accepit [a. 465].

III. Quibus rebus cum unus in civitate maxime floreret, 1
incidit in eandem invidiam quam[7]) pater ceterique Atheniensium principes: nam testarum suffragiis decem anno- [a. 463]
rum exsilio multatus est. Cuius facti celerius Athenienses quam 2
ipsum paenituit. Nam cum ille animo forti invidiae ingratorum civium cessisset bellumque Lacedaemonii Atheniensibus intulissent[8]), confestim spectatae eius virtutis desiderium conse-

[4]) Die ganze Erzählung von Cimons Haft ist unwahrscheinlich und nicht hinreichend verbürgt.

[5]) Diese Gründung (467) ging im Kampfe gegen die Thracier bald wieder zu Grunde. Erst kurz vor dem peloponn. Kriege gelang die Gründung von Amphipolis auf die Dauer.

[6]) Carystus auf Euböa wurde 475, Naxus 473 unterworfen. Die Richtigkeit der vorhergehenden Jahreszahl 476 hat Blass im rhein. Mus. 1874 bewiesen.

[7]) Die Präpos. *in* ist nicht wiederholt.

[8]) Cimon hatte den Laced. im dritten messenischen Kriege ein athenisches Hilfscorps zugeführt; dieses war aber in ehrenrühriger Weise von den Lacedämoniern, als bedürfe man der Hilfe nicht, ent-

3 cutum est. Itaque post annum quintum, quam expulsus [a. 458]
erat, in patriam revocatus est. Qui quod hospitio Lacedae-
moniorum utebatur, satius existimans coniunctis viribus Persas
bello persequi quam inter se Graecos contendere, Lacedae-
monem profectus paci inter duas potentissimas civitates con-
ciliandae studuit, eaque post non ita multo convenit. [a. 451]
4 Deinde Cyprum cum ducentis navibus imperator missus, [a. 449]
cum maiorem partem insulae devicisset, in morbum implicitus
in oppido Citio oppugnando est mortuus.
1 IV. Athenienses illum non solum in bello, sed etiam in
pace diu desideraverunt. Fuit enim tanta liberalitate, cum
compluribus locis praedia hortosque haberet, ut numquam in
iis custodem poneret, ne quibus quisque vellet rebus impedi-
2 retur quominus frueretur. Semper eum pedisequi cum nummis
sunt secuti, ut, si quis opis eius indigeret, haberet, quod statim
daret, ne differendo videretur negare. Saepe, cum aliquem
offensum fortuna[9]) videret minus bene vestitum, suum ami-
3 culum dedit. Cotidie sic cena ei coquebatur, ut, quos invo-
catos vidisset in foro, omnes devocaret[10]). Nulli fides eius,
nulli opera, nulli res familiaris defuit: multos locupletavit:
complures pauperes, qui unde efferrentur non reliquissent, suo
4 sumptu extulit. Sic se gerendo minime est mirandum si et
vitam habuit securam et mortem acerbam.

VI. LYSANDER.

1 I. Lysander Lacedaemonius magnam reliquit sui famam,
non minus felicitate quam virtute partam: Athenienses enim
cum Peloponnesiis septimum et vicesimum iam annum [a. 405]
bellum gerentes confecisse apparet[1]), neque qua id ratione
2 consecutus sit, latet. Non enim tam ipsius consilio quam
immodestia factum est adversariorum, quod non dicto audien-
tem imperatores exercitum habebant, ut relictae illorum in

lassen worden (464). Hauptsächlich als Lakonenfreund und als Gegner der Demokratie in Athen wurde darauf Cimon verbannt. Die Athener gaben nun die Bundesgenossenschaft mit den Laced. auf und bekriegten deren Bundesgenossen. Zum offenen Kriege mit Lacedämon kam es, als die Athener den von einem Zuge nach Doris zurückkehrenden Lacedämoniern den Weg verlegten. Schlacht bei Tanagra 458. Jetzt wurde Cimon zurückgerufen, um den Frieden zu vermitteln.

[9]) D. h. vom Unglück heimgesucht, also nicht gleichbedeutend mit forte oblatum.

[10]) Was hier über die freien Mahlzeiten und oben über die freie Benutzung von Cimons Gärten gesagt ist, beschränkte sich nur auf dessen ärmere Gaugenossen. Überhaupt scheinen die Angaben dieses Kapitels etwas übertrieben.

[1]) Persönliche Konstruktion.

agris dispalatorum naves in hostium venirent potestatem. Quo
facto Athenienses se Lacedaemoniis dediderunt. Hac [a. 404] 3
victoria Lysander elatus, cum antea semper factiosus audaxque fuisset, sic sibi indulsit, ut eius opera in maximum odium
Graeciae Lacedaemonii pervenirent. Nam cum hanc causam 4
Lacedaemonii dictitassent sibi esse belli, ut Atheniensium impotentem[2]) dominationem refringerent, Lysander postquam apud Aegos flumen classe hostium est potitus, nihil aliud molitus est, quam ut omnes civitates in sua teneret potestate,
cum id se Lacedaemoniorum causa facere simularet. Namque 5
undique, qui Atheniensium rebus studuissent, eiectis, decem delegerat[3]) in unaquaque civitate, quibus summum imperium potestatemque omnium rerum committeret. Horum in numerum nemo admittebatur, nisi qui aut eius hospitio contineretur aut se illius fore proprium fide confirmasset.

II. Ita decemvirali potestate in omnibus urbibus consti- 1
tuta ipsius nutu omnia gerebantur. Cuius de crudelitate ac perfidia, ne plura enumerando defatigemus lectores, satis sit
unam rem exempli gratia proferre. Victor ex Asia [a. 404] 2
cum reverteretur Thasumque divertisset, quod ea civitas praecipua fide fuerat erga Athenienses[4]), proinde ac si non idem firmissimi solerent esse amici, qui constantes fuissent inimici,
pervertere eam concupivit. Vidit autem, nisi in eo occultasset 3
voluntatem, futurum ut Thasii dilaberentur rebusque suis consulerent. Itaque illis in Herculis templum convocatis plenam ibi humanitatis orationem habuit, qua rerum ante actarum veniam ultro pollicitus metuere eos vetuit deumque fidei suae testem adhibuit. Quibus auditis, cum et qui aderant fictis eius verbis credidissent, et qui latuerant metu soluti convenissent, omnes pariter post aliquot dies iussu eius sunt trucidati.

III. Atque hoc loco non est praetereundum factum Phar- 1
nabazi, satrapis regii. Nam cum Lysander praefectus [a. 404] classi in bello multa crudeliter avareque fecisset deque iis rebus suspicaretur ad cives suos esse perlatum, petiit a Pharnabazo ut ad ephoros sibi testimonium daret, quanta sanctitate bellum gessisset sociosque tractasset, deque ea re accurate scriberet: magnam enim eius auctoritatem in ea re futuram.
Id ille liberaliter pollicetur: librum grandem conscripsit, in 2
quo summis eum effert laudibus. Quem cum Lysander legisset probassetque, dum signatur, alterum ille pari magnitudine et

[2]) „Schrankenlos".

[3]) Das Plusquamp., weil Lys. die Sache schon seit 407 vorbereitet hatte.

[4]) Thasus hatte seit der Unterwerfung durch Cimon (465), mit einer Ausnahme im peloponnesischen Kriege (411—408), immer der athenischen Symmachie angehört, bis kurz nach der Schlacht bei Ägospotami (405), stand also jetzt bereits auf Seiten der Lacedämonier.

tanta similitudine, ut discerni non posset, signatum subiecit, in quo accuratissime eius avaritiam perfidiamque accusarat.
3 Lysander, domum cum redisset, postquam de suis rebus gestis apud maximos magistratus quae voluerat dixit, testimonii loco librum a Pharnabazo datum tradidit. Quem cum ephori summoto Lysandro cognossent, ipsi legendum dederunt. Ita ille
4 imprudens ipse suus fuit accusator. Ac iudicium quidem suorum ope effugit: tamen cum multos domi ac maxime reges haberet obtrectatores, ad exercitum non est remissus.

1 IV. Paulo post Lacedaemonii decemviralem pote- [a. 397]
statem ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus iniit consilia reges Lacedaemoniorum tollere[5]). Sed [a. 396]
sentiebat id se sine ope deorum facere non posse, quod Lace-
2 daemonii omnia ad oracula referre consuerant. Primum Delphicum[6]) corrumpere est conatus. Cum id non potuisset, Dodonaeum adortus est. Hinc quoque repulsus dixit se vota suscepisse, quae Iovi Hammoni solveret, existimans se Afros
3 facilius corrupturum. Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Iovis fefellerunt. Nam non solum corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedaemonem miserunt, qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani
4 corrumpere conatus esset. Accusatus eo crimine iudicumque absolutus sententiis, Orchomeniis[7]) missus est subsidio, [a. 395]
5 sed occisus a Thebanis apud Haliartum. Quam autem vere de eo foret iudicatum[8]), oratio indicio fuit, quae post mortem eius in domo reperta est, in qua suadet Lacedaemoniis, ut regia potestate dissoluta ex omnibus[9]) dux deligatur ad bellum gerendum, sic scripta illa quidem, ut deorum videretur congruere sententiae, quam ille se habiturum pecunia fidens non dubitarat. Hanc ei scripsisse Cleon Halicarnassius dicitur.

[5]) Wahrscheinlich wollte er nicht überhaupt das Königtum, sondern nur das ausschliefsliche Anrecht der beiden heraclidischen Familien an dasselbe abschaffen. Die Könige widerstrebten seinen willkürlichen Anordnungen schon seit 405. An Agesilaus hoffte Lysander ein gefügiges Werkzeug zu finden, verschaffte ihm 397 die Königswürde und begleitete ihn 396 auf dessen Feldzuge nach Asien. Agesilaus aber gestattete ihm keinen Einflufs, so dafs er sich zurückgesetzt sah. Dieser Grund hauptsächlich zeitigte seine Umsturzpläne.

[6]) Nicht deum, sondern oraculum.

[7]) Er wurde eigentlich den Phocensern gegen die Thebaner zu Hilfe geschickt und bewog die Orchomenier zum Abfall von den letztern.

[8]) Foret ist hypothetisch. Also zu ergänzen: si illo iudicio damnatus esset.

[9]) Nicht blofs aus den beiden Königsfamilien, vielleicht auch nicht einmal blofs aus den spartanischen Homöen, sondern aus allen Bürgern, mit Einschlufs der Hypomeiones und Neodamoden.

VII. ALCIBIADES.

I. In Alcibiade, Cliniae filio, Atheniensi, natura quid efficere 1
posset, videtur experta. Constat enim inter omnes, qui de eo
memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius neque vitiis
neque virtutibus. Natus in amplissima civitate, summo genere, 2
omnium aetatis illius multo formosissimus, ad omnes res fuit
aptus consiliique plenus. Namque imperator fuit summus et
mari et terra: disertus, ut in primis dicendo valeret, quod tanta
erat commendatio oris atque orationis[1]), ut nemo ei posset
resistere: denique cum tempus posceret[2]), laboriosus, patiens, 3
liberalis, splendidus non minus vita quam victu[3]), affabilis,
blandus, temporibus callidissime serviens: idem, simul ac se 4
remiserat neque causa suberat quare animi laborem perferret,
luxuriosus, dissolutus, libidinosus, intemperans reperiebatur,
ut omnes admirarentur, in uno homine tantam esse dissimilitudinem tamque diversam naturam.

II. Educatus est in domo Periclis (privignus[4]) enim eius 1
fuisse dicitur), eruditus a Socrate. Socerum habuit Hipponicum,
omnium Graeca lingua loquentium longe ditissimum, ut fingere,
si ipse vellet, neque plura neque maiora bona posset, quam vel
natura vel fortuna tribuerat. Ineunte adulescentia amatus est 2
a multis more Graecorum[5]), in iis a Socrate. Posteaquam
robustior est factus, non minus multos ipse amavit, in quorum
amore odiosa multa delicate iocoseque fecit: quae referremus,
nisi potiora haberemus.

III. Bello Peloponnesio huius consilio atque auctori- [a. 415] 1
tate Athenienses bellum Syracusanis indixerunt: ad quod gerendum ipse dux delectus est, duo praeterea collegae dati, Nicias
et Lamachus. Id cum appararetur, prius quam classis exiret, 2
accidit ut una nocte omnes hermae, qui in oppido erant, mutilarentur praeter unum, qui ante ianuam erat Andocidis itaque

[1]) Os ist hier Aussprache und Vortrag überhaupt, oratio Inhalt der Rede.

[2]) Konjunktiv der wiederholten Handlung oder der Allgemeinheit. Griechisch ὅτε cum optat. Doch hat der Gebrauch von cum mitbestimmend auf den Modus gewirkt, da sonst auch in diesem Sinne der Indik. üblicher ist. So gleich im folgenden simul ac se remiserat.

[3]) Gegensatz zwischen öffentlichem und Privatleben. So ist auch Cic. pro Sest. § 5 genus vitae die politische Stellung.

[4]) Er wird allerdings Neffe oder Schwestersohn (ἀδελφιδοῦς) des Pericles genannt, war aber nur dessen Mündel. Die Verwandtschaft war viel weitläufiger.

[5]) Jünglinge schlossen sich in Athen und anderwärts bei den Griechen (vgl. Praef. 4 und Paus. IV, 1) an ältere Männer an, um in ihrem Umgange sich zu bilden. Schon in den Zeiten des peloponnesischen Krieges entartete diese Sitte, Socrates aber wahrte ihre Reinheit in seinem Verkehr mit den jungen Leuten.

3 Mercurius Andocidis vocitabatur[6]). Hoc cum appareret non
sine magna multorum consensione esse factum, quae ad rem
publicam pertineret, magnus multitudini timor est iniectus, ne
qua repentina vis in civitate exsisteret, quae libertatem oppri-
4 meret. Atque id maxime convenire in Alcibiadem videbatur,
quod et potentior et maior, quam ut privatus esse posset,
existimabatur: multos enim liberalitate devinxerat, plures etiam
5 opera forensi suos reddiderat, ut omnium oculos, quotiens-
cumque in publicum prodisset, ad se converteret neque ei par
quisquam in civitate poneretur. Itaque non solum spem in
eo[7]) habebant maximam, sed etiam timorem, quod et obesse
6 plurimum et prodesse poterat. Aspergebatur etiam infamia,
quod in domo sua facere mysteria dicebatur: quod nefas erat
more Atheniensium, idque non ad religionem, sed ad coniura-
tionem pertinere existimabatur.

1 IV. Hoc crimine in contione ab inimicis compellabatur.
Sed instabat tempus ad bellum proficiscendi. Id ille intuens
neque ignorans civium suorum consuetudinem postulabat, si
quid de se agi vellent, potius de praesente quaestio haberetur,
2 quam absens invidiae crimine accusaretur. Inimici vero eius
quiescendum[8]), quia noceri ei non posse intellegebant, et illud
tempus exspectandum decreverunt, quo classis exisset, ut ab-
3 sentem aggrederentur, itaque fecerunt. Nam postquam Sici-
liam eum pervenisse crediderunt, absentem, quod sacra vio-
lasset, reum fecerunt. Qua de re cum ei nuntius a magistratu[9])
in Siciliam missus esset, ut domum ad causam dicendam red-
iret, essetque in magna spe provinciae bene administrandae,
non parere noluit et in triremem, quae ad eum erat depor-
4 tandum missa, ascendit. Hac Thurios in Italiam pervectus,
multa secum reputans de immoderata civium suorum licentia
crudelitateque in nobiles, utilissimum ratus impendentem evi-
tare tempestatem clam se ab custodibus subduxit et inde pri-
5 mum Elidem, dein Thebas[10]) venit. Postquam autem se capitis
damnatum bonis publicatis audivit, et, id quod nunquam antea
usu venerat, Eumolpidas sacerdotes a populo coactos ut se de-
voverent, eiusque devotionis quo testatior esset memoria, exem-
plum in pila lapidea incisum esse positum in publico, Lace-
6 daemonem demigravit. Ibi, ut ipse praedicare consuerat, non

[6]) Gesetzt war er nicht von Andoc., sondern von der ägeischen Phyle.

[7]) Anm. zu Phoc. IV, 4.

[8]) Die Modifikation des Verbalbegriffs „einstweilen, noch", die im Deutschen ausdrücklich gesetzt wird, mufs sich im Lateinischen aus dem Zusammenhange ergeben.

[9]) D. h. vom ἄρχων βασιλεύς, bei dem die γραφαὶ ἀσεβείας anhängig gemacht wurden.

[10]) Mit dieser Angabe stimmt XI, 3 überein. Von andern wird Argos genannt statt Theben. Aber jenes stand damals im Bündnis mit Athen.

adversus patriam, sed inimicos suos bellum gessit: nam se cum intellegerent plurimum prodesse posse rei publicae, ex ea eiecisse plusque irae suae quam utilitati communi paruisse.
Itaque illius consilio Lacedaemonii petentibus Syra- [a. 414] 7
cusanis auxilia miserunt, dein Deceleam in Attica [a. 413] munierunt praesidioque ibi perpetuo posito in obsidione Athenas tenuerunt. Eiusdem opera cum Perse rege amicitiam fecerunt et Ioniam a societate averterunt Atheniensium. [a. 412] Quo facto multo superiores bello esse coeperunt.

V. Neque vero his rebus tam amici Alcibiadi sunt facti 1
quam timore ab eo alienati. Nam cum acerrimi viri praestantem prudentiam in omnibus rebus cognoscerent, pertimuerunt ne caritate patriae ductus aliquando ab ipsis descisceret et cum suis in gratiam rediret. Itaque tempus eius interficiundi quaerere instituerunt. Id Alcibiades diutius celari non potuit: 2
erat enim ea sagacitate, ut decipi non posset, praesertim cum animum attendisset ad cavendum. Itaque ad Tissaphernem, praefectum regis Darii[11]), se contulit. Qui cum Atheniensium, 3
male gestis in Sicilia rebus[12]), opes senescere, Lacedaemoniorum suo auxilio crescere videret, facile ab Alcibiade eo adductus est, ut neutris favens illos inter se conterere pateretur. Quo facto Alcibiades initio cum Pisandro, qui apud Samum in exercitu erat, per internuntios colloquitur et de reditu suo facit mentionem. Erat enim is eodem quo tum Alcibiades sensu, populi potentiae non amicus et optimatium fautor. Ab 4
hoc destitutus[13]) primum per Thrasybulum, Lyci filium, [a. 411] ab exercitu recipitur praetorque fit apud Samum, post[14]) suffragante Theramene populi scito restituitur parique[15]) absens imperio praeficitur simul cum Thrasybulo et Thrasyllo. Horum 5
in imperio tanta commutatio rerum facta est, ut Lacedaemonii,

[11]) Darius Nothus 424—405.

[12]) Niederlage in Sicilien 413.

[13]) Tissaphernes und Alcibiades verlangten als Bedingung eines Vertrags zwischen den Athenern und Persern die Herstellung einer oligarchischen Verfassung in Athen und die Zurückberufung des Alcibiades. Pisander ging am Ende des Jahres 412 nach Athen und stellte dort wirklich, indem er auf das persische Bündnis Hoffnung machte, eine oligarchische Verfassung (411) her. Dann ging er noch einmal als Gesandter zu Tissaphernes, um den Vertrag abzuschliefsen, konnte sich aber über die Bedingungen mit ihm nicht einigen. Auf Alcib. nahm er nicht weiter Rücksicht. Inzwischen beschlofs das Heer bei Samos, auf den Rat des Thrasybulos und Thrasyllus, an der Demokratie festzuhalten, erklärte sich für das souveräne Volk und wählte Alcibiades samt Thrasybulus und Thrasyllus zu Strategen.

[14]) In demselben Jahre, aber nach dem Sturze des oligarchischen Regiments in Athen.

[15]) D. h. es wurde den dreien dieselbe Würde vom Volke verliehen, zu der sie bereits das Heer berufen hatte. Sie wurden also lediglich vom Volke bestätigt.

qui paulo ante victores viguerant, perterriti pacem [a. 410]
peterent. Victi enim erant compluribus proeliis terrestribus,
tribus navalibus, quibus ducentas naves triremes amiserant,
quae vel demersae erant vel captae in hostium venerant po-
testatem.
1 VI. Alcibiades simul cum collegis receperat[16]) Ioniae
partem, Hellespontum, multas praeterea urbes Graecas, quae
in ora sitae sunt Thraeciae, quarum expugnarant complures,
in his Byzantium, neque minus multas consilio ad amicitiam
2 adiunxerant, quod in captos clementia fuerant usi. Ita [a. 408]
maximis rebus gestis praeda onusti Athenas venerunt. Qui-
bus cum obviam universa civitas in Piraeeum descendisset,
tanta fuit omnium exspectatio visendi Alcibiadis, ut ad eius
triremem vulgus conflueret, proinde ac si solus advenisset.
3 Sic enim populo erat persuasum, et adversas superiores et
praesentes secundas res accidisse illius opera. Itaque et exer-
citum in Sicilia amissum et Lacedaemoniorum victorias culpae
suae tribuebant, quod talem virum e civitate expulissent. Ne-
que id sine causa arbitrari videbantur. Nam postquam ille
exercitui praeesse coeperat, neque terra neque mari hostes pares
4 esse potuerant. Ut igitur e navi egressus est, quamquam
Thrasyllus et Thrasybulus isdem rebus praefuerant simulque
venerant in Piraeeum, tamen unum omnes illum prosequebantur,
et, id quod numquam fere antea usu venerat nisi Olympiae victo-
ribus, coronis laureis taeniisque vulgo donabatur. Ille lacrimans
talem benevolentiam civium suorum accipiebat, reminisci[17])
5 pristini temporis acerbitatem. Postquam in astu venit, con-
tione advocata sic verba fecit, ut nemo tam ferus fuerit, quin
eius casui illacrimarit inimicumque illis se ostenderit, quorum
opera patria pulsus fuerat, proinde ac si alius populus, non
6 ille ipse, qui tum flebat, eum sacrilegii damnasset. Restituta
ergo ei sunt publice bona, idemque illi Eumolpidae sacerdotes,
qui eum devoverant, rursus expiare sunt coacti, pilaque illa,
in qua devotio fuerat inscripta, in mare praecipitata.
1 VII. Haec Alcibiadi laetitia non nimis fuit diuturna. Nam
cum ei omnes essent honores decreti totaque res publica domi
bellique tradita, ut unius arbitrio gereretur, et ipse postulasset
ut duo sibi collegae darentur, neque id negatum esset, classe
in Asiam profectus, quod apud Ephesum minus ex [a. 407]
2 sententia rem gesserat, in invidiam recidit: nihil enim eum
non posse efficere ducebant. Ex quo fiebat ut omnia minus
prospere gesta culpae eius tribuerent, cum aut eum[18]) neglegen-

[16]) Von hier an beziehen sich die Plusquamp. nicht mehr auf pacem peterent (410), sondern auf Athenas venerunt (408) VI, 2.

[17]) Anm. zu Eum. IX, 1.

[18]) Die Einschiebung eines tonlosen Pronomens hinter einer betonten Partikel läſst sich vielfach

ter aut malitiose fecisse loquerentur, sicut tum accidit: nam
corruptum a rege vincere illic Lysandrum noluisse ideoque
afuisse ipsum arguebant[19]). Itaque huic maxime putamus malo 3
fuisse nimiam opinionem ingenii atque virtutis. Factum est
autem ob illam cladem apud Ephesum acceptam, ut absenti et
magistratum abrogarent et alium in eius locum substituerent[20]).
Id ille ut audivit, domum reverti noluit et se Pactyen con- 4
tulit ibique aliquot castella communiit, manuque collecta pri-
mus privato consilio in Thraeciam introiit, gloriosius existi-
mans barbarorum praeda locupletari quam Graecorum. Qua 5
ex re creverat[21]) cum fama tum opibus magnamque amicitiam
sibi cum quibusdam regibus Thraeciae pepererat.

VIII. Neque tamen a caritate patriae potuit recedere. 1
Nam cum apud Aegos flumen Philocles, praetor Atheniensium,
classem constituisset suam neque longe abesset Lysan- [a. 405]
der, praetor Lacedaemoniorum, qui in eo erat occupatus ut
bellum quam diutissime duceret, quod ipsis pecunia a rege
suppeditaretur, Atheniensibus exhaustis praeter arma et naves
nihil superesset, Alcibiades ad exercitum venit Atheniensium 2
ibique praesente vulgo agere coepit: si vellent, se coacturum
Lysandrum aut dimicare aut pacem petere spopondit: Lacedae-
monios eo nolle classe confligere, quod pedestribus copiis plus
quam navibus valerent: sibi autem esse facile Seuthem, regem 3
Thraecum, adducere ut illum terra depelleret: quo facto neces-
sario aut classe conflicturum aut bellum compositurum. Id 4
etsi vere dictum Philocles animadvertebat, tamen postulata
facere noluit, quod sentiebat se Alcibiade recepto nullius mo-
menti apud exercitum futurum, et, si quid secundi evenisset,
nullam in ea re suam partem fore, sin quid adversi accidisset,
se unum eius delicti futurum reum. A quo discedens Alci- 5
biades 'quoniam' inquit 'victoriae patriae repugnas, illud moneo,
ne iuxta hostem castra habeas nautica: periculum est enim, ne
immodestia militum vestrorum occasio detur Lysandro vestri
opprimendi exercitus'. Neque ea res illum fefellit. Nam Lysan- 6
der, cum per speculatores comperisset vulgum Atheniensium in
terram praedatum exisse navesque paene inanes relictas, tempus
rei gerendae non dimisit unoque impetu bellum totum delevit.

IX. At Alcibiades, victis Atheniensibus non satis tuta illa 1

aus Cicero belegen und zwar nicht blofs aus dessen Briefen.

19) Die Niederlage erlitt sein erster Steuermann Antiochus, wiewohl er bei seinem Weggange diesem ausdrücklich verboten hatte, sich in ein Treffen mit Lysander einzulassen. Lysander hatte übrigens das Bündnis der Lacedämonier mit den Persern, das seit 412 gelockert war, wieder befestigt.

20) Es wurden zehn neue Strategen gewählt, unter denen Conon der bedeutendste war.

21) Die Plusquamp. beziehen sich auf den Anfang des folgenden Kapitels. S. Anm. zu VI, 1.

loca sibi arbitratus, penitus in Thraeciam se supra Propon-
tidem abdidit, sperans ibi facillime suam fortunam occuli posse.
2 Sed Thraeces, postquam eum cum magna pecunia venisse sen-
serunt, insidias fecerunt eaque, quae apportarat, abstulerunt,
3 ipsum capere non potuerunt. Ille cernens nullum locum sibi
tutum in Graecia propter potentiam Lacedaemoniorum ad Phar-
nabazum in Asiam transiit: quem quidem adeo sua cepit hu-
manitate, ut eum nemo in amicitia antecederet. Namque ab
eo Grynium acceperat, ex quo quinquagena talenta vectigalis
4 capiebat. Qua fortuna Alcibiades non erat contentus neque
Athenas victas Lacedaemoniis servire poterat pati. Itaque ad
5 patriam liberandam omni ferebatur cogitatione. Sed videbat
id sine rege Perse[22]) non posse fieri, ideoque eum amicum sibi
cupiebat adiungi neque id dubitabat facile se consecuturum,
si modo eius conveniundi habuisset potestatem. Nam Cyrum
fratrem ei bellum clam parare Lacedaemoniis adiuvantibus
sciebat: id si aperuisset, magnam se initurum gratiam videbat.

1 X. Hoc cum moliretur peteretque a Pharnabazo, ut ad
regem mitteretur, eodem tempore Critias ceterique [a. 404]
tyranni Atheniensium certos homines ad Lysandrum in Asiam
miserant, qui eum certiorem facerent, nisi Alcibiadem sustu-
lisset, nihil earum rerum fore ratum, quas ipse Athenis con-
stituisset: quare, si suas res gestas manere vellet, illum per-
2 sequeretur. His Laco rebus commotus statuit accuratius sibi
agendum cum Pharnabazo. Huic ergo renuntiat quae regi cum
Lacedaemoniis essent[23]), nisi Alcibiadem aut vivum aut mor-
3 tuum sibi tradidisset. Non tulit hunc[24]) satrapes et suam vio-
lari clementiam quam regis opes minui maluit. Itaque misit
Susamithrem et Bagaeum[25]) ad Alcibiadem interficiendum, cum
4 ille esset in Phrygia iterque ad regem compararet. Qui clam
vicinitati, in qua tum Alcibiades erat, dant negotium ut eum
interficiant. Illi cum ferro eum aggredi non auderent, noctu
ligna contulerunt circa casam, in qua quiescebat, eamque suc-
cenderunt, ut incendio conficerent, quem manu superari posse
5 diffidebant. Ille autem ut sonitu flammae est excitatus, etsi
gladius ei erat subductus, familiaris sui subalare telum arripuit.
Namque erat cum eo quidam ex Arcadia hospes, qui numquam
discedere ab eo voluerat. Hunc sequi se iubet et id quod
vestimentorum posset afferre. His in ignem eiectis flammae

[22]) Artaxerxes Mnemon 405—359.

[23]) Quae regi cum Lac. essent „das Verhältnis des Königs zu den Lac.". Der Ausdruck gehört der Vulgärsprache an. Vgl. Liv. VIII, 25, 3. Dagegen findet sich res mihi est cum aliquo auch in der besten Prosa.

[24]) D. h. er konnte seinen Drohungen nicht widerstehen. Über das gerade hier häufige hic vgl. Anm. zu Milt. I, 4.

[25]) Jener Oheim, dieser unechter Bruder des Pharnabazus.

vim transiit. Quem ut barbari incendium effugisse viderunt, 6
telis eminus missis interfecerunt caputque eius ad Pharnabazum
rettulerunt. At mulier, quae cum eo vivere consuerat, muliebri
sua veste contectum aedificii incendio mortuum cremavit, quod
ad vivum interimendum erat comparatum. Sic Alcibiades annos
minus quinquaginta natus diem obiit supremum.

XI. Hunc infamatum a plerisque tres gravissimi historici 1
summis laudibus extulerunt: Thucydides, qui eiusdem aetatis
fuit, Theopompus, qui post aliquanto, et[26]) Timaeus: qui quidem
duo maledicentissimi nescio quo modo in illo uno laudando
consentiunt. Namque ea, quae supra[27]) scripsimus, de eo prae- 2
dicarunt atque hoc amplius: cum Athenis, splendidissima civitate,
natus esset, omnes eum splendore ac dignitate superasse:
postquam inde expulsus Thebas venisset[28]), adeo studiis eorum 3
inservisse, ut nemo eum labore corporisque viribus posset
aequiperare (omnes enim Boeotii magis firmitati corporis quam
ingenii acumini inserviunt): eundem apud Lacedaemonios, quo- 4
rum moribus summa virtus in patientia ponebatur, sic duritiae
se dedisse, ut parsimonia victus atque cultus omnes Lacedaemonios
vinceret: fuisse apud Thraeces, homines vinolentos
rebusque veneriis deditos, hos quoque in his rebus antecessisse:
venisse ad Persas, apud quos summa laus esset fortiter venari, 5
luxuriose vivere, horum sic imitatum consuetudinem, ut illi
ipsi eum in his maxime admirarentur. Quibus rebus effecisse 6
ut, apud quoscumque esset, princeps poneretur habereturque
carissimus. Sed satis de hoc: reliquos ordiamur.

VIII. THRASYBULUS.

I. Thrasybulum, Lyci filium, Atheniensem, si per se vir- 1
tus sine fortuna ponderanda est, dubito an primum omnium
ponam. Illud non dubium, neminem huic praeferendum esse
fide, constantia, magnitudine animi, in patriam amore. Cum- 2
que multi voluerint, pauci potuerint ab uno tyranno patriam
liberare, huic contigit, ut a triginta oppressam tyrannis e servitute
in libertatem vindicaret. Sed eum nescio quo modo[1]), 3
cum nemo anteiret illis virtutibus, multi nobilitate praecucurrerunt.
Primum bello Peloponnesio multa cum Alcibiade gessit[2]),
quae ille universa naturali quodam bono fecit lucri. Sed 4

[26]) Theop. und Tim. durch et verbunden, weil sogleich eine Bemerkung folgt, durch welche beide zusammengefaſst werden.

[27]) Namentlich im ersten Kapitel.

[28]) Das plusquamp. coni. wegen der Abhängigkeit von praedicarunt.

[1]) Nescio quo modo „auffallender Weise“.

[2]) Seit dem Jahre 411.

illa[3]) tamen omnia communia imperatoribus cum militibus et fortuna, quod in proelii concursu abit res a consilio ad vices rerum virtutemque pugnantium. Itaque suo iure nonnulla ab imperatore miles, plurima vero fortuna vindicat seque in illis plus valuisse quam ducis prudentiam vere potest praedicare.
5 Illud[4]) magnificentissimum factum proprium est Thrasybuli. Nam cum triginta tyranni, praepositi a Lacedaemoniis, servitute oppressas tenerent Athenas, plurimosque cives, quibus in bello pepercerat fortuna, partim patria expulissent partim interfecissent, eorumque bona publicata inter se divisissent, non solum princeps, sed solus initio bellum iis indixit.

1 II. Cum enim Phylen occupavit[5]), quod est castellum in Attica munitissimum, non plus habuit secum septuaginta de suis. [a. 404] Hoc initium fuit salutis exactorum, hoc robur
2 libertatis clarissimae civitatis. Neque vero non[6]) contemptus est primo a tyrannis Thrasybulus atque eius solitudo. Quae quidem res[7]) et illis contemnentibus perniciei et huic despecto saluti fuit: fecit enim illos ad persequendum segnes, hos
3 tempore ad comparandum dato validiores. Quo magis illud omnium in animis esse debet, nihil in bello oportere contemni,
4 neque sine causa dici matrem timidi flere non solere. Neque tamen pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes: nam iam illis temporibus fortius boni pro libertate loquebantur quam
5 pugnabant. Tamen ille[8]) in Piraeeum transiit Munychiamque munivit. Hanc tyranni oppugnare sunt adorti, sed [a. 403] turpiter repulsi protinus in urbem armis impedimentisque amissis
6 refugerunt. Neque minus Thrasybulus usus est prudentia quam fortitudine. Nam cedentes violari vetuit (cives enim civibus parcere aequum censebat), neque quisquam est vulneratus, nisi qui prior impugnare voluisset[9]). Iacentem autem neminem veste spoliavit, nil attigit nisi arma, quorum indigebat, quaeque ad
7 victum pertinebant. In illo proelio cecidit Critias, dux tyrannorum, cum quidem adversus[10]) Thrasybulum fortissime pugnaret.

1 III. Hoc deiecto Pausanias venit Atticis auxilio, rex Lacedaemoniorum. Is inter Thrasybulum et eos, qui urbem tenebant, fecit pacem his condicionibus: ne qui praeter triginta

3) Strategische Verdienste überhaupt.

4) Die starke Betonung von illud macht die adversative Partikel überflüssig.

5) Er war nach Theben geflohen und nahm von da aus die attische Grenzfestung ein. Cum ist hier soviel als eo tempore, quo, wie Con. I, 2.

6) Neque vero non „aber freilich" oder „wohl aber".

7) Quae quidem res „und gerade das".

8) Nachdem sich sein Anhang doch allmählich auf 1000 Mann verstärkt hatte.

9) Konj. der Allgemeinheit oder der wiederholten Handlung.

10) Das Them. III, 4 stehende exadv. hat nur lokale Bedeutung.

tyrannos et decem, qui postea[11]) praetores creati superiorum
temporum crudelitate erant usi, afficerentur exsilio neve bona
publicarentur: rei publicae procuratio populo redderetur. Atque 2
etiam ut valerent illa effecit. Nam cum quidam ex iis, qui
simul cum ipso in exsilio fuerant, caedem facere eorum vellent,
cum quibus in gratiam reditum erat publice, prohibuit et id
quod pollicitus erat praestitit. Praeclarum hoc quoque Thra- 3
sybuli, quod reconciliata pace, cum plurimum in civitate posset,
legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neve mul-
taretur, eamque illi oblivionis appellarunt.

IV. Pro tantis meritis ei corona[12]) a populo data est, 1
facta duabus virgulis oleaginis. Quam quod amor civium ob-
tulerat, non vis expresserat, nullam habuit invidiam magnaeque
fuit gloriae. Bene etiam Pittacus ille, qui in septem sapientum 2
numero est habitus, cum Mytilenaei multa milia iugerum agri
ei muneri darent, 'nolite oro vos' inquit 'id mihi dare, quod
multi invideant, plures etiam concupiscant'. Illa igitur corona 3
contentus Thrasybulus neque amplius requisivit neque quem-
quam honore se antecessisse existimavit. Insequenti tempore, 4
cum praetor classem ad Pamphyliam appulisset neque [a. 389]
satis diligenter in castris eius agerentur vigiliae, a barbaris ex
oppido Aspendo noctu eruptione facta in tabernaculo inter-
fectus est.

IX. CONON.

I. Conon Atheniensis Peloponnesio[1]) bello ac- [a. 413] 1
cessit ad rem publicam, magnique eius opera fuit. Nam cum
praetor pedestribus exercitibus praefuit tum praefectus classis
magnas mari res gessit. Fuit etiam extremo bello [a. 405] 2
praetor, cum apud Aegos flumen copiae Atheniensium ab
Lysandro sunt devictae. Sed tum in consilio neglecta est eius
auctoritas, eoque peius res administrata: nam et prudens rei
militaris et diligens erat imperator. Itaque nemini erat illis 3
temporibus dubium, si summam imperii solus habuisset, illam
Athenienses calamitatem accepturos non fuisse[2]).

[11]) Nach der Niederlage der Dreifsig bei Munychia. Übrigens ist Nepos hier ungenau, da aufser den Dreifsig von der Amnestie nicht die Zehnmänner ausgeschlossen wurden, welche in Athen nach der Flucht der Dreifsig an der Spitze standen, sondern zwei Unterbehörden der Dreifsig, nämlich die Zehnmänner im Piräeus und die Kriminalkommission der Elfmänner in Athen. Diese Verabredung mit Pausanias liefs nachher in Athen (§ 3) Thrasybulus durch Volksbeschlufs bestätigen.

[12]) Diese Ehre nebst einem Geldgeschenk zur Erfüllung ihrer Gelübde wurde allen verliehen, die mit Thrasybulus anfänglich in Phyle gewesen waren.

[1]) Die durch die Stellung angedeutete Bedeutung des Adjektivs involviert die Partikel „schon“.

[2]) Vor dem Überfall riet er vergebens zur Vorsicht, und nachher

1 II. In rebus autem afflictis non quaesivit, ubi ipse tuto
viveret, sed unde praesidio posset esse civibus suis. Itaque
relicta Cypro, quo ex fuga se receperat, contulit se ad Pharna-
bazum, satrapem Dascylitidis provinciae eundemque regis pro-
pinquum: apud quem ut multum gratia valeret, multo labore
2 multisque effecit periculis subeundis. Nam cum Lacedaemonii
Atheniensibus devictis in societate non manerent, quam cum
Artaxerxis patre Dario fecerant, duosque deinceps duces[3]) bella-
tum misissent in Asiam, hos adversus Pharnabazus habitus
est imperator, re quidem vera exercitui praefuit Conon eiusque
3 omnia arbitrio gesta sunt. Itaque illo suadente a [a. 397]
rege ad mare est missus, ut Cypriis et Phoenicibus ceterisque
maritimis civitatibus naves longas imperaret classemque, qua
4 mare tueri posset, compararet. Sed ea persequi Lacedaemonios,
qui misso in Asiam summo duce Agesilao bellum [a. 396]
renovaverant, prohibitus est militum seditione, qui a Tissa-
pherne stipendio fraudabantur[4]).
1 III. Defecerat a rege Tissaphernes, satrapes Ioniae et
Lydiae, neque id tam Artaxerxi quam Pharnabazo et Cononi
erat apertum[5]): multis enim magnisque meritis apud regem,
etiam cum in officio non maneret, valebat. Neque id erat mi-
randum, si non facile ille ad credendum adducebatur, remi-
2 niscens eius se opera Cyrum fratrem superasse[6]). Huius accu-
sandi gratia Conon ad regem profectus posteaquam [a. 395]
venit, primum ex more Persarum ad chiliarchum, qui secun-
dum gradum imperii tenebat, Tithraustem accessit seque osten-
dit cum rege colloqui velle, nemo enim sine hoc admittitur.
3 Qui illi 'nulla' inquit 'mora est, sed tu delibera, utrum col-
loqui malis an per litteras agere quae cogitas. Necesse est
enim, si in conspectum veneris, venerari te regem (quod[7])

rettete er 9 Schiffe, die er noch rechtzeitig bemannen konnte, darunter die Paralos. Diese schickte er, um die Nachricht zu überbringen, nach Athen, mit den andern acht fand er Aufnahme bei Euagoras, dem Beherrscher von Salamis auf Cyprus. Daselbst blieb er mehrere Jahre.

[3]) Thimbron 400—399 und Dercyllidas 399—397. Beide führten den Krieg nur in den nördlichen Landstrichen, welche zur Provinz des Pharnabazus gehörten, weshalb Tissaphernes hier nicht erwähnt wird.

[4]) Conon mufste sich mit seinen unbotmäfsigen Leuten in Cilicien und Carien auf die Defensive beschränken. Denn die Lacedämonier brachten eine Flotte auf, sobald sie von Conons Thätigkeit in den südlichen Gewässern Kunde bekamen.

[5]) Er hatte wiederholt die Angriffe der Lacedämonier durch Waffenruhe von seinem Gebiet auf das des Pharnabazus abgelenkt und Conon die nötigen Hilfsgelder vorenthalten. Ob er aber wirklich Verrat am Könige geübt, wie Pharnabazus und Conon meinten, ist nicht ausgemacht. Wahrscheinlich gab er sich nur aus Eifersucht auf jene beiden solche Blöfsen. Vgl. Ages. III.

[6]) Schlacht bei Cunaxa 401.

[7]) Nicht quam, weil ein Fremdwort folgt.

προσκύνησιν Graeci vocant). Hoc si tibi grave est, per me
nihilo setius editis mandatis conficies quod studes'. Tum Co- 4
non 'mihi vero' inquit 'non est grave quemvis honorem ha-
bere regi, sed vereor, ne civitati meae sit opprobrio, si, cum
ex ea sim profectus, quae ceteris gentibus imperare consuerit,
potius barbarorum quam illius more fungar'. Itaque, quae
volebat, scripta ei tradidit.

IV. Quibus cognitis rex tantum auctoritate eius motus 1
est, ut et Tissaphernem[8]) hostem iudicaret et Lacedaemonios,
cum quibus[9]) societatem ille coisse putabatur, bello persequi
Cononem iuberet eique permitteret quem vellet eligere ad dis-
pensandam pecuniam. Id arbitrium Conon negavit sui esse
consilii, sed ipsius, qui optime suos nosse deberet, sed suadere
sese Pharnabazo id negotii daret. Magnis igitur muneribus 2
donatus ad mare est missus, ut classi praeesset, dato adiutore
Pharnabazo, sicut ipse voluerat. Id ut Lacedaemoniis est 3
nuntiatum, non sine cura rem administrant, quod maius bellum
imminere arbitrabantur. Nam ducem fortem et prudentem
regiis opibus praefuturum ac secum dimicaturum, quem neque
consilio neque copiis superare possent. Hac mente magnam 4
contrahunt classem[10]): proficiscuntur Pisandro duce. Quem
Conon apud Cnidum adortus magno proelio fugat, [a. 394]
multas naves capit, complures deprimit. Qua victoria non
solum in Asia Graeci, sed etiam omnes insulae, quae sub La-
cedaemoniorum fuerant imperio, liberatae sunt. Quibus rebus 5
gestis Conon cum parte navium in patriam venit, muros diru-
tos a Lysandro utrosque, et Piraeei et Athenarum, [a. 393]
reficiendos curat pecuniaeque ad eam rem quinquaginta talenta,
quae a Pharnabazo acceperat, civibus suis donat. Quas ob
causas praecipuus ei honos habitus est: namque omnibus unus
insulis praefuit.

V. Sed accidit huic, quod ceteris mortalibus, ut inconside- 1
ratior in secunda quam in adversa esset fortuna. Nam classe
Peloponnesiorum devicta, cum ultum se iniurias patriae pu-
taret, plura concupivit quam efficere potuit. Neque tamen 2
ea non pia et probanda fuerunt, quod potius patriae opes
augeri quam regis maluit. Nam cum magnam auctoritatem
sibi pugna illa navali, quam apud Cnidum fecerat, non solum
inter barbaros, sed etiam apud omnes Graeciae civitates con-
stituisset, clam dare operam coepit, ut omnes civitates mari-
timas restitueret Atheniensibus. Id cum minus diligenter esset 3

[8]) Mehr noch brachte es ihn in Ungnade, dafs er 395 am Pactolus seine Reiterei von Agesilaus hatte schlagen lassen.

[9]) Bei Nepos steht cum immer vor dem Relativum, z. B. Milt. I, 2 u. Them. VIII, 3.

[10]) Die Erzählung ist nicht ganz genau. Diese Rüstung zur See machten die Lacedämonier schon seit 397.

celatum, Tiribazus[11]), qui Sardibus praeerat, Cononem [a. 392]
evocavit, simulans ad regem eum se mittere velle magna de
re. Cui nuntio Conon parens cum venisset[12]), in vincula con-
4 iectus est, in quibus aliquamdiu fuit. Inde nonnulli eum ad
regem abductum ibique perisse scriptum reliquerunt. At Dinon
historicus, cui nos plurimum de Persicis rebus credimus, effu-
gisse eum scripsit: illud addubitat, utrum Tiribazo sciente an
imprudente sit factum[13]).

X. DION.

1 I. Dion, Hipparini filius, Syracusanus, nobili genere natus,
utraque fuit implicatus[1]) tyrannide Dionysiorum. Namque ille
superior[2]) Aristomachen, sororem Dionis, habuit in matrimonio,
ex qua duos filios, Hipparinum et Nisaeum, procreavit totidem-
que filias, nomine Sophrosynen et Areten, quarum priorem
Dionysio filio, eidem, cui regnum reliquit, nuptum dedit[3]),
2 alteram, Areten, Dioni. Dion autem praeter generosam propin-
quitatem nobilemque maiorum famam multas alias a se ipse
habuit commendationes, in his ingenium docile, come[4]), aptum
ad artes optimas, magnam corporis dignitatem[5]), quae non
minimum commendat, magnas praeterea divitias a patre relictas,
3 quas ipse tyranni muneribus auxerat[6]). Erat intimus Dionysio
priori, neque[7]) minus propter mores quam affinitatem. Nam-
que etsi Dionysii crudelitas ei displicebat, tamen salvum eum
esse propter necessitudinem, magis etiam suorum causa stude-
bat. Aderat in magnis rebus, eiusque consilio multum move-
batur tyrannus, nisi qua in re maior ipsius cupiditas inter-
4 cesserat. Legationes vero omnes, quae essent illustriores, per
Dionem administrabantur: quas quidem ille diligenter[8]) obeundo
5 crudelissimum nomen tyranni sua humanitate leniebat. Car-

[11]) Nachfolger des Tithraustes.

[12]) Conon kam vielmehr von Athen als Gesandter zu Tiribazus, um dem Einflusse des geschickten lacedämonischen Unterhändlers Antalcidas entgegen zu arbeiten.

[13]) Er fand noch einmal Aufnahme bei Euagoras auf Cypern und starb daselbst bald an einer Krankheit.

[1]) Anm. zu Paus. IV, 6.

[2]) Dionysius I, 406 – 367.

[3]) Anm. zu Praef. 4.

[4]) Hier auf das Schülerverhältnis zu beziehen, also „willig, lenksam“.

[5]) Sonst ist dignitas die politische und soziale Stellung, wogegen gravitas sittlicher Ernst und entsprechende äufsere Würde. Magna corp. dign. kann indes nur ein Achtung gebietendes Äufsere sein. Vgl. Them. VI, 1, wo es Grofsartigkeit und Pracht ist. Übrigens pafst dieser Punkt wie der folgende nicht mehr auf den Knaben.

[6]) Ohne den relativen Zusatz wäre die Erwähnung der divitiae an dieser Stelle unlogisch.

[7]) Anm. zu Ages. VI, 3.

[8]) „Mit Ernst.“

thaginienses quidem eum a Dionysio missum sic suspexerunt, ut neminem umquam Graeca lingua loquentem magis sint admirati.

II. Neque vero Dionysium, quanto ille sibi esset orna- 1
mento, fugiebat. Quo fiebat ut uni huic maxime indulgeret
neque eum secus diligeret ac filium. Platonem autem Tarentum 2
venisse fama in Siciliam perlata, cum Dion eius audiendi cupiditate flagraret, ne adulescenti quidem potuerat[9]) negare, [a. 389]
quin eum arcesseret. Quem Dion adeo admiratus est atque 3
adamavit, ut totum se ei traderet. Neque vero minus Plato delectatus est Dione. Itaque cum a tyranno crudeliter violatus esset, quippe qui eum venumdari iussisset, tamen post[10])
eodem rediit eiusdem Dionis precibus adductus. Interim in 4
morbum incidit Dionysius. Quo cum gravi[11]) conflic- [a. 367] taretur, quaesivit a medicis Dion, quem ad modum se haberet, simulque ab iis petiit, si forte maiore esset periculo[12]), ut sibi faterentur: velle se cum eo colloqui de partiendo regno. Nam sororis suae filios ex illo natos partem habere regni putabat
oportere. Id medici non tacuerunt et ad Dionysium filium 5
sermonem rettulerunt. Quo ille commotus, ne agendi cum eo esset Dioni potestas, patri soporem medicos dare coëgit. Hoc aeger sumpto sopitus diem obiit supremum[13]).

III. Hoc initium fuit Dionis et Dionysii minoris simultatis 1
eaque multis rebus aucta est. Sed tamen primis temporibus aliquamdiu simulata inter eos amicitia mansit. Cumque Dion non desisteret obsecrare Dionysium, ut Platonem Athenis arcesseret et eius consiliis uteretur, ille, qui in aliqua re vellet patrem imitari, morem ei gessit magnaque illum cum ambitione
Syracusas perduxit. Sed eodem tempore Philistum[14]) histori- 2
cum Syracusas reduxit, hominem amicum non tam tyranno quam tyrannis[15]), de quo in eo libro plura sunt exposita, qui
de historicis Graecis conscriptus est[16]). Itaque cum Plato 3
tantum apud Dionysium auctoritate posset, ut ei persuaderet, ut tyrannidis faceret finem libertatemque redderet Syracusanis,

[9]) Das Plusquamp., weil hier ein Zurückgreifen in das Jünglingsalter des Dion stattfindet. Das in I, 3—5 Erzählte kann nur vom Mannesalter gelten.

[10]) Kurz nach dem Tode des ältern Dionysius. Vgl. III, 1.

[11]) Poetischer Gebrauch des Adj. statt des Adv. Die poetische Färbung nicht der Darstellung im ganzen (wie bei Livius), sondern des Ausdrucks im einzelnen gehört zu den Eigentümlichkeiten des Nepos. So gleich nachher der Gebrauch von sopor § 5.

[12]) Anm. zu Dat. V, 3.

[13]) Eine ähnliche Todesart des Dionysius, bei der indes Dion und Dionysius der Jüngere unbeteiligt erscheinen, berichtet Diod. XV, 74.

[14]) Vom ältern Dionysius nach Thurii verbannt (Diod. XV, 7).

[15]) Der Plural des Concretums steht für das deutsche Abstractum. Vgl. Nägelsb. Stilist. § 12, 3.

[16]) Anm. zu Praef. 8.

ab hac voluntate Philisti consilio deterritus aliquanto crudelior esse coepit.

1 IV. Qui quidem cum a Dione se superari videret ingenio, auctoritate, amore populi, veritus ne, si eum secum haberet, aliquam occasionem sui daret opprimendi, navem ei [a. 366] dedit, qua Corinthum[17]) deveheretur, ostenditque se id utriusque facere causa, ne, cum inter se timerent, alteruter[18]) alterum
2 praeoccuparet. Id cum multi indignarentur magnaeque res esset invidiae tyranno, Dionysius omnia, quae moveri poterant Dionis, in naves imposuit ad eumque misit. Sic enim existimari volebat, id se non odio hominis, sed suae salutis fecisse
3 causa. Postea vero quam audivit[19]) eum in Peloponneso manum comparare sibique bellum facere conari, Areten, [a. 360] Dionis uxorem, alii nuptum dedit filiumque eius sic educari
4 iussit, ut indulgendo turpissimis imbueretur cupiditatibus. Nam puero, prius quam pubes esset, mulieres adducebantur, vino epulisque obruebatur, neque ullum tempus sobrio relinque-
5 batur. Is, postquam in patriam rediit pater, usque eo vitae statum commutatum ferre non potuit (namque appositi erant custodes, qui eum a pristino victu deducerent), ut se de superiore parte aedium deiceret atque ita interiret. Sed illuc revertor.

1 V. Postquam Corinthum pervenit[20]) Dion et eodem perfugit ab eodem Dionysio expulsus Heraclides, qui praefectus fuerat equitum, omni ratione bellum comparare coeperunt.
2 Sed non multum proficiebant, quod multorum annorum tyrannis magnarum opum putabatur: quam ob causam pauci ad socie-
3 tatem periculi perducebantur. Sed Dion, fretus non [a. 357] tam suis copiis quam odio tyranni, maximo animo duabus onerariis navibus quinquaginta annorum imperium, munitum quadringentis longis navibus, decem equitum centumque peditum milibus[21]), profectus oppugnatum, quod omnibus gentibus admirabile est visum, adeo facile perculit, ut post diem tertium, quam Siciliam attigerat, Syracusas introiret. Ex quo intellegi potest nullum esse imperium tutum nisi benevolentia munitum.
4 Eo tempore aberat Dionysius et in Italia classem opperiebatur

[17]) Die Mutterstadt von Syracus.

[18]) Alter alterum würde ein Wechselverhältnis bezeichnen, zu praeoccupare also gar nicht passen.

[19]) Plato war 361 zum dritten Mal nach Syrakus gekommen, um die Zurückberufung des Dion zu erwirken. Dies gelang ihm nicht, vielmehr zeigte nun erst, nach Platos Heimkehr, Dionysius sich recht feindselig gegen Dion, indem er dessen liegende Güter einzog und Gattin und Sohn desselben in der hier angegebenen Weise behandelte. Auf diese Veranlassung erst faſste Dion den Plan, den Tyrannen mit Waffengewalt zu stürzen.

[20]) Siehe Anm. 19.

[21]) Über diese Zahlen vgl. Diod. XVI, 9. Plut. Dion. 14. Ael. var. hist. VI, 12.

adversariorum, ratus neminem sine magnis copiis ad se venturum: quae res eum fefellit. Nam Dion eorum ipsorum opera, 5
qui sub adversarii fuerant potestate, regios spiritus repressit totiusque eius partis Siciliae potitus est, quae Dionysio paruerat, parique modo urbis Syracusarum praeter arcem et insulam adiunctam oppido, eoque rem perduxit, ut his condicionibus 6
pacem tyrannus facere vellet: Siciliam Dion obtineret, Italiam Dionysius, Syracusas Apollocrates[22]), cui maximam fidem uni habebat. Hunc postea Dion fame superatum cum suis [a. 356] incolumem abire passus est.

VI. Has tam prosperas tamque inopinatas res consecuta 1
est subita commutatio, quod fortuna sua mobilitate, quem paulo ante extulerat, demergere est adorta. Primum in filio, 2
de quo commemoravi supra, vim suam exercuit. Nam cum uxorem reduxisset, quae alii fuerat tradita, filiumque vellet a perdita luxuria ad virtutem revocare, accepit gravissimum parens vulnus morte filii. Deinde orta dissensio est inter 3
ipsum et Heraclidem, qui quod principatum illi non concedebat, factionem sibi comparavit[23]). Neque is minus valebat opibus: nam consensu civitatis praeerat classi, cum Dion exercitum pedestrem teneret. Non tulit hoc animo aequo Dion, 4
et versum illum Homeri rettulit ex secunda rhapsodia[24]), in quo haec sententia est: non posse bene geri rem publicam multorum imperiis. Quod dictum magna invidia consecuta est: namque aperuisse videbatur omnia in sua potestate esse se velle. Hanc ille non lenire obsequio, sed acerbitate opprimere 5
studuit, Heraclidemque, cum Syracusas venisset, interficundum curavit.

VII. Quod factum omnibus maximum timorem iniecit: 1
nemo enim illo interfecto se tutum putabat. Ille autem adversario remoto licentius eorum bona, quos sciebat adversus se sensisse, militibus dispertivit. Quibus divisis cum cotidiani 2
maximi fierent sumptus, celeriter pecunia deesse coepit, neque, quo manus porrigeret, suppetebat nisi in amicorum possessiones. Id eius modi erat, ut, cum milites sibi conciliaret, amitteret optimates. Quarum rerum cura frangebatur et insuetus 3
male audiendi non animo aequo ferebat, de se ab iis male existimari, quorum paulo ante in caelum fuerat elatus laudibus. Vulgus autem offensa in eum etiam militum[25]) voluntate liberius loquebatur et tyrannum non ferendum dictitabat.

VIII. Haec ille intuens cum quem ad modum sedaret 1

[22]) Sohn des Dionysius. Er verteidigte die Burg.

[23]) Dion stand an der Spitze einer aristokratischen, Heraklides an der Spitze einer demokratischen Partei.

[24]) Ilias II, 204.

[25]) Denn ihnen konnte er nun nichts mehr schenken.

nesciret et quorsum evaderent timeret, Callippus quidam, civis
Atheniensis, qui simul cum eo ex Peloponneso in Siciliam
venerat, homo et callidus et ad fraudem acutus[26]), sine ulla
2 religione ac fide, adit ad Dionem et ait: eum magno periculo[27])
esse propter offensionem populi et odium militum, quod nullo
modo evitare posset, nisi alicui suorum negotium daret, qui
se simularet illi inimicum. Quem si invenisset idoneum, facile
omnium animos cogniturum adversariosque sublaturum, quod
3 inimici idem sentienti suos sensus aperturi forent. Consilio
probato excipit has partes ipse Callippus et se armat impru-
dentia Dionis. Namque ad eum interficiundum socios con-
4 quirit, adversarios eius convenit, coniurationem confirmat. Res
multis consciis elata defertur ad Aristomachen, sororem Dionis,
uxoremque Areten. Illae timore perterritae conveniunt[28]), cuius
5 de periculo timebant. At ille negat a Callippo fieri sibi in-
sidias, sed illa, quae agerentur, fieri praecepto suo. Mulieres
nihilo setius Callippum in aedem Proserpinae deducunt ac
iurare cogunt nihil a se periculi fore Dioni. Qua ille religione
non modo non deterritus, sed ad maturandum facinus con-
citatus est, ne prius consilium aperiretur, quam conata per-
fecisset.

1 IX. Hac mente proximo die fęsto, cum a con- [a. 353]
ventu se remotum Dion domi teneret atque in conclavi edito
recubuisset, consciis facinoris loca munitiora oppidi tradit:
domum custodibus saepit coniurationis ignaris[29]), a foribus
2 qui non discedant, certos de suis praeficit: navem triremem
armatis ornat Philostratoque, fratri suo, tradit eamque in portu
agitare iubet, velut si exercere remiges vellet, si forte con-
siliis obstitisset fortuna, ut haberet, qua fugeret ad salutem[30]).
3 Suorum[31]) autem e numero Zacynthios[32]) adulescentes quosdam
eligit cum audacissimos tum viribus maximis, iisque dat ne-
gotium, ad Dionem eant inermes, sic ut conveniendi eius gratia
4 viderentur venire. Qui propter notitiam a custodibus[33]) sunt
intromissi. At illi ut limen intrarunt, foribus obseratis in lecto

[26]) Callidus durch Übung, acutus von Natur.

[27]) Anm. zu Dat. V, 3.

[28]) Das Objekt aus dem Relativsatze zu ergänzen, wie IX, 5 der Genetiv. Ebenso Dat. V, 1.

[29]) Diese sollten nur dazu dienen, den Dion zu isolieren, und hatten den Auftrag, keinen Bewaffneten einzulassen. Zugleich erschien Callippus durch diese Maſsregel als Freund des Dion.

[30]) Vulgärausdruck. Vgl. Cic. ad Att. III, 19: ad salutem proficiscar.

[31]) Die erwähnten custodes mit Ausnahme ihrer praefecti und die Bemannung des Schiffes mit Ausnahme des Philostratus wuſsten nichts von der Verschwörung. Daher diese Wortstellung.

[32]) Von Zacynthus war die Expedition zur Befreiung von Syracus ausgegangen.

[33]) Der Zusatz a custodibus war nötig, damit at illi als Gegensatz Klarheit gewönne. Auch § 6 illi ipsi custodes wird so klarer.

cubantem invadunt, colligant: fit strepitus, adeo ut exaudiri 5
posset foris. His, sicut ante saepe[34]) dictum est, quam invisa
sit singularis potentia et miseranda vita, qui se metui quam
amari malunt, cuivis facile intellectu fuit. Namque illi ipsi 6
custodes, si prompta fuissent voluntate, foribus effractis servare
eum potuissent, quod illi inermes telum foris flagitantes vivum
tenebant. Cui cum succurreret nemo, Lyco[35]) quidam Syracusanus per fenestram gladium dedit, quo Dion interfectus est.

X. Confecta caede, cum multitudo visendi gratia con- 1
venisset, nonnulli de insciis pro noxiis conciduntur. Nam celeri
rumore dilato, Dioni vim allatam, multi concurrerant[36]), quibus
tale facinus displicebat. Hi falsa suspicione ducti immerentes
ut sceleratos occidunt. Illius autem de morte ut palam[37]) 2
factum est, mirabiliter vulgo mutata est voluntas. Nam qui
vivum modo tyrannum vocitarant, idem mortuum liberatorem
patriae tyrannique expulsorem praedicabant. Ac sic subito
misericordia odio successerat, ut eum suo sanguine ab Acherunte, si possent, cuperent redimere. Itaque in urbe celeberrimo 3
loco, elatus publice, sepulcri monumento donatus est. Diem
obiit circiter annos quinquaginta quinque natus, quartum post
annum, quam ex Peloponneso in Siciliam redierat

XI. IPHICRATES.

I. Iphicrates Atheniensis non tam magnitudine rerum 1
gestarum quam disciplina militari[1]) nobilitatus est. Fuit enim
talis dux, ut non solum suae aetatis cum primis compararetur, sed ne de maioribus[2]) quidem quisquam anteponeretur.
Nusquam culpa male rem gessit, tantumque consilio valuit, 2
ut multa in re militari partim nova attulerit partim meliora
fecerit. Namque pedestria arma mutavit. Cum ante illum 3
imperatorem maximis clipeis, brevibus hastis, minutis gladiis

[34]) Bei bloſsem Bezug auf V, 3 würde supra statt ante saepe stehen. Vgl. Pelop. IV, 1. Aber Nepos bezieht sich auf frühere Äuſserungen auſser diesem Buche.

[35]) Wahrscheinlich einer von den praefectis custodum.

[36]) Dies ist nicht bloſse Wiederholung. Vorher war nur ein Zusammenlauf überhaupt erwähnt. Nun wird hinzugefügt, daſs auch Freunde der Ordnung und Feinde jeder Gewaltthat herbeigeeilt waren.

[37]) Anfangs hatte sich nur ein unbestimmtes Gerücht verbreitet. Der Ausdruck gehört der Vulgärsprache an, wenigstens im Aktiv.

[1]) Disc. mil. ist hier nicht Kriegszucht, sondern Kriegskunst, Taktik. Die Thaten des Iphicr. waren zwar illustres, aber nicht eigentlich magnae (von weittragenden Folgen), weil er nur mit Söldnerheeren für augenblickliche Zwecke kämpfte, ohne Staatsmann zu sein.

[2]) Nicht natu, sondern aetate zu ergänzen, so daſs also maioribus = superioribus.

gravis armaturae mercennarii fere uterentur, ipse peltam pro clipeo fecit[3]), unde postea peltastae appellabantur[4]), hastae
4 modum duplicavit, gladios longiores effecit. Idem genus loricarum mutavit et pro consertis atque aëneis linteas dedit. Quo facto ad motus concursusque expeditiores milites reddidit: nam pondere detracto, quod corpus aeque tegeret, curavit.

1 II. Multum vero in bello est versatus. Apud Corinthum tanta severitate exercitui praefuit[5]), ut nullae umquam in Graecia neque exercitatiores copiae neque magis dicto audientes
2 fuerint duci: in eamque consuetudinem suos adduxit, ut, cum proelii signum esset datum, sine ducis opera sic ordinati consisterent, ut singuli a peritissimo imperatore dispositi viderentur.
3 Hoc exercitu moram Lacedaemoniorum interfecit, [a. 390] quod maxime tota celebratum est Graecia. Facta deinde pace[6]) bellum cum Thraecibus gessit: Seuthem, socium Atheniensium,
4 in regnum restituit. Cum vero Artaxerxes Aegyptio regi bellum inferre vellet[7]), Iphicratem ab Atheniensibus [a. 377] ducem petivit, quem praeficeret exercitui conducticio, cuius numerus viginti milium fuit. Quem quidem sic omni disciplina militari erudivit, ut, quem ad modum quondam Mariani milites apud Romanos, sic Iphicratenses apud Graecos in
5 summa laude fuerint. Idem subsidio Lacedaemoniis [a. 369] profectus Epaminondae retardavit impetus. Nam nisi eius adventus appropinquasset, non prius Thebani Sparta abscessissent, quam captam incendio delessent[8]).

[3]) „Er liefs machen", in derselben Bedeutung und Struktur wie Liv. VIII, 8, 3.

[4]) Die Truppengattung der Peltasten, zwischen Schwer- und Leichtbewaffneten die Mitte haltend, ursprünglich thracisch, bestand schon vor Iphicr. Dieser aber verwendete sie zuerst ausschliefslich statt der Hopliten und gab ihr Berühmtheit.

[5]) 393 — 390 führte er da eine Söldnerschar, nachher trat Chabrias an seine Stelle.

[6]) Antalcidischer Frieden 387. Vor Abschlufs desselben war Iphicrates mit einer kleinen Flotte und einer kleinen Peltastenschar in der Chersones seit 389 und kämpfte glücklich gegen Anaxibius, den spartanischen Harmosten von Abydus. Seuthes war seit 390 Bundesgenosse der Athener. Dessen Gegner Cotys schlofs später mit Iphicr. ein Bündnis und wurde sein Schwiegervater, noch in den achtziger Jahren.

[7]) Pharnabazus, vom Könige mit der Unterwerfung Ägyptens beauftragt, verlangte von den Athenern 378 die Zurückberufung des Chabrias, der dort den Empörer Nectanabis I. unterstützte, und 377 den Iphicr. als Führer der griechischen Söldner, die er geworben hatte. Iphicr. kämpfte in Ägypten 377—374, zerfiel aber mit Pharnab. und kehrte nach Athen zurück.

[8]) Rhetorische Übertreibung. Als die Athener unter Iphicr. den Lacedämoniern zu Hilfe zogen, hatte Epam. Laconica bereits verlassen und nur in Gytheion eine Besatzung zurückgelassen, auch die Wiederherstellung Messeniens geleitet. Das Anrücken des Iphicr. veranlafste ihn nur zur schnellern Rückkehr aus der Peloponnes. Vgl. Epam. VIII, 4. Iphicr. hätte ihm am Isthmus die Rückkehr abschneiden können, scheint es aber nicht ernstlich gewollt zu haben.

III. Fuit autem et animo magno et corpore imperatoria- 1
que forma, ut ipso aspectu cuivis iniceret admirationem sui,
sed in vita privata nimis remissus parumque continens, ut
Theopompus memoriae prodidit, bonus vero civis fideque magna.
Quod cum in aliis rebus declaravit, tum maxime in Amyntae 2
Macedonis liberis tuendis. Namque Eurydice, mater [a. 369]
Perdiccae et Philippi, cum his duobus pueris Amynta mortuo
ad Iphicratem confugit eiusque opibus defensa est[9]. Vixit 3
ad senectutem placatis in se suorum civium animis. Causam
capitis semel dixit, bello sociali, simul cum Timotheo[10], [a. 355]
eoque iudicio est absolutus. Menesthea filium reliquit ex
Thraessa natum, Coti regis filia. Is cum interrogaretur, 4
utrum[11] pluris, patrem matremne, faceret, 'matrem' inquit.
Id cum omnibus mirum videretur, 'at' ille 'merito' inquit
'facio: nam pater quantum in se fuit Thraecem me genuit,
mater Atheniensem'.

XII. CHABRIAS.

I. Chabrias Atheniensis item in summis habitus est duci- 1
bus resque multas memoria dignas gessit. Sed ex iis maxime[1]
elucet illud eius inventum, quod, cum Boeotiis sub- [a. 377]
sidio venisset, in proelio apud Thebas commisso fecit. Nam- 2
que in eo cum summus dux Agesilaus fugatis iam conducticiis
catervis cum reliqua phalange victoria confisus signa inferret,
Chabrias suos loco vetuit cedere, obnixoque genu scuto, pro-
iecta hasta impetum hostium excipere docuit. Id novum Age-
silaus contuens progredi non est ausus suosque iam incurrentes
tuba revocavit. Hoc usque eo tota Graecia fama celebratum 3
est, ut illo statu Chabrias sibi statuam fieri vellet, quae publice
ei ab Atheniensibus in foro constituta est. Ex quo factum
est ut postea athletae ceterique artifices suis statibus in statuis
ponendis uterentur.

II. Chabrias autem ut multa in Europa bella administra- 1
vit, cum dux Atheniensium esset, sic in Aegypto sua sponte
bellavit: nam Nectanabim adiutum profectus regnum [a. 379] 2
ei constituit. Fecerat idem Cypri, sed publice ab Atheniensi-
bus Euagorae adiutor datus, neque prius inde discesserat quam

[9]) Da er gerade mit einer Flotte in den macedonischen Gewässern kreuzte, begab sich die Königswitwe und ihre Söhne in seinen Schutz gegen den Kronprätendenten Pausanias.

[10]) Das Nähere hierüb. Timoth. III.

[11]) Utrum ist hier nicht Partikel, sondern Pronomen.

[1]) Die berühmteste That des Chabrias, den grofsen Seesieg bei Naxus 376, verschweigt Nepos.

totam insulam bello devicisset[2]). Quibus ex rebus[3]) Athenienses
3 magnam gloriam sunt adepti. Sed Pharnabazus, qui novum exercitum ad pacandam Aegyptum comparare a rege iussus erat, legatos misit Athenas questum, quod Chabrias [a. 378] adversum regem bellum gereret cum Aegyptiis. Athenienses diem certam Chabriae praestituerunt, quam ante[4]) domum nisi redisset, capitis se illum damnaturos denuntiarunt. Quo ille nuntio Athenas rediit.

1 III. Postea cum novum bellum inter Aegyptios et Persas conflatum esset, Chabrias iterum eo profectus est. [a. 361] Athenienses cum Artaxerxe societatem habebant, Lacedaemonii cum Aegyptiis, a quibus vocatus magnas praedas Agesilaus, rex eorum, faciebat. Id intuens Chabrias, cum in re nulla Agesilao cederet, sua sponte eos adiutum profectus classi praefuit, pedestribus copiis Agesilaus. Qui cum a Tacho, Aegyptiorum rege, alienatus ad Nectanabim alterum, eius adversarium et regni competitorem, se applicasset, Chabrias Athenas rediit.
2 Neque ibi diutius est moratus, quam fuit necesse. Non enim libenter erat ante oculos suorum civium, quod et vivebat laute et indulgebat sibi liberius, quam ut invidiam vulgi posset
3 effugere. Est enim hoc commune vitium magnis liberisque civitatibus, ut invidia gloriae comes sit et libenter de iis detrahant, quos eminere videant altius, neque animo aequo pauperes alienam intueantur fortunam. Itaque Chabrias, quoad
4 ei licebat, plurimum aberat. Neque vero solus ille aberat Athenis libenter, sed omnes fere principes fecerunt idem, quod tantum se ab invidia putarent[5]) afuturos, quantum a conspectu suorum recessissent. Itaque Conon plurimum Cypri vixit, Iphicrates in Thraecia, Timotheus Lesbi, Chares Sigei. Dissimilis quidem Chares illorum et factis et moribus, sed tamen Athenis et honoratus et potens[6]).

1 IV. Periit autem Chabrias bello sociali hoc modo. [a. 357] Oppugnabant Athenienses Chium. Erat in classe Chabrias privatus, sed omnes, qui in magistratu erant, auctoritate anteibat, ut magis eum milites quam qui praeerant suspicerent.
2 Quae res ei maturavit mortem. Nam dum primus studet por-

[2]) Dem Euagoras, der auf Cypern ein von den Persern unabhängiges Königreich gründen wollte, ward Chabrias 388 zu Hilfe geschickt. Er kämpfte daselbst bis 385 und segelte dann auf eigene Hand nach Ägypten, um dort die Empörer zu unterstützen.

[3]) D. h. infolge der Thaten des Chabrias auf Cypern sowohl als in Ägypten.

[4]) Die Präpos. versus und tenus stehen in der Regel hinter ihrem Nomen, hinter dem Pronomen qui häufig auch ante, contra, inter, propter, iuxta. Selten ist diese Stellung hinter dem Pronomen hic, z. B. Paus. IV, 4.

[5]) Anm. zu Datam. II, 3.

[6]) Anm. zu Pelop. I, 1.

tum intrare gubernatoremque iubet eo derigere navem, ipse
sibi perniciei fuit: cum enim eo penetrasset, ceterae non sunt
secutae. Quo facto circumfusus hostium concursu cum for-
tissime pugnaret, navis rostro percussa coepit sidere. Ipse cum 3
posset refugere, si se in mare deiecisset, quod suberat classis
Atheniensium, quae exciperet natantes, perire maluit quam
armis abiectis navem relinquere, qua fuerat vectus. Id ceteri
cum facere nollent, nando in tutum pervenerunt: at ille, prae-
stare honestam mortem existimans turpi vitae, comminus pugnans
telis hostium interfectus est.

XIII. TIMOTHEUS.

I. Timotheus, Cononis filius, Atheniensis, a patre acceptam 1
gloriam multis auxit virtutibus: fuit enim disertus, impiger,
rei militaris peritus neque minus civitatis regendae. Multa 2
illius sunt praeclare facta, sed haec maxime illustria.

Primum classi praefectus circumvehens Pelopon- [a. 375]
nesum Laconicen populatus est classemque Lacedaemoniorum
fugavit. Corcyram sub imperium Atheniensium redegit, so-
ciosque adiunxit Epirotas, Athamanas, Chaonas omnesque eas
gentes, quae mare illud adiacent. Quo facto Lacedaemonii de 3
diutina contentione destiterunt[1]) et sua sponte Athe- [a. 374]
niensibus imperii maritimi principatum concesserunt, pacemque
his legibus constituerunt, ut Athenienses mari duces essent.
Quae victoria tantae fuit Atticis laetitiae, ut tum primum ara
Paci publice facta illi deae pulvinar sit institutum. Cuius 4
laudis ut memoria maneret, Timotheo publice statuam in foro
posuerunt. Qui honos huic uni ante id tempus[2]) contigit, ut,
cum patri populus posuisset statuam, filio quoque daret. Sic
iuxta posita recens filii statua veterem patris renovavit me-
moriam.

II. Postea simul cum Agesilao Ariobarzani, prae- [a. 366] 1
fecto Phrygiae, auxilio profectus est. A quo cum Laco pe-
cuniam numeratam accepisset, ille cives suos agro atque urbibus
augeri maluit, quam id ipse sumere, cuius partem domum suam
ferre posset. Nam cum audisset Ariobarzanem a rege defecisse, 2
primum Samum cepit, in quo oppido oppugnando superiore

[1]) Viel hatte freilich zu diesem Resultat der Seesieg des Chabrias bei Naxus (376) beigetragen.

[2]) Ein Gräcismus. Im Griech. steht nämlich öfters bei einem Superlativ oder einem superlativischen Begriffe wie *μόνος* der Genitiv *τῶν προγεγενημένων* oder *τῶν πρὸ ἑαυτοῦ*, der dann, um nicht unlogisch zu scheinen, nicht als gen. partit., sondern als gen. nach Begriffen der Superiorität aufzufassen ist.

bello[3]) Athenienses ducenta talenta consumpserant. Eam ille
pecuniam populo restituit. Inde in Chersonesum navi- [a. 365]
3 gavit Chrithotenque et Sestum[4]) in fidem accepit. Tum bello
cum Olynthiis suscepto nonnullas in ea regione urbes [a. 364]
expugnavit, eodemque fere tempore adversus Byzantios et
Cotum, regem Thraeciae, dimicavit, Cyzicum obsidione libera-
vit. Quibus omnibus ex bellis mille et ducenta talenta in
publicum rettulisse dicitur.

1 III. Sed cum esset magno natu et magistratus gerere
desisset, bello Athenienses undique premi sunt coepti. [a. 357]
Defecerant Byzantium et insulae complures[5]), simul Philippus,
iam tum validus, multa moliebatur: cui bello gerendo Chares
2 cum praefectus esset, non satis in eo praesidii putabatur. Fit
Menestheus praetor, filius Iphicratis, gener Timothei, [a. 355]
et, ut ad bellum proficiscatur, decernitur. Huic collegae dan-
tur duo usu sapientiaque praestantes viri, quorum consilio
uteretur, pater et socer, quod in his tanta erat auctoritas, ut
3 magna spes esset per eos amissa posse recuperari. Qui cum
Byzantium contenderent et eodem Chares illorum adventu co-
gnito, ne quid absente se gestum videretur, cum suis copiis
proficisceretur, accidit, dum ad oppidum appropinquant, ut
magna tempestas oreretur: quam evitare duo veteres imperatores
4 utile arbitrati suam classem suppresserunt. At ille temeraria
usus ratione non cessit maiorum natu auctoritati, et, ut si in
sua navi esset fortuna, quo contenderat, pervenit, eodemque
ut sequerentur, ad Timotheum et Iphicratem nuntium misit.
Sed male re gesta compluribusque amissis navibus eo, unde
erat profectus, se recepit litterasque Athenas publice misit,
sibi proclive fuisse Byzantium capere, nisi a Timotheo et
5 Iphicrate desertus esset. Populus acer et suspicax ob eamque
rem mobilis, imprimis potentiae adversarius atque invidus, domum
illos revocat: accusantur proditionis. Eo iudicio dam- [a. 354]
natur Timotheus lisque eius aestimatur centum talentis. Ille
odio ingratae civitatis Chalcidem se contulit.

1 IV. Cuius post mortem[6]) cum populum iudicii sui pae-
niteret, multae novem partes detraxit et decem talenta Cono-
nem, filium eius, ad muri quandam partem reficiendam iussit
dare. Qua in re fortunae varietas est animadversa. Nam quos

[3]) 439 unter Pericles.

[4]) Beide Städte gehörten zur Satrapie des Ariobarzanes.

[5]) Chius, Rhodus und Cos. Es ist dies der athenische Bundesgenossenkrieg (357—355), in welchem die letzte griechische Macht, die Philipp von Macedonien hätte widerstehen können, sich auflöste. Denn Athen mufste schliefslich den abgefallenen Bundesgenossen Autonomie gewähren. Mit der durch Chabrias und Timotheus neu begründeten Seeherrschaft Athens ist es nun vorbei.

[6]) Er starb noch im Jahre 354.

avus muros cum maxima gloria ex pecunia a Persis accepta[7])
patriae restituerat, eosdem nepos cum summa ignominia ex
sua re familiari reficere coactus est. Quam autem Timotheus 2
suis carus fuerit, cum multa possimus proferre testimonia,
uno erimus contenti. Cum Athenis adulescentulus[8]) [a. 373]
causam diceret[9]), non solum privati amici atque hospites ad
eum defendendum convenerunt, sed etiam in iis Iason, tyrannus
Thessaliae, qui illo tempore fuit omnium potentissimus. Is 3
cum in patria sine satellitibus se tutum non arbitraretur,
Athenas sine ullo praesidio venit tantique hospitem fecit, ut
mallet se capitis periculum adire quam Timotheo de fama
dimicanti deesse. Sed tamen adversus eum Timotheus postea
populi iussu bellum gessit[10]): patriae sanctiora iura quam
hospitii esse duxit.

Haec extrema fuit aetas imperatorum Atheniensium, Iphi- 4
cratis, Chabriae, Timothei: neque post illorum obitum quisquam
dux in illa urbe fuit dignus memoria praeter Phocionem, de
quo infra pauca narrabimus.

XIV. DATAMES.

I. Venio nunc ad fortissimum virum maximique consilii 1
omnium barbarorum[1]), exceptis duobus Carthaginiensibus,
Hamilcare et Hannibale. De quo hoc plura referemus, quod 2
et obscuriora sunt eius gesta pleraque, et ea, quae prospere ei
cesserunt, non copiarum, sed consilii, quo tum omnes superabat,
magnitudine acciderunt: quorum nisi ratio[2]) explicata fuerit,
res ipsae apparere non poterunt.

Datames, patre Camisare, natione Care, matre Scythissa 3
natus, primum in numero fuit apud Artaxerxem eorum, qui

7) Siehe Con. IV, 5.

8) Er war etwa 40 Jahre alt. Die Bezeichnung adul. ist darum nicht falsch.

9) Der 374 abgeschlossene Friede (cap. I, 3) hatte keinen Bestand, da bei den Parteikämpfen in Corcyra die dortigen Aristokraten die Lacedämonier um Beistand baten. Weil nun Mnasippus die Corcyräer hart bedrängte, wurde auch von den Athenern ein Hilfszug beschlossen. Timotheus sollte wieder um die Peloponnes segeln und Corcyra entsetzen, konnte aber wegen Mangel an Geld die Expedition nicht ausführen. Er wurde nun, jedenfalls unschuldig, von dem Epam. VI, 1 erwähnten Callistratus und dem ihm nachher verschwägerten (cap. III, 2) Iphicrates wegen Pflichtversäumnis und Unterschlagung öffentlicher Gelder angeklagt.

10) Das Nähere hierüber ist nicht bekannt.

1) Nepos denkt überhaupt nur an duces, nicht auch an reges; sonst wäre sein Urteil übertrieben.

2) „Zusammenhang“.

regiam tuebantur. Pater eius Camisares, quod et manu fortis et[3]) bello strenuus et regi multis locis fidelis erat repertus, habuit provinciam partem Ciliciae iuxta Cappadociam, quam
4 incolunt Leucosyri. Ipse militari munere fungens primum, qualis esset, aperuit in bello, quod rex adversus Cadusios gessit[4]). Namque ibi illius opera magni fuit. Quo factum est, cum in eo bello cecidisset Camisares, ut paterna ei traderetur provincia.

1 II. Pari se virtute postea praebuit, cum Autophrodates[5]) iussu regis bello persequeretur eos, qui defecerant. Namque eius opera hostes, cum castra iam intrassent, multis milibus regiorum interfectis profligati exercitusque reliquus conservatus
2 regi est: qua ex re maioribus rebus praeesse coepit. Erat eo tempore[6]) Thuys dynastes Paphlagoniae, antiquo genere ortus a Pylaemene illo, quem Homerus Troico bello a Menelao inter-
3 fectum ait. Eum rex, quod sibi dicto audiens non esset, bello persequi constituit eique rei praefecit Datamem, propinquum Paphlagonis: namque ex fratre et sorore erant nati. Quam ob causam Datames primum experiri voluit, ut sine armis propinquum ad officium reduceret. Cum igitur ad eum venisset sine praesidio, quod ab amico nullas vereretur[7]) insidias, paene
4 interiit: nam Thuys eum clam interficere voluit. Erat mater cum Datame, amita Paphlagonis. Ea, quid ageretur, resciit
5 filiumque monuit. Ille fuga periculum evitavit bellumque indixit Thuyni. In quo cum ab Ariobarzane[8]), praefecto Phrygiae,

[3]) Dieses zweite et verbindet nur die beiden ersten Prädikate; dagegen korrespondieren das erste und dritte et.

[4]) Dieser Krieg fällt ins Jahr 382 oder 381.

[5]) Satrap von Lydien und Jonien.

[6]) Bei der Lückenhaftigkeit und Unsicherheit der Nachrichten über die Zustände des persischen Reiches unter Artaxerxes Mnemon, namentlich seit etwa 387, die auch Nepos in c. I, 2 andeutet, läſst sich die Chronologie in dieser ganzen vita nicht genau feststellen. Wahrscheinlich fällt das II, 1 bis III, 4 Berichtete in das Jahr 368, in welchem Ariobarzanes als Satrap von Phrygien und Nachfolger des Pharnabazus schon daran dachte, sich selbständig zu machen.

[7]) Es sollte streng grammatisch heiſsen quod nullae insidiae forent oder quod nullas insidias verebatur. Aber quod diceret, quod putaret, quod arbitraretur und ähnliches ist auch gut lateinisch, indem das regierende Verbum in die Abhängigkeit mit hineingezogen wird. Vgl. Timol. V, 2. Epam. VII, 1. Einen andern Grund hat der Konj. posset Milt. VII, 5.

[8]) Mit diesem hatte Datames nach V, 6, wahrscheinlich aber nicht behufs Abfalls vom Könige, wie dort Nepos irrtümlich erzählt, sondern zum vorliegenden Zwecke, einen Vertrag geschlossen. Überhaupt fällt, was Nepos III, 5—V, 6 an ungehöriger Stelle erzählt, höchst wahrscheinlich in das Jahr 378 und nur der Vertrag mit Ariobarzanes kurz vor die Unternehmung gegen Thuys. An Empörung dachte damals Datames noch nicht, wuſste auch noch nichts von den Plänen des Ariobarzanes.

desertus esset, nihilo setius perseveravit vivumque Thuym cepit
cum uxore et liberis.

III. Cuius facti ne prius fama ad regem quam ipse per- 1
veniret, dedit operam. Itaque omnibus insciis eo, ubi erat
rex, venit posteroque die Thuym, hominem maximi corporis
terribilique facie, quod et niger et capillo longo barbaque
erat promissa, optima veste texit, quam satrapae regii gerere
consuerant, ornavit etiam torque atque armillis aureis cetero-
que regio cultu, ipse agresti duplici amiculo circumdatus hirta- 2
que tunica, gerens in capite galeam venatoriam, dextra manu
clavam, sinistra copulam, qua vinctum ante se Thuynem agebat,
ut si feram bestiam captam duceret. Quem cum omnes con- 3
spicerent[9]) propter novitatem ornatus ignotamque formam ob
eamque rem magnus esset concursus, fuit nonnemo, qui agno-
sceret Thuym regique nuntiaret. Is primo non accredidit: ita- 4
que misit aliquem exploratum. A quo ut rem gestam comperit,
statim admitti illum iussit, magno opere delectatus cum facto
tum ornatu, in primis quod nobilis rex inopinanti in potestatem
venerat. Itaque magnifice Datamem donatum ad exercitum 5
misit, qui tum contrahebatur duce Pharnabazo ad bellum
Aegyptium[10]), parique eum imperio esse iussit.

IV. Sed ei, cum maximo studio compararet exercitum 1
Aegyptumque proficisci pararet, subito a rege litterae sunt
missae, ut Aspim aggrederetur, qui Cataoniam tenebat: quae
gens iacet supra Ciliciam, confinis Cappadociae. Namque 2
Aspis, saltuosam regionem castellisque munitam incolens, non
solum imperio regis non parebat, sed etiam finitimas regiones
vexabat et quae regi portarentur[11]) abripiebat. Datames, etsi 3
longe aberat ab his regionibus et a maiore re abstrahebatur,
tamen regis voluntati morem gerendum putavit. Itaque cum
paucis, sed viris fortibus navem conscendit, existimans, id quod
accidit, facilius se imprudentem parva manu oppressurum quam
paratum quamvis magno exercitu. Delatus in Ciliciam cum 4
egressus esset, dies noctesque iter faciens Taurum transiit
eoque, quo studuerat, venit. Quaerit, quibus locis sit Aspis:
cognoscit haud longe abesse profectumque eum venatum.
Quae dum speculatur, adventus eius causa cognoscitur. Aspis
cum iis, quos secum habebat, ad resistendum omnia comparat.

[9]) In dieser Bedeutung kommt sonst wenigstens das Passivum vor, bei Nepos Attic. XIII, 5.

[10]) Es ist das die Iphicr. II, 4 erwähnte Rüstung (siehe dort die Anm.). Was hier Nepos in falschem Zusammenhange erzählt, mufs nach V, 6 noch im Jahre 378 geschehen sein. Denn wenn Iphicrates schon beim persischen Heere gewesen wäre, hätte Datames bei seinem Abgange nicht dem Mandrocles den Oberbefehl übertragen.

[11]) Der Konj. bezeichnet den Begriff in seiner Allgemeinheit, nichts Bestimmtes, Einzelnes. Anm. zu Alcib. I, 3.

5 Id Datames ubi audivit, arma sumit, suos sequi iubet: ipse
equo concitato ad hostem vehitur. Quem procul Aspis con-
spiciens ad se ferentem[12]) pertimescit atque a conatu resistendi
deterritus sese dedit. Datames eum vinctum ad regem ducen-
dum tradit Mithridati[13]).
1 V. Haec dum geruntur, Artaxerxes reminiscens, a quanto
bello ad quam parvam rem principem ducum misisset, se ipse
reprehendit et nuntium ad exercitum Acen misit, quod nondum
Datamem profectum putabat, qui diceret illi, ne ab exercitu
discederet. Qui priusquam perveniret, quo erat profectus, in
2 itinere convenit, qui Aspim ducebant. Hac celeritate Datames
cum magnam benevolentiam regis consecutus esset, non minor
eum excepit invidia aulicorum, quod illum unum pluris quam
se omnes fieri videbant. Quo facto cuncti ad eum opprimen-
3 dum consenserunt[14]). Haec Pandantes, gazae custos regiae,
amicus Datami, perscripta ei mittit, docetque eum magno[15])
fore periculo, si quid illo imperante adversi in Aegypto acci-
4 disset. Namque eam esse consuetudinem regiam, ut casus
adversos hominibus tribuant, secundos suae fortunae. Quo
fieri ut facile impellantur ad eorum perniciem, quorum ductu
5 res male gestae nuntientur. Illum hoc maiore fore in discri-
mine, quod, quibus rex maxime oboediat, eos habeat inimi-
cissimos. His ille litteris cognitis, cum iam ad exercitum Acen
venisset, quod non ignorabat ea vere scripta, desciscere a rege
constituit. Neque tamen quicquam fecit, quod fide sua videre-
6 tur indignum. Nam Mandroclem Magnetem exercitui praefecit:

[12]) In diesem Sinne steht sonst das Passivum ferri. Das Activum ist hier stellvertretend für das fehlende part. praes. pass.

[13]) Vater des Ariobarzanes, welcher letztere damals Unterstatthalter des Pharnabazus in einem Teile Phrygiens war. Mithridates selbst war Satrap (fast schon selbständiger Dynast) in einigen pontischen und cappadocischen Landschaften bis zu seinem Tode 363. Sein Sohn Ariob., kurz vorher als Satrap von Phrygien im Aufstande gegen den König, begründete nun fest das pontisch-cappadocische Königtum und vererbte es später auf seine Nachkommen, die alle Mithridates oder Pharnaces hiefsen.

[14]) Der hier folgende Brief des Pandantes genügt nicht recht, um die Empörung des Datames zu erklären. Wahrscheinlich sah dieser sich dadurch veranlafst, unter irgend einem Vorwande seine Befehlshaberstelle in andere Hände zu legen. Dafs die Höflinge jetzt schon zu seinem Untergange sich verschworen hatten, kann auch nicht richtig sein. Vielmehr stieg Datames in den folgenden Jahren in der Gunst des Königs noch höher, namentlich durch die Gefangennehmung des Thuys (etwa 368). Dann erst mufs es seinen Feinden gelungen sein, ihn derartig beim Könige in Verdacht und Ungnade zu bringen, dafs Datames zur Empörung griff, vielleicht um einem schmählichen Tode zu entgehen.

[15]) Die Lage, in der einer sich befindet, als Modus seines Seins gefafst, wofür sich Beispiele Dion II, 4. VIII, 2. Ham. II, 1. Hann. IX, 2. Eum. VII, 2. III, 6 und öfter bei Sall. und Liv. finden. Vgl. die Redensart male esse.

ipse cum suis in Cappadociam discedit eamque et coniunctam ei Paphlagoniam occupat, dissimulans, qua voluntate esset in regem. Clam cum Ariobarzane facit amicitiam, manum comparat, urbes munitas suis tuendas tradit[16]).

VI. Sed haec propter hiemale tempus minus prospere 1
procedebant. Audit Pisidas quosdam clam copias adversus se parare. Filium eo Arsidaeum cum exercitu mittit: cadit in proelio adulescens. Proficiscitur eo pater non ita magna cum manu, celans, quantum vulnus accepisset, quod, ne animi militum debilitarentur, prius ad hostem pervenire cupiebat, quam
de male re gesta fama ad suos afferretur. Quo contenderat, 2
pervenit iisque locis castra ponit, ut neque circumiri multitudine adversariorum posset neque impediri, quo minus ipse ad
dimicandum manum haberet expeditam. Erat cum eo Mithro- 3
barzanes, socer eius, praefectus equitum. Is desperatis generi rebus ad hostes transfugit. Id Datames ut audivit, sensit, si in turbam exisset ab homine tam necessario se relictum,
futurum ut ceteri idem consilium sequerentur. In vulgus edit: 4
suo iussu Mithrobarzanem, quo facilius receptus interficeret hostes, pro perfuga profectum: quare deseri eum par non esse et[17]) omnes confestim sequi. Quod si animo strenuo fecissent, futurum ut adversarii non possent resistere, cum et intra
vallum et foris caederentur. Hac re probata exercitum educit, 5
Mithrobarzanem persequitur. Qui tantum quod[18]) ad hostes
pervenerat, Datames signa inferri iubet. Pisidae nova re com- 6
moti in opinionem adducuntur perfugas mala fide compositoque fecisse, ut recepti maiori essent calamitati. Primum[19]) hos adoriuntur. Qui cum, quid ageretur, ignorarent, coacti sunt cum iis pugnare, ad quos transierant, ab iisque stare, quos reliquerant: iamque neutris parcentibus[20]) celeriter sunt concisi.
Reliquos Pisidas resistentes Datames invadit: primo impetu 7
pellit, fugientes persequitur, multos interficit, castra hostium
capit. Hoc consilio uno tempore et proditores perculit et 8
hostes profligavit, et, quod ad perniciem suam fuerat excogi-

[16]) Die hier erwähnte Empörung kann erst kurz vor 363 stattgefunden haben. Die Notiz über den Vertrag mit Ariobarzanes gehört in eine frühere Zeit. Siehe Anm. zu II, 5. Die Besetzung Cappadociens kann keine vollständige gewesen sein, da die nördlichen Teile der Landschaft dem Mithridates gehörten. Siehe Anm. zu IV, 5.

[17]) Scheinbar für sed. Doch et schliefst ein positives verbum regens ein, das aus par non esse sich ergiebt. Ähnlich que nach negavit Cim. I, 4. Es ist dies kein Idiotismus des Nepos.

[18]) Qui tantum quod = kaum dafs dieser.

[19]) Asyndetische Verbindung wie § 4 zu Anfang.

[20]) Natürlich mufs Datames inzwischen die Seinigen über den Sachverhalt kurz aufgeklärt und demgemäfs Befehl gegeben haben.

tatum, id ad salutem convertit. Quo neque acutius ullius imperatoris cogitatum neque celerius factum usquam legimus.
1 VII. Ab hoc tamen viro Sysinas, maximo[21]) natu filius, desciit ad regemque transiit et de defectione patris detulit. Quo nuntio Artaxerxes commotus, quod intellegebat sibi cum viro forti ac strenuo negotium esse, qui et prius cogitare quam conari consuesset et, cum cogitasset, facere auderet, Autophro-
2 datem[22]) in Cappadociam mittit. Is ne intrare posset, saltum, in quo Ciliciae portae sunt sitae, Datames praeoccupare studuit.
3 Sed tam subito copias contrahere non potuit. Itaque illa re depulsus cum ea manu, quam contraxerat, locum deligit talem, ut neque circumiretur ab hostibus neque praeteriret adversarius, quin ancipiti illis locis periculo premeretur, et, si dimicare secum vellet, non multum obesse multitudo hostium suae paucitati posset.
1 VIII. Haec etsi Autophrodates videbat, tamen statim maluit congredi quam cum tantis copiis refugere aut diu uno
2 loco sedere. Habebat barbarorum equitum viginti, peditum centum milia, praeterea eorum quos illi cardacas appellant, ex populis liberis conductorum[23]), tria milia, levis armaturae
3 maximum numerum. Has adversus copias spes omnis consistebat Datami in se locique natura: namque illius militum partem non habebat vicesimam. Quibus fretus conflixit adversariorumque multa milia concidit, cum de ipsius exercitu non amplius homines mille cecidissent. Quam ob causam postero die tro-
4 paeum posuit, quo loco pridie pugnatum erat. Inde cum castra movisset semperque, inferior copiis, superior omnibus proeliis discederet, quod numquam manum consereret[24]) nisi cum adversarios locorum angustiis clausisset, quod perito regionum
5 callideque cogitanti saepe accidebat, Autophrodates, ubi duci bellum maiore regis calamitate quam adversariorum videbat, Datamem hortatus est, ut cum rege in gratiam amicitiamque
6 rediret. Quam ille etsi fidam non fore putabat, tamen condicionem accepit seque ad Artaxerxem legatos missurum dixit. Sic bellum, quod rex adversus Datamem susceperat, sedatum est. Autophrodates in Phrygiam[25]) se recepit.
1 IX. At rex, quem implacabile odium in Datamem ceperat, postquam bello eum opprimi non posse animadvertit, insidiis

[21]) Vgl. Paus. V, 3 magno natu statt grandem natu. Ebenso Timoth. III, 1. Der üblichere Ausdruck findet sich Them. II, 8. Timoth. III, 4. Ages. I, 3.

[22]) Derselbe wie II, 1.

[23]) Erklärung zu cardacas.

[24]) Der Konj. steht mit unter dem Einflusse von cum. Über den Konj. clausisset siehe Anm. zu Alcib. I, 3.

[25]) Phrygien scheint jetzt mit zu seiner Satrapie gehört zu haben, nachdem Ariobarzanes es im offenen Aufstande gegen den König verloren und in den pontischen Provinzen seines Vaters Aufnahme gefunden hatte.

interficere studuit: quas ille plerasque evitavit. Sicut, cum 2
comperisset quosdam sibi insidiari, qui in amicorum erant
numero, neque credendum neque neglegendum esse ratus ex-
periri voluit, verum falsumne sibi esset relatum. Itaque pro- 3
fectus est, in[26]) quo itinere futuras insidias dictum erat. Sed
elegit corpore ac statura simillimum sui eique vestitum suum
dedit atque eo loco ire, quo ipse consuerat, iussit: ipse autem
ornatu militari inter corporis custodes iter facere coepit. At
insidiatores, postquam in illum locum agmen pervenit, decepti 4
ordine atque vestitu impetum in eum faciunt, qui suppositus
erat. Praedixerat autem Datames iis, cum quibus iter faciebat,
ut parati essent facere, quod ipsum vidissent. Ipse, ut con-
currentes insidiatores animum advertit, tela in eos coniecit.
Hoc idem cum universi fecissent, priusquam confoderent eum
quem aggredi volebant, confixi ipsi conciderunt.

X. Tamen ille tam callidus vir extremo tempore captus 1
est Mithridatis[27]) dolo, patris Ariobarzanis. Namque is polli-
citus est regi se eum interfecturum, si rex permitteret, ut quod-
cumque vellet liceret impune facere, fidemque de ea re more
Persarum dextra dedisset[28]). Hanc ut accepit a rege missam, 2
copias parat et absens amicitiam cum Datame facit, regis pro-
vincias vexat, castella expugnat, magnas praedas capit, quarum
partim suis dispertit, partim ad Datamem mittit: pari modo
complura castella ei tradidit. Haec diu faciendo persuasit 3
homini se infinitum adversus regem suscepisse bellum, cum[29])
nihilo magis, ne quam suspicionem illi praeberet insidiarum,
neque colloquium eius petivit neque in conspectum venire stu-
duit. Sic absens amicitiam gerebat, ut non beneficiis mutuis, sed
communi odio, quod in regem susceperant, contineri viderentur.

XI. Id ubi satis se confirmasse arbitratus est, certiorem 1
facit Datamem tempus esse maiores exercitus parari et bellum
cum ipso rege suscipi, deque ea re, si ei videretur, quo loco
vellet, in colloquium veniret. Probata re colloquendi tempus
sumitur locusque, quo conveniretur. Huc Mithridates cum uno, 2

[26]) In deutet nur auf eine einzelne Stelle des Weges hin. Daher § 4 in illum locum.

[27]) Derselbe wie IV, 5. Denn sein Enkel Mithridates, der Sohn des Ariobarzanes, kam erst viel später auf den pontisch-cappadocischen Thron. Da Ariobarzanes 363 seinem Vater folgte, so ist der Tod des Datames spätestens in dieses Jahr zu setzen. Die folgende Erzählung würde auf den jüngeren Mithridates auch insofern nicht passen, als dieser, wie sein Vater, vom Perkerkönige bereits völlig unabhängig war.

[28]) Durch einen Bevollmächtigten, wie der folgende Satz zeigt. In diesem ist hanc auf fidem zu beziehen.

[29]) Cum ist hier nicht soviel als eo tempore quo, wie Con. I, 2, sondern der Satz hat die Geltung eines Hauptsatzes. Cum ist soviel als „und zugleich“. Öfters steht so cum interim oder cum interea, z. B. Ages. VII, 1.

cui maxime habebat fidem, aliquot diebus ante venit compluribusque locis separatim gladios obruit eaque loca diligenter notat. Ipso autem colloquii die utrique[30]), locum qui explorarent atque ipsos scrutarentur, mittunt: deinde ipsi sunt congressi.
3 Cum autem aliquamdiu in colloquio fuissent et diversi discessissent iamque procul Datames abesset, Mithridates, priusquam ad suos perveniret, in eundem locum revertitur atque ibi, ubi telum erat infossum, resedit, ut si lassitudine cuperet acquiescere, Datamemque revocavit, simulans se quiddam in
4 colloquio esse oblitum. Interim telum, quod latebat, protulit nudatumque vagina veste texit ac Datami venienti ait, digredientem se animadvertisse locum quendam, qui erat in con-
5 spectu, ad castra ponenda esse idoneum. Quem cum digito demonstraret et ille respiceret, aversum ferro transfixit priusque, quam quisquam posset succurrere, interfecit. Ita ille vir, qui multos consilio, neminem perfidia ceperat[31]), simulata captus est amicitia.

XV. EPAMINONDAS.

1 I. Venio nunc ad Epaminondam, Polymnidis filium, Thebanum. De hoc priusquam scribimus, haec praecipienda videntur lectoribus, ne alienos mores ad suos referant, neve ea, quae ipsis sunt leviora, pari modo apud ceteros fuisse arbi-
2 trentur. Musice quidem nostris moribus abest a principis persona, saltare vero etiam in vitiis ponitur: quae omnia apud
3 Graecos et grata et laude digna ducuntur. Cum autem imaginem exprimere consuetudinis atque vitae velimus Epaminondae, nihil videtur praetermittendum, quod pertineat ad eam
4 declarandam. Quare dicemus primum de genere eius, deinde quibus disciplinis et a quibus sit eruditus, tum de moribus ingeniique facultatibus et si qua alia[1]) memoria digna erunt, postremo de rebus gestis[2]), quae a plurimis animi anteponuntur virtutibus.
1 II. Natus est igitur patre, quo diximus, genere honesto,

[30]) Das Gefolge ist mit gemeint. Vgl. Hann. IV, 2.

[31]) Die Bemerkung ist zutreffender, wenn Datames nicht, wie Nepos erzählt, aus bloſser Besorgnis vor der Ungnade des Königs im Falle eines unglücklichen Feldzuges in Ägypten zur Empörung schritt, sondern nach der Gefangennehmung des Thuys, als er in der Gunst des Königs am höchsten stand, durch die Verleumdungen seiner Neider dazu gezwungen wurde.

[1]) Z. B. persönliche Beziehungen una politische Stellung.

[2]) Nepos hält nachher diese Disposition nicht streng fest, indem er das meiste zum letzten Punkt Gehörige als Beispiel und Beweis bei Besprechung der Eigenschaften des Epam. erwähnt.

pauper tamen a maioribus relictus, eruditus autem sic, ut
nemo Thebanus. Nam et citharizare et cantare ad chordarum
sonum doctus est a Dionysio[3]), qui non minore fuit in musi-
cis gloria quam Damon[4]) aut Lamprus[5]), quorum pervulgata
sunt nomina, cantare tibiis ab Olympiodoro[6]), saltare a Calli-
phrone. At philosophiae praeceptorem habuit Lysim Taren- 2
tinum, Pythagoreum: cui quidem sic fuit deditus, ut adulescens
tristem ac severum senem omnibus suis aequalibus in fami-
liaritate anteponeret; neque prius eum a se dimisit[7]), quam
doctrina tanto antecederet condiscipulos, ut facile intellegi
posset pari modo omnes superaturum in ceteris artibus. Post- 3
quam ephebus est factus et palaestrae dare operam coepit,
non tam virium magnitudini servivit quam corporis velocitati:
illam enim ad athletarum usum, hanc ad belli existimabat
pertinere. Itaque exercebatur currendo et ad eum finem[8]), 4
quoad stantem complecti posset atque contundere, luctando.
In armis vero plurimum studii consumebat.

III. Ad hanc corporis firmitatem plurima etiam animi 1
bona accesserant. Erat enim modestus, prudens, gravis: tem-
poribus sapienter utebatur: belli peritus, animo maximo, veri-
tatis adeo diligens, ut ne ioco quidem mentiretur. Idem con- 2
tinens patiensque admirandum in modum, non solum populi,
sed etiam amicorum facile ferebat iniurias: in primis commissa
fideliter celabat: denique, quod interdum non minus prodest
quam diserte dicere, studiosus erat audiendi: ex hoc enim fa-
cillime disci arbitrabatur. Itaque cum in circulum venisset[9]), 3
in quo aut de re publica disputaretur aut de philosophia sermo
haberetur, numquam inde prius discessit, quam ad finem sermo
esset adductus. Paupertatem adeo facile perpessus est, ut de 4
re publica nihil praeter gloriam ceperit. Amicorum in se tuendo
caruit facultatibus, fide ad alios sublevandos saepe sic usus est,
ut iudicari possit omnia ei cum amicis fuisse communia. Nam 5
cum aut civium suorum aliquis ab hostibus esset captus, aut

[3]) Dion. von Theben, zugleich lyrischer Dichter.

[4]) Damon aus Athen, Lehrer und Ratgeber des Pericles.

[5]) Lamprus aus Athen, Lehrer des Sophocles.

[6]) Den bekannteren Orthagoras aus Theben verschweigt Nepos.

[7]) Nach anderer Nachricht lebte Lysis bis zu seinem Tode im Hause des Epam. Er hatte sich bei der über die Pythagoreer in Unteritalien hereinbrechenden Verfolgung nach Theben gerettet, kurze Zeit nachdem Philolaus hier aufgetreten war.

[8]) Nicht „zu dem Zwecke, daſs“, sondern „insoweit als noch“. Finis hat nie subjektiven, sondern immer objektiven Sinn. Vgl. Cic. de orat. I, § 154.

[9]) Der Konj. bezeichnet hier die wiederholte Handlung. Discessit nachher statt discedebat wegen der Negation numquam. In affirmativer Form des Hauptsatzes oder bei der Negation non würde discedebat stehen.

virgo nubilis propter paupertatem collocari non posset, amicorum concilium habebat et, quantum quisque daret, pro facultatibus
6 imperabat. Eamque summam cum confecerat, adducebat eum, qui quaerebat, ad eos, qui conferebant, eique ut ipsi numerarent, faciebat, ut ille, ad quem ea res pertinebat, sciret quantum cuique deberet.

1 IV. Tentata autem eius est[10]) abstinentia a Diomedonte Cyziceno: namque is rogatu Artaxerxis regis Epaminondam pecunia corrumpendum susceperat. Qui magno cum pondere auri Thebas cum venisset, Micythum adulescentulum, quem tum Epaminondas plurimum diligebat, quinque talentis ad suam voluntatem perduxit. Micythus Epaminondam convenit et
2 causam adventus Diomedontis ostendit. At ille Diomedonte coram 'nihil' inquit 'opus pecunia est: nam si rex ea vult, quae Thebanis sunt utilia, gratis facere sum paratus, sin autem contraria, non habet auri atque argenti satis. Namque orbis
3 terrarum divitias accipere nolo pro patriae caritate. Tu quod me incognitum tentasti tuique similem existimasti, non miror tibique ignosco: sed egredere prope, ne, cum me non potueris, alios corrumpas. Et tu, Micythe, argentum huic redde, aut,
4 nisi id confestim facis, ego te tradam magistratui'. Cumque Diomedon rogaret, ut tuto exire suaque sibi liceret efferre, 'istud quidem' inquit 'faciam, neque[11]) tua causa, sed mea, ne, si tibi sit pecunia adempta, aliquis dicat ereptum id ad me
5 pervenisse, quod delatum accipere noluissem'. Et cum ab eo quaesisset, quo se deduci vellet, atque ille Athenas dixisset, praesidium dedit, ut tuto perveniret. Neque vero id satis habuit, sed etiam, ut inviolatus in navem ascenderet, per Chabriam Atheniensem, de quo supra mentionem fecimus, effecit. Abstinentiae erit hoc satis testimonii.

1 V. Fuit etiam disertus, ut nemo ei Thebanus par esset, neque minus concinnus in brevitate respondendi quam in per-
2 petua oratione ornatus. Habuit obtrectatorem et adversarium in administranda republica Meneclidem quendam satis exercitatum in dicendo, ut Thebanum scilicet: namque illi genti plus
3 inest virium quam ingenii. Is, quod in re militari florere Epaminondam videbat, ne illius imperatoris opera desideraretur, hortari solebat Thebanos, ut pacem bello anteferrent. At ille 'fallis' inquit 'verbo cives, quod a bello avocas: otii enim nomine
4 servitutem concilias. Nam paritur pax bello. Itaque qui ea diutina volunt frui, bello exercitati esse debent. Quare si principes Graeciae pace ceterorum vultis esse, castris est vobis
5 utendum, non palaestra'. Idem ille Meneclides cum Epaminon-

[10]) Vielleicht im Jahre 374. Artaxerxes II. Mnemon 405—359.

[11]) Anm. zu Ages VI, 3.

dae obiceret, quod liberos non haberet neque uxorem duxisset,
maximeque insolentiam, quod sibi Agamemnonis belli gloriam
videretur consecutus: ille 'desine' inquit 'Meneclida, de uxore
mihi exprobrare: nam nullius in ista re minus uti consilio volo'
(habebat enim Meneclides suspicionem adulterii). 'Quod autem 6
Agamemnonem aemulari me putas, falleris. Namque ille cum
universa Graecia vix decem annis unam cepit urbem, ego una
urbe nostra dieque uno totam Graeciam Lacedaemoniis fugatis
liberavi'[12]).

VI. Idem cum in conventum venisset Arcadum[13]), ut so- 1
cietatem cum Thebanis et Argivis facerent, contraque Callistra-
tus, Atheniensium legatus, qui eloquentia omnes illo praestabat
tempore, postularet Atticorum ut potius amicitiam sequerentur,
et in oratione multa invectus in Thebanos et Argivos hoc
dixisset, animum advertere debere Arcades, quales utraque 2
civitas cives procreasset, ex quibus de ceteris possent iudicare:
Argivos enim fuisse Orestem et Alcmaeonem matricidas, Thebis
Oedipum natum, cum patrem interfecisset, ex matre liberos
procreasse: huic in respondendo Epaminondas[14]), cum de ceteris 3
perorasset, postquam ad illa duo opprobria pervenit, admirari
se dixit stultitiam rhetoris Attici, qui non animadverterit, in-
nocentes illos domi natos, scelere admisso cum patria essent
expulsi, receptos esse ab Atheniensibus[15]). Sed maxime eius 4
ante pugnam Leuctricam eloquentia eluxit Spartae. Quo cum
omnium sociorum convenissent legati, coram frequen- [a. 371]
tissimo legationum conventu sic Lacedaemoniorum tyrannidem
coarguit, ut non minus illa oratione opes eorum concusserit
quam Leuctrica pugna. Tum enim perfecit, quod post apparuit,
ut auxilio Lacedaemonii sociorum privarentur.

VII. Fuisse patientem iniuriarum, quod patriae se irasci 1
nefas esse duceret[16]), haec sunt testimonia. Cum ei propter
invidiam cives imperium abrogassent, dux est delectus [a.368]
belli imperitus, eiusque errore res eo deducta, ut omnes de
salute pertimescerent, quod locorum angustiis clausi ab hosti-
bus obsidebantur. Tum vero desiderari coepta est Epaminondae
diligentia: erat enim ibi numero[17]) militis. Cumque illi ab eo 2

[12]) Durch die Schlacht bei Leuctra 371.

[13]) Vielleicht kurz nach der Schlacht bei Leuctra, 370.

[14]) In der nochmaligen Angabe des Subjekts liegt nur eine durch die Zwischensätze veranlaſste leichte Anakoluthie.

[15]) Von Alcmäons Aufnahme in Athen ist sonst nichts bekannt. Er fand vielmehr Zuflucht auf einer vom Achelous neugebildeten Insel.

[16]) Über den Konjunkt. siehe Anm. zu Datam. II, 3.

[17]) Numero „in der Eigenschaft". Vgl. Nägelsb. Stil. § 8, 5. — Man war mit den Erfolgen seines zweiten Einfalls in die Peloponnes im Frühjahr 368 unzufrieden. Seine Widersacher in Theben bewirkten daher seine Absetzung vom Amte eines

peterent opem, nulla adhibita memoria contumeliae exercitum
3 obsidione liberatum domum reduxit incolumem. Nec vero
illud[18]) semel fecit. Maxime vero hoc fuit illustre. In Pelo-
ponnesum exercitum induxerat adversus Lacedaemonios [a. 370]
habebatque collegas duos, quorum alter erat Pelopidas, vir fortis
4 ac strenuus. Quibus cum anno imperii exacto alios praetores
succedere populus iussisset, Epaminondas populi scito [a. 369]
non paruit idemque ut facerent persuasit collegis: bellum, quod
susceperat, feliciter gessit. Namque animadvertebat, nisi id
fecisset, totum exercitum propter praetorum imprudentiam in-
5 scitiamque belli periturum. Lex erat Thebis, quae morte
multabat, si quis imperium diutius retinuisset, quam lege
praefinitum foret. Hanc Epaminondas cum rei publicae con-
servandae causa latam videret, ad perniciem civitatis conferri[19])
noluit: quattuor mensibus diutius, quam populus iusserat, im-
perium gessit.

1 VIII. Postquam domum reditum est, collegae eius hoc
crimine accusabantur. Quibus ille permisit, ut omnem causam
in se transferrent suaque opera factum contenderent, ut legi
non oboedirent. Qua defensione illis periculo liberatis nemo
Epaminondam responsurum putabat, quod, quid diceret, non
2 haberet. At ille in iudicium venit, nihil eorum negavit, quae
adversarii crimini dabant, omniaque, quae collegae dixerant,
confessus non recusavit quo minus legis poenam subiret, sed
3 unum ab iis petivit, ut in sepulcro suo inscriberent: 'Epami-
nondas a Thebanis morte multatus est, quod eos coëgit apud
Leuctra superare Lacedaemonios, quos ante illum imperatorem
4 nemo Boeotorum ausus fuerat aspicere in acie, quodque uno
proelio non solum Thebas ab interitu retraxit, sed etiam uni-
versam Graeciam in libertatem vindicavit eoque res utrorum-
que perduxit, ut Thebani Spartam oppugnarent, Lacedaemonii
satis haberent, si salvi esse possent, neque prius bellare de-
5 stitit, quam Messene restituta opes eorum fregit.' Haec cum
dixisset, risus omnium cum hilaritate coortus est, neque quis-
quam iudex ausus est de eo ferre suffragium. Sic a iudicio
capitis maxima discessit gloria.

1 IX. Extremo tempore imperator apud Mantineam [a. 362]
cum acie instructa audacius instaret hostibus, cognitus est a

Böotarchen. Nunmehr wurde, um Pelopidas und Ismenias zu befreien, die von Alexander von Pherä gefangen gehalten wurden, ein Zug nach Thessalien unternommen, auf welchem das Heer in arge Bedrängnis kam. Die Rettung desselben durch Epam. brachte diesen fürs folgende Jahr wieder in das Amt eines Böotarchen, und nun gelang ihm die Befreiung jener beiden Männer.

[18]) Nämlich ut iniuriarum patientem se praeberet.

[19]) Auch hierzu gehört hanc als Subjekt, also „in Anwendung gebracht sehen“.

Lacedaemoniis, qui, quod in unius pernicie eius patriae suae
sitam putabant salutem, universi in unum impetum fecerunt
neque prius abscesserunt, quam magna utrimque caede facta
fortissime pugnantem, sparo eminus percussum, concidere
viderunt. Eius casu aliquantum retardati sunt Boeotii, neque 2
tamen prius pugna excesserunt, quam repugnantes profligarunt.
At Epaminondas, cum animadverteret mortiferum se vulnus 3
accepisse simulque, si ferrum, quod ex hastili in corpore
remanserat, extraxisset, animam statim emissurum, usque eo
retinuit, quoad renuntiatum est vicisse Boeotios. Id postquam 4
audivit, 'satis' inquit 'vixi: invictus enim morior'. Tum ferro
extracto confestim exanimatus est.

X. Uxorem numquam duxit. In quo cum reprehenderetur 1
a Pelopida, qui filium habebat infamem, maleque in eo quidem,
quod liberos non relinqueret, patriae consulere argueretur,
'vide' inquit 'ne tu peius consulas, qui talem ex te natum
relicturus sis. Neque vero stirps potest mihi deesse: namque 2
ex me natam relinquo pugnam Leuctricam, quae non modo
mihi superstes, sed etiam immortalis sit necesse est'. Quo 3
tempore duce Pelopida[20]) exsules Thebas occuparunt [a. 379]
et praesidium Lacedaemoniorum ex arce expulerunt, Epaminondas, quamdiu facta est caedes civium, domi se tenuit, quod neque malos defendere volebat neque manus suorum sanguine cruentare: namque omnem civilem victoriam funestam putabat. Idem, postquam apud Cadmeam cum Lacedaemoniis pugnari coeptum est, in primis stetit.

Sed de illius viri virtutibus vitaque satis erit dictum, si 4
unum hoc adiunxero, quod nemo ibit infitias, Thebas et ante Epaminondam natum et post eiusdem interitum perpetuo alieno paruisse imperio, contra ea, quam diu ille praefuerit rei publicae, caput fuisse totius Graeciae[21]). Ex quo intellegi potest unum hominem pluris quam civitatem fuisse.

[20]) Anm. zu Pelop. I, 1.

[21]) Eine rhetorische Übertreibung. Theben hatte allerdings unter Epaminondas auf ein Jahrzehent eine Hegemonie zu Lande, aber nie zur See. Und sonst hat es immer eine gewisse Selbständigkeit behauptet. Nach dem Tode des Epaminondas war die allgemeine Entkräftung Griechenlands so groſs, daſs von dem Principat eines einzelnen Staates überhaupt keine Rede mehr sein kann. Nur die Athener hatten noch wenige Jahre eine Art Seeherrschaft. Eine ähnliche Übertreibung steht am Schlusse des Eumenes. Rhetorisch ist auch die Wendung Thras. I, 2.

XVI. PELOPIDAS.

1 I. Pelopidas Thebanus magis historicis quam vulgo
notus[1]). Cuius de virtutibus dubito quem ad modum exponam,
quod vereor, si accuratius res explicare incipiam, ne non
vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere: si tantum-
modo rerum summam attigero, ne rudibus litterarum Grae-
carum minus dilucide appareat, quantus fuerit ille vir[2]). Ita-
que utrique rei, quantum potuero, occurram, et medebor cum
satietati tum ignorantiae lectorum.
2 Phoebidas Lacedaemonius, cum exercitum Olyn- [a. 382]
thum[3]) duceret iterque per Thebas faceret, arcem oppidi, quae
Cadmea nominatur, occupavit impulsu paucorum[4]) Thebanorum,
qui adversariae factioni quo facilius resisterent, Laconum rebus
3 studebant, idque suo privato, non publico fecit consilio. Quo
facto eum Lacedaemonii ab exercitu removerunt pecuniaque
multarunt: neque eo magis arcem Thebanis reddiderunt, quod
susceptis[5]) inimicitiis satius ducebant eos obsideri. Nam post
Peloponnesium bellum compositum Athenasque devictas cum
Thebanis sibi rem esse existimabant et eos esse solos, qui
4 adversus se stare auderent[6]). Hac mente amicis ibi suis sum-
mas potestates dederant alteriusque factionis principes partim
interfecerant, alios in exsilium eiecerant: in quibus Pelopidas
hic, de quo scribere exorsi sumus, pulsus patria carebat.
1 II. Hi omnes fere Athenas se contulerant, non quo se-
querentur otium, sed ut, quem ex proximo[7]) locum fors ob-
2 tulisset, eo patriam recuperare niterentur. Itaque cum [a. 379]
tempus esset visum rei gerendae, communiter cum iis, qui
Thebis idem sentiebant, diem delegerunt ad inimicos oppri-
mendos civitatemque liberandam eum, quo maximi magistra-

[1]) Der indic. praes. von esse kann wegbleiben bei Sentenzen und zusammenfassenden Urteilen. So auch der indic. perf. Chabr. III, 4.

[2]) Um nämlich seine Verdienste richtig zu würdigen, mußte Nepos den Übermut der Spartaner und den Druck ihres Principats nach den Friedensschlüssen von den Jahren 404 und 387 erwähnen, also in die griechische Geschichte überhaupt abschweifen. Selbst die Befreiung Thebens im Jahre 379, die den Hauptinhalt der vita bildet, ist eine Art Abschweifung, insofern nicht der damals noch junge Pelopidas, sondern nach den ältesten Nachrichten Mellon dabei die Hauptrolle spielte.

[3]) Die Laced. hatten diesen Krieg als Bürgen und Vollstrecker des antalcidischen Friedens unternommen, dem Olynthus sich nicht fügen wollte.

[4]) Der oligarchischen Partei.

[5]) Hypothetisch aufzulösen.

[6]) Der näher liegende Grund war wohl Thebens hervortretende Beteiligung an dem böotischen Kriege 395 und an dem korinthischen 394—387.

[7]) „Demnächst". Locus ist hier Gelegenheit.

tus una consuerant epulari. Magnae saepe res non ita magnis 3
copiis sunt gestae, sed profecto numquam tam ab tenui initio
tantae opes sunt profligatae. Nam duodecim abdulescentuli
coierunt ex iis, qui exsilio erant multati, cum omnino non
essent amplius quinquaginta[8]) qui tanto se offerrent periculo.
Qua paucitate perculsa est Lacedaemoniorum potentia. Neque 4
enim tam adversariorum factioni quam Spartanis eo tempore
bellum intulerunt: quique principes erant totius Graeciae,
eorum imperii maiestas, neque[9]) ita multo post, Leuctrica
pugna concidit. Illi igitur duodecim, in quibus erat Pelopi- 5
das, cum Athenis interdiu exissent, ut vesperascente caelo
Thebas possent pervenire, ad vitandam suspicionem retia ferentes cum canibus venaticis vestitu agresti iter fecerunt: cumque tempore ipso, quo studuerant, pervenissent, domum Charonis deverterunt.

III. Hoc loco libet interponere, etsi seiunctum ab re 1
proposita est, nimia fiducia quantae calamitati soleat esse.
Nam magistratuum Thebanorum ad aures pervenit exsules in
urbem venisse. Id illi vino epulisque dediti usque eo despexerunt, ut ne quaerere quidem tanta de re accuratius[10]) laborarent. Accessit quod etiam magis aperiret eorum dementiam. 2
Allata est enim Athenis uni ex illis, Archiae, qui tum maximum magistratum Thebis obtinebat, epistula, in qua omnia
de profectione exsulum perscripta erant. Quae cum accubanti
in convivio esset data, sicut erat signata, sub pulvinum subiciens 'in crastinum' inquit 'differo res serias'. At illi omnes, 3
cum iam nox processisset, vinolenti a coniuratis sunt interfecti. Quibus rebus confectis, vulgo ad arma libertatemque
vocato, non solum qui in urbe erant, sed etiam undique ex
agris concurrerunt, praesidium Lacedaemoniorum ex arce pepulerunt, patriam obsidione liberarunt, auctores Cadmeae occupandae, quotquot supererant, in exsilium eiecerunt.

IV. Illo tam turbido tempore, sicut supra docuimus[11]), Epa- 1
minondas, quoad cum civibus dimicatum est, domi quietus fuit.
Itaque haec liberatarum Thebarum laus propria est Pelopidae[12]),
ceterae fere communes cum Epaminonda. Namque Leuctrica 2
pugna cum imperator esset Epaminondas, hic fuit dux [a. 371]
delectae manus, quae prima phalangem prostravit Laconum.

8) Mit denen, die in Theben sich ihnen anschlossen.

9) Anm. zu Ages. VI, 3.

10) Sie ließen nur Charon zu sich kommen und beruhigten sich, als dieser versicherte, er wisse nichts von der Sache, werde derselben aber weiter nachforschen. Er hatte übrigens die 12 Verbannten einen ganzen Tag über bei sich verborgen gehalten, und das Unternehmen kam erst in der zweiten Nacht zur Ausführung.

11) Epam. X, 3.

12) Anm. zu I, 1.

3 Omnibus praeterea eius periculis adfuit. Sicut Spartam cum
oppugnavit[13]), ipse alterum tenuit cornu, quoque Mes- [a. 370]
sena ab illo restituta tutior esset, legatus in Persas [a. 367]
est profectus. Denique haec fuit altera persona Thebis, sed
tamen ita, ut proxima esset Epaminondae.

1 V. Conflictatus autem est etiam adversa fortuna. Nam
et initio, sicut ostendimus, exsul patria caruit et, cum Thes-
saliam in potestatem Thebanorum cuperet redigere[14]) lega-
tionisque iure satis tectum se arbitraretur, quod apud [a. 368]
omnes gentes sanctum esse consuesset, a tyranno Alexandro
Pheraeo simul cum Ismenia comprehensus in vincula coniectus
2 est. Recuperavit eum bello persequens Alexandrum [a. 367]
Epaminondas. Post id factum numquam animo placari potuit
in eum, a quo erat violatus. Itaque persuasit Thebanis ut
subsidio Thessaliae proficiscerentur tyrannosque eius [a. 364]
3 expellerent. Cuius belli cum ei summa esset delata, eo cum
exercitu profectus non dubitavit, simul ac conspexit hostem,
4 confligere. In quo proelio Alexandrum ut animadvertit, ira
incensus equum in eum concitavit proculque digressus a suis
coniectu telorum confossus concidit. Atque secunda id victoria
5 accidit: nam iam inclinatae erant tyrannorum copiae. Quo
facto omnes Thessaliae civitates interfectum Pelopidam coronis
aureis et statuis aëneis liberosque eius multo agro donarunt.

XVII. AGESILAUS.

1 I. Agesilaus Lacedaemonius cum a ceteris scriptoribus,
tum eximie a Xenophonte Socratico collaudatus est: eo enim
2 usus est familiarissime. Primum cum Leotychide, fratris filio,
de regno habuit contentionem. Mos enim erat[1]) a maioribus
Lacedaemoniis traditus, ut duos semper haberent nomine magis
quam imperio reges, ex duabus familiis Proclis et Eurysthenis,
qui principes ex progenie Herculis Spartae reges fuerant.
3 Horum ex altera in alterius familiae locum regem fieri non

[13]) Reine Zeitbestimmung zum Hauptsatze. Oppugnaret würde zugleich ein kausales Verhältnis zwischen beiden Handlungen ausdrücken.

[14]) Er hatte bereits auf einem Heerzuge gegen Alexander von Pherä 369 diesen gedemütigt und die thessalischen Städte auf die thebanische Seite gezogen, auch als Gesandter Thronstreitigkeiten in Macedonien geschlichtet und den jungen Philippus als Geisel mit nach Theben gebracht, ging dann wieder 368 als Gesandter nach Macedonien und wurde auf der Rückkehr in Thessalien gefangen genommen.

[1]) Zur Zeit des Nepos bestand diese Einrichtung nicht mehr. Der letzte König aus dem Heraclidenstamme war Cleomenes III., bis zur Schlacht bei Sellasia 221.

licebat, ut suum utraque retineret ordinem. Ac primum ratio
habebatur, qui maximus natu esset ex eius, qui regnans de-
cessisset, liberis: sin is virile secus non reliquisset, tum de-
ligebatur, qui proximus esset propinquitate. Mortuus [a. 397] 4
erat Agis rex, frater Agesilai: filium reliquerat Leotychidem.
Quem natum non agnorat, eundem moriens suum esse dixerat[2].
Is de honore regni cum Agesilao patruo contendit, neque id,
quod petivit, consecutus est. Nam Lysandro suffragante[3], 5
homine, ut supra ostendimus, factioso et illis temporibus po-
tenti, Agesilaus antelatus est.

II. Qui simulatque imperii potitus est, satius esse docens 1
in Asia quam in Europa dimicari, persuasit Lacedaemoniis ut
cum exercitu se mitterent in Asiam bellumque regi facerent[4].
Namque fama exierat Artaxerxem comparare classes pedestres-
que exercitus, quos in Graeciam mitteret. Data ille potestate 2
tanta celeritate usus est, ut prius in Asiam cum copiis [a. 396]
perveniret, quam regii satrapae eum scirent profectum. Quo
factum est ut omnes[5] imparatos imprudentesque offenderet.
Id ut cognovit Tissaphernes, qui summum imperium tum inter 3
praefectos habebat regios, indutias a Lacone petivit, simulans
se dare operam, ut Lacedaemoniis cum rege conveniret, re
autem vera ad copias comparandas, easque impetravit trimestres.
Iuravit autem uterque se sine dolo indutias conservaturum. 4
In qua pactione summa fide mansit Agesilaus: contra Tissa-
phernes nihil aliud quam bellum comparavit. Id etsi sentiebat 5
Laco, tamen iusiurandum servabat multumque in eo se con-
sequi dicebat, quod Tissaphernes periurio suo et homines suis
rebus abalienaret et deos sibi iratos redderet: se vero conser-
vanda religione confirmare exercitum, cum animadverteret et
deorum numen facere secum[6] et homines sibi conciliari, qui
quidem iis studere consuessent, quos conservare fidem viderent.

III. Postquam indutiarum praeteriit dies, barbarus non 1
dubitans[7], quod ipsius erant plurima domicilia in Caria et
ea regio illis temporibus, ut bello nondum vexata, multo puta-
batur locupletissima, eo potissimum hostes impetum facturos,
omnes suas copias eo contraxerat. At Agesilaus in Phrygiam 2
se convertit eamque prius depopulatus est, quam Tissapher-

2) Man vermutete, er sei ein Sohn des Alcibiades.

3) Anm. zu Lys. IV, 1.

4) Der Krieg hatte schon seit 400 gewährt (Con. II, 2); nur war seit 397 Waffenstillstand und Friedensunterhandlung. Auf die Nachricht von den Rüstungen Conons in den südlichen Meeren beschlofs man in Sparta eine energischere Fortsetzung des Krieges. Das im folgenden Satze erwähnte Gerücht übertrieb den Sachverhalt.

5) Nicht die Satrapen, sondern allgemeiner zu verstehen.

6) Nicht auf exercitum, sondern auf das Hauptsubjekt Laco zu beziehen.

7) Anm zu Praef. 1.

nes usquam se moveret. Magna praeda militibus locupletatis
Ephesum hiematum exercitum reduxit atque ibi officinis
3 armorum institutis magna industria bellum apparavit. Cum
autem tempus esset visum copias extrahere ex hiber- [a. 395]
naculis, suspicatus, si, quo esset iter facturus, palam pronun-
tiasset, hostes non credituros aliasque regiones praesidiis occu-
paturos neque dubitaturos aliud se esse facturum ac pronun-
tiasset, Sardes iturum se dixit. Atque Tissaphernes eandem
4 Cariam defendendam putavit. In quo cum eum opinio fefel-
lisset victumque se vidisset consilio, sero suis praesidio profe-
ctus est. Nam cum illo venisset, iam Agesilaus multis locis
5 expugnatis magna erat praeda potitus. Laco autem cum videret
hostes equitatu superare, numquam in campo sui fecit pote-
statem et iis locis manum conseruit, quibus plus pedestres
copiae valerent. Pulsis igitur apud Pactolum flumen multo
maioribus adversariorum equestribus copiis sic in Asia versa-
tus est, ut omnium opinione victor duceretur.

1 IV. Sed cum iam animo meditaretur in Persas proficisci
et ipsum regem adoriri, nuntius ei domo venit epho- [a. 394]
rorum missu, bellum Athenienses et Boeotos indixisse Lace-
2 daemoniis: quare venire ne dubitaret. In quo non minus eius
pietas suspicienda est quam in ceteris rebus virtus bellica.
Nam cum victori praeesset exercitui maximamque haberet fidu-
ciam regni Persarum potiundi, tanta modestia dicto audiens
fuit iussis absentium magistratuum, ut si privatus in curia
esset Spartae. Cuius exemplum utinam nostri imperatores[8])
3 sequi voluissent! Sed illuc redeamus. Agesilaus opulentissimo
regno praeposuit bonam existimationem multoque gloriosius
duxit, si institutis patriae paruisset, quam si bello superasset
4 Asiam. Et quo melius instructum exercitum secum abduceret,
praemia proposuit et sociis civitatibus, quae lectissimas et
ornatissimas sibi copias misissent, et conducticiorum ductori-
bus, si qui suarum cohortium vel ornatu vel exercitatione
5 ceteris praestarent[9]). Quo facto Hellespontum copias traiecit
tantaque usus est celeritate, ut, quod iter Xerxes quattuor
mensibus confecerat, ipse transierit triginta diebus. Cum iam
haud ita longe abesset a Peloponneso, obsistere ei conati sunt
Athenienses et Boeotii ceterique eorum socii apud Coroneam:

[8]) Nepos hat besonders Cäsars Unfügsamkeit im Jahre 49 und des Antonius Eigenmächtigkeit im Jahre 44 im Auge. Beides führte zu Bürgerkriegen.

[9]) Die neue Rüstung war notwendig, weil Agesilaus starke Besatzungen in den kleinasiatischen Griechenstädten zurücklassen mufste. Und hierzu verwendete er meist seine Veteranen, weil diese sich wenig geneigt zeigten, den bisherigen Kriegsschauplatz zu verlassen und gegen ihre Landsleute in der Heimat zu kämpfen.

quos omnes gravi proelio vicit. Huius victoriae vel maxima 6
fuit laus, quod, cum multi ex fuga se in templum Minervae coniecissent quaereretur que ab eo, quid iis vellet fieri, etsi aliquot vulnera eo proelio acceperat et iratus videbatur omnibus, qui adversus arma tulerant, tamen antetulit irae religionem et illos vetuit violari. Neque vero hoc solum in Graecia 7
fecit, ut templa deorum sancta haberet, sed etiam apud barbaros summa religione omnia simulacra arasque conservavit. Praedicare enim solebat mirari se, non sacrilegorum numero 8
haberi, qui supplicibus deorum nocuissent, ac non gravioribus poenis affici, qui illa in re religionem minuerent, quam qui fana spoliarent.

V. Post hoc proelium collatum omne bellum est circa 1
Corinthum ideoque Corinthium est appellatum. In quo cum 2
una pugna[10] aliquot milia hostium caesa Agesilao nuntiarentur, quamvis ea re opes adversariorum debilitatae [a. 392] viderentur, tantum afuit[11] ab insolentia gloriae, ut commiseraretur fortunam Graeciae, quod tam multi suo victi vitio concidissent: namque illa multitudine, si sana mens esset, Graeciae supplicium dare Persas potuisse. Idem, cum adversarios 3
intra moenia compulisset, hortantibus multis ut Corinthum oppugnaret, negavit id suae virtuti convenire: esse enim se eum, qui ad officium peccantes redire cogeret, non qui urbes Graeciae nobilissimas expugnaret. 'Nam si' inquit 'eos exstin- 4
guere voluerimus, qui nobiscum adversus barbaros steterunt, nosmet ipsi illis quiescentibus impugnaverimus. Quo facto sine negotio, cum voluerint, nos opprimentʼ[12]).

VI. Interim accidit illa calamitas apud Leuctra [a. 371] 1
Lacedaemoniis. Quo ne proficisceretur, cum a plerisque ad exeundum impelleretur, ut si de eventu divinaret, usus est aetatis vacatione. Idem, cum Epaminondas Spartam oppugnaret, sine muris oppidum, talem se imperatorem [a. 370] praebuit, ut eo tempore omnibus appareret, nisi ille fuisset, Spartam futuram non fuisse. In quo quidem discrimine celeri- 2
tas eius consilii saluti fuit universis. Nam cum quidam adu-

[10]) Nepos meint wahrscheinlich die Schlacht bei Lechaeum 392, in der besonders die Argiver stark litten. Übrigens äufserte sich Agesilaus in ähnlicher Weise, schon als ihm auf seinem Rückwege aus Asien in Amphipolis eine Niederlage der Feinde gemeldet wurde.

[11]) Persönliche Konstruktion des Verbums. In der Redensart tantum abest, ut — ut — ist dasselbe immer unpersönlich.

[12]) Nepos übergeht hier, als unwichtig für die Beurteilung des Agesilaus, den weitern Verlauf des Krieges bis zu dem für die Lacedämonier so günstigen antalcidischen Frieden 387, sowie das Emporkommen Thebens unter Pelopidas und Epaminondas bis zur Schlacht bei Leuctra, durch die Spartas Principat auf kurze Zeit an Theben überging.

lescentuli, hostium adventu perterriti, ut ad Thebanos transfugerent, locum extra urbem editum cepissent, Agesilaus, qui perniciosissimum fore videret, si animadversum esset, quemquam ad hostes transfugere conari, cum suis eo venit atque, ut si bono animo fecissent, laudavit consilium eorum, quod
3 eum locum occupassent: se id quoque[13]) fieri debere animadvertisse. Sic adulescentes simulata laudatione recuperavit et adiunctis de suis comitibus locum tutum reliquit. Namque illi adiecto numero eorum, qui expertes erant consilii, commovere se non sunt ausi eoque[14]) libentius, quod, quae cogitaverant, latere arbitrabantur.

1 VII. Sine dubio post Leuctricam pugnam Lacedaemonii se numquam refecerunt neque pristinum imperium recuperarunt, cum interim[15]) numquam Agesilaus destitit quibuscum-
2 que rebus potuit patriam iuvare. Nam cum pecunia maxime Lacedaemonii indigerent, ille omnibus, qui a rege defecerant, praesidio fuit: a quibus magna donatus pecunia patriam sub-
3 levavit. Atque in eo illud in primis fuit admirabile, cum maxima munera ei ab regibus ac dynastis civitatibusque conferrentur, quod nihil umquam domum suam abstulit, nihil de
4 victu, nihil de vestitu Laconum mutavit. Domo tali fuit contentus, quali Procles, progenitor eius maiorum, fuerat usus: quam qui intrarat, nullum signum libidinis, nullum luxuriae videre poterat, at plurima patientiae atque abstinentiae. Sic enim erat instructa, ut nulla in re differret a cuiusvis inopis atque privati[16]).

1 VIII. Atque hic tantus vir ut naturam fautricem habuit in tribuendis animi virtutibus, sic maleficam nactus est in corpore fingendo: nam et statura fuit humili et corpore exiguo[17]) et claudus altero pede. Quae res cum nonnullam afferret deformitatem, ignoti, faciem eius cum intuerentur[18]), contemnebant, virtutes autem qui noverant, non poterant admirari

[13]) Zwischen se quoque ist ein tonloses Wort eingeschoben. Vgl. Anm. zu Alcib. VII, 2 und Cic. Lael. 84: tum se denique für tum denique se.

[14]) Eoque = idque eo. Sonst erneuert id eben den Verbalbegriff. Aber ohne eine solche Erneuerung des Verbalbegriffs steht que auch Pelop. II, 4 in der Verbindung neque ita multo post, wo also que = und zwar. Vgl. Epam. IV, 4. Milt. V, 4. Eum. VIII, 2.

[15]) Cum interim soviel als cum tamen oder cum quidem. Der Indik. folgt, weil der Satz dem vorigen nicht subordiniert, sondern gegensätzlich koordiniert ist. Vgl. Anm. zu Dat. X, 3.

[16]) Im deutschen Ausdruck „von dem eines —" ist „dem" der Artikel, darf also nicht durch is wiedergegeben werden, sondern bleibt unübersetzt, oder man wiederholt das Substantivum. Übrigens fiel des Agesilaus altlakonische Sitte in Sparta am meisten auf, als er nach seiner Rückkehr aus Asien und seinem Siege bei Coronea nach Hause kam.

[17]) „Schmächtig".

[18]) Anm. z. Alc. I, 3.

satis. Quod ei usu venit, cum octogenarius subsidio [a. 361] 2
Tacho in Aegyptum isset et in acta accubuisset sine ullo tecto
stratumque haberet tale, ut terra tecta esset stramentis neque
eo amplius quam pellis esset iniecta, eodemque comites omnes
accubuissent vestitu humili atque obsoleto, ut eorum ornatus
non modo in istis[19]) regem neminem significaret, sed homines
non beatissimos esse suspicionem praeberet. Illius de adventu 3
cum fama ad regios esset perlata, celeriter munera eo cuius-
vis generis sunt allata. Quaerentibus autem Agesilaum vix
fides facta est, unum esse ex illis, qui tum accubabant. Qui 4
cum regis verbis quae attulerant dedissent, ille praeter vitu-
linam et eiusmodi genera obsonii, quae praesens tempus desi-
derabat, nihil accepit: unguenta, coronas secundamque men-
sam servis dispertiit, cetera referri iussit. Quo facto eum 5
barbari magis etiam contempserunt, quod ignorantia eum bo-
narum rerum illa potissimum sumpsisse arbitrabantur.
At cum ex Aegypto reverteretur, donatus est a rege 6
Nectanabide[20]) ducentis viginti talentis, quae muneri populo
suo daret. Sed cum venisset in portum, qui Menelai vocatur,
iacens inter Cyrenas et Aegyptum, in morbum implicitus[21])
decessit. Ibi eum amici, quo Spartam facilius perferre possent, 7
quod mel non habebant, cera circumfuderunt atque ita do-
mum rettulerunt[22]).

XVIII. EUMENES.

I. Eumenis Cardiani virtuti si par data esset fortuna, 1
non ille quidem maior, quod magnos nos homines virtute
metimur, non fortuna, sed multo illustrior atque etiam hono-
ratior fuisset. Nam cum aetas eius incidisset in ea tempora, 2
quibus Macedones florerent, multum ei detraxit inter hos vi-
venti, quod alienae erat civitatis: neque aliud ei defuit quam 3
generosa stirps, etsi demestico summo genere erat. Neque
tamen non patiebantur Macedones, quamvis indigne ferentes,
eum sibi aliquando anteponi. Vincebat enim omnes cura,
vigilantia, patientia, calliditate, ingenii celeritate.
Peradulescentulus ad amicitiam accessit Philippi, [a. 343] 4
Amyntae filii, brevique tempore in intimam pervenit familiari-
tatem: fulgebat enim iam in adulescentulo indoles virtutis.
Itaque ille eum ad manum habuit scribae loco, quod multo 5

[19]) Das Pronomen vertritt nicht einfach die Stelle des Substantivs wie is, sondern enthält zugleich eine Hinweisung auf das klägliche Aussehen der comites.

[20]) Nectanabis II., des Tachos Gegner, zu dem Agesilaus übergegangen war.

[21]) Anm. zu Paus. IV, 6.

[22]) Gegen Ende des Jahres 361.

apud Graecos honorificentius est quam apud Romanos. Nam-
que apud nos, sicut sunt, mercennarii scribae existimantur:
at apud illos nemo ad id officium admittitur nisi honesto loco
natus, et fide et industria cognita, quod necesse est omnium
6 consiliorum eum esse participem. Hunc locum amicitiae tenuit
apud Philippum annos septem. Illo interfecto eodem [a. 336]
gradu fuit apud Alexandrum annos tredecim. Novissimo tem-
pore praefuit etiam alteri equitum alae, eorum qui Hetaerici
appellabantur. Utrique autem in consilio semper adfuit et
omnium rerum habitus est particeps.

1 II. Alexandro Babylone mortuo summa rerum [a. 323]
tradita est tuenda Perdiccae, ei cui Alexander moriens anulum
2 suum dederat, ex quo omnes coniecerant, illum regnum ei
commisisse, quoad liberi[1] eius in suam tutelam pervenissent:
aberant enim Craterus et Antipater, qui antecedere hunc vide-
bantur, mortuus erat Hephaestio, quem unum Alexander, quod
facile intellegi posset[2]), plurimi fecerat. Ab hoc igitur cum
provinciae singulis Alexandri familiaribus dispertirentur, Eumeni
data Cappadocia vel potius addicta est: nam tum in hostium
3 erat potestate. Hunc sibi Perdiccas, quod in homine fidem et
industriam insignem videbat, magno studio adiunxerat, non
dubitans, quin magno sibi usui foret in iis rebus, quas appa-
rabat. Cogitabat enim, quod fere omnes in magnis imperiis
4 concupiscunt, omnium partes corripere atque complecti. Neque
vero hoc ille solus fecit, sed ceteri quoque omnes, qui Alexandri
fuerant amici. Primus Leonnatus Macedoniam praeoccupare
destinaverat. Is multis magnisque pollicitationibus persuadere
Eumeni studuit, ut Perdiccam desereret ac secum faceret socie-
5 tatem. Cum perducere eum non posset, interficere conatus est,
et fecisset[3]), nisi ille clam noctu ex praesidiis eius effugisset.

1 III. Interim conflata sunt illa bella, quae ad internecio-
nem post Alexandri mortem gesta sunt, omnesque [a. 321]
concurrerunt ad Perdiccam opprimendum. Quem etsi infirmum
Eumenes videbat, quod unus omnibus resistere cogebatur, tamen
amicum non deseruit neque salutis quam fidei fuit cupidior.
2 Praefecerat eum Perdiccas ei parti Asiae, quae inter Taurum
montem iacet et Hellespontum, et illum unum opposuerat
Europaeis adversariis: ipse Aegyptum oppugnatum adversus
3 Ptolemaeum erat profectus. Cum igitur adventare dicerentur
Hellespontumque transisse Antipater et Craterus, viri cum
claritate tum usu belli praestantes, magno cum exercitu Mace-
donum (Macedones vero milites ea tum erant fama, qua nunc
Romani feruntur: etenim semper habiti sunt fortissimi, qui

1) Anm. zu VI, 3.
2) Konjunkt. der Folge.
3) Anm. zu Paus. II, 5.

summa imperii potirentur):[4]) Eumenes, qui neque magnas 4
copias neque firmas haberet, quod non multo ante erant con-
tractae, intellegebat, si copiae suae cognossent, adversus quos
ducerentur, non modo non ituras, sed simul cum nuntio dilap-
suras. Itaque hoc ei visum est prudentissimum, ut deviis 5
itineribus milites duceret, in quibus vera audire non possent,
iisque persuaderet se contra quosdam barbaros proficisci. Atque 6
sic tenuit hoc propositum, ut prius in aciem exercitum educeret
proeliumque committeret, quam milites sui scirent, cum quibus
arma conferrent. Effecit etiam illud locorum praeoccupatione,
ut equitatu potius dimicaret, quo plus valebat, quam peditatu,
quo erat deteriore[5]).

IV. Quorum acerrimo concursu cum magnam partem diei 1
esset pugnatum, cadit Craterus dux et Neoptolemus, qui secun-
dum locum imperii tenebat. Namque Antipater proelio non
intererat. Cum Neoptolemo concurrit ipse Eumenes. Qui cum 2
inter se complexi in terram ex equis decidissent, ut facile in-
tellegi posset inimica mente eos contendisse animoque magis
etiam pugnasse quam corpore, non prius distracti sunt, quam
alterum anima reliquit. A quo aliquot plagis Eumenes vul-
neratus ex proelio non excessit, sed acrius hostibus institit.
Sic equitibus profligatis, amissis ducibus, multis praeterea et 3
maxime nobilibus captis pedester exercitus, quod in ea loca
erat deductus, ut invito Eumene elabi non posset, pacem ab
eo petiit. Quam cum impetrasset, in fide non mansit et, simul
ac potuit, ad Antipatrum se recepit. Craterum Eumenes ex 4
acie semivivum elatum recreare studuit: cum id non posset,
pro hominis dignitate[6]) proque pristina amicitia (namque illo
usus erat Alexandro vivo familiariter) amplo funere extulit
ossaque in Macedoniam uxori eius ac liberis remisit.

V. Haec dum in Asia geruntur, Perdiccas apud Nilum 1
flumen interficitur a Seleuco et Antigene[7]), rerumque summa
ad Antipatrum defertur. Ibidem, qui deseruerant[8]), exercitu[9])
suffragium ferente, capitis absentes damnantur, in his Eumenes.
Hac ille percussus plaga non succubuit neque eo setius bellum
administravit. Sed exiles res animi magnitudinem, etsi non

[4]) Konjunktiv der oratio obliqua, veranlaſst durch habiti sunt. Potiri hier „inne haben", wie VII, 1.

[5]) Abl. modi bei esse. Vgl. Anm. zu Dat. V, 3.

[6]) Anm. zu Dion I, 2.

[7]) Derselbe wie VII, 1. Er befehligte die Argyraspiden, die nachher im Heere des Eumenes die macedonische Phalanx bildeten und denselben verrieten (X, 2).

[8]) So bezeichnete man ungerechterweise das Verhalten der Anhänger des ermordeten Perdiccas.

[9]) Das Heer, welches Perdiccas zur Unterwerfung des Ptolemäus nach Ägypten geführt hatte. Es war zu diesem übergegangen und hatte ihm die Reichsregentschaft angetragen, dieser aber sie abgelehnt.

2 frangebant, tamen minuebant. Itaque eum persequens [a. 320]
Antigonus[10]), cum omni genere copiarum abundaret, saepe in
itineribus vexabatur, neque umquam ad manum accedere lice-
3 bat nisi iis locis, quibus pauci multis possent resistere. Sed
extremo tempore Eumenes, cum consilio capi non posset, [a. 319]
multitudine circumventus est. Hinc tamen multis suis amissis
se expedivit et in castellum Cappadociae, quod Nora appella-
4 tur, confugit. In quo cum circumsessus vereretur, ne uno
loco manens equos militares perderet, quod spatium non esset
agitandi, callidum fuit eius inventum, quemadmodum stans
iumentum concalefieri exercerique posset, ut a corporis motu
5 non remotum etiam cibo libentius uteretur. Substringebat
caput loro altius, quam ut prioribus pedibus plane terram
posset attingere, deinde post[11]) verberibus cogebat exsultare
et calces remittere: qui motus non minus sudorem excutiebat,
6 quam si in spatio decurreretur. Quo factum est, quod omnibus
mirabile est visum, ut, cum complures menses in obsidione
fuisset, aeque iumenta nitida ex castello educeret, ac si in
7 campestribus ea locis habuisset. Sed in illa conclusione, quo-
tienscumque voluit, apparatum et munitiones Antigoni alias
incendit, alias disiecit. Tenuit autem se uno loco per totum
annum et quam diu hiems fuit, quod castra sub divo habere
non poterat. Ubi ver appropinquabat, simulata [a. 318]
deditione, dum de condicionibus tractat, praefectis Antigoni
imposuit seque ac suos omnes extraxit incolumes[12]).
1 VI. Olympiadi[13]), mater quae fuerat Alexandri, cum lit-
teras et nuntios misisset in Asiam repetitumne Macedoniam
veniret (nam tum in Epiro habitabat) et rerum ibi potiretur,
2 ille primum suasit, ne se moveret et exspectaret, quoad
Alexandri filius regnum adipisceretur: sin aliqua cupiditate
raperetur in Macedoniam, omnium iniuriarum oblita in ne-
3 minem acerbiore uteretur imperio. Horum neutrum [a. 317]
illa fecit: nam et in Macedoniam profecta est et crudelissime
ibi se gessit. Petiit autem ab Eumene absente, ne pateretur

[10]) Dieser hatte den Auftrag bekommen, die Reichsacht an Eumenes zu vollstrecken und ihm und seinen Anhängern Vorderasien zu entreifsen.

[11]) Adverb. loci, hier als Attribut.

[12]) Antigonus leitete die Belagerung nicht selbst. Eumenes leistete den Präfekten eine Eidesformel, in der er zugleich der Königsfamilie in Macedonien Treue gelobte. Zu dieser mufste erst die Zustimmung des Antigonus eingeholt werden. Unterdes entwich Eumenes, da er wohl wufste, dafs Antigonus diesen Eid für nicht genügend erachten würde.

[13]) Inzwischen hatte nämlich Antipater bei seinem Tode (319) die Regentschaft dem Polyperchon übertragen. Antipaters Sohn Cassander war damit unzufrieden, und, aus Macedonien verdrängt, verband er sich mit Antigonus und Ptolemäus. Gegen diesen Bund suchte Polyperchon eine Stütze in Alexanders Mutter und lud dieselbe ein nach Macedonien zu kommen.

Philippi domus ac familiae inimicissimos stirpem quoque inter-
imere, ferretque opem liberis[14]) Alexandri. Quam veniam si 4
daret, quam primum exercitus pararet, quos sibi subsidio ad-
duceret. Id quo facilius faceret, se omnibus praefectis misisse
litteras, ut ei parerent eiusque consiliis uterentur. His rebus 5
Eumenes permotus satius duxit, si ita tulisset fortuna, perire
bene meritis referentem gratiam quam ingratum vivere.

VII. Itaque copias contraxit, bellumque adversus Anti- 1
gonum comparavit. Sed quod una erant Macedones complures
nobiles, in his Peucestes, qui corporis custos fuerat Alexan-
dri[15]), tum autem obtinebat Persidem, et Antigenes[16]), cuius
sub imperio phalanx erat Macedonum, invidiam veritus, si
potius ipse alienigena summa imperii potiretur, quam aliquis
Macedonum, in principiis Alexandri nomine tabernaculum 2
statuit in eoque sellam auream cum sceptro ac diademate
iussit poni eoque omnes cotidie convenire, ut ibi de summis
rebus consilia caperentur: minore enim se invidia[17]) fore puta-
bat, si specie imperii nominisque simulatione Alexandri bellum
videretur administrare. Itaque cum non ad Eumenis principia, 3
sed ad regia conveniretur atque ibi de summis rebus delibe-
raretur, ipse quodam modo latebat, cum tamen per unum eum
omnia gererentur.

VIII. Conflixit cum Antigono in Paraetacis, non [a. 316] 1
acie instructa, sed in itinere, eumque male acceptum in Mediam
hiematum coëgit redire. Ipse in finitima regione Persidis hie-
matum copias divisit, non ut ipse volebat, sed ut militum cogebat
voluntas. Namque illa phalanx Alexandri Magni, quae Asiam 2
peragrarat deviceratque Persas, inveterata cum gloria tum
etiam licentia, non parere se ducibus, sed imperare postulabat,
ut nunc veterani faciunt nostri. Itaque periculum est ne
faciant, quod illi fecerunt, sua intemperantia nimiaque licentia
ut omnia perdant neque[18]) minus eos, cum quibus fecerint,
quam adversus quos steterint. Quodsi quis illorum legat vetera- 3
norum facta, paria horum cognoscat neque rem ullam nisi
tempus interesse iudicet. Sed ad illos revertar. Hiberna
sumpserant non ad usum belli, sed ad ipsorum luxuriam,
longeque inter se discesserant. Quo Antigonus comperto cum 4

[14]) Es lebte noch ein unehelicher Sohn Alexanders, Heracles, und sein nachgeborener Sohn von der Roxane, Alexander Ageus. Aber nur dieser letztere und Alexanders blödsinniger Halbbruder Philippus Arrhidäus waren 323 als Könige anerkannt worden, und für sie führten Perdiccas, Antipater und Polyperchon nach einander die Regentschaft. Der Ausdruck liberis ist also ungenau.

[15]) Anm. zu Ham. I, 2. Es liegt ein gewisser Nachdruck auf Alexandri, wenn dies Wort auch nicht im Gegensatze steht. Ebenso XI, 2 auf victoriae.

[16]) Anm. zu V, 1.

[17]) Anm. zu Dat. V, 3.

[18]) Anm. zu Ages. VI, 3.

intellegeret parem se esse non posse paratis adversariis, statuit
aliquid sibi consilii novi esse capiendum. Duae erant viae,
qua ex Medis, ubi ille hiemabat, ad adversariorum hibernacula
5 posset perveniri. Quarum brevior ferebat per loca deserta,
quae nemo incolebat propter aquae inopiam, ceterum dierum
erat fere decem: illa autem, qua omnes commeabant, altero
tanto longiorem habebat anfractum, sed erat copiosa omnibus-
6 que rebus abundans. Hac si proficisceretur, intellegebat prius
adversarios de suo adventu rescituros, quam ipse tertiam
partem confecisset itineris: sin per loca sola[19]) contenderet,
7 sperabat se imprudentem hostem oppressurum. Ad hanc rem
conficiendam imperavit quam plurimos utres atque etiam culleos
comparari, pabulum praeterea et cibaria cocta dierum decem,
ut quam minime fieret ignis in castris. Iter quo habeat, omnes
celat. Sic paratus, qua constituerat, proficiscitur.

1 IX. Dimidium fere spatium confecerat, cum ex fumo
castrorum eius suspicio allata est ad Eumenem hostem appro-
pinquare. Conveniunt duces: quaerere[20]), quid opus sit facto.
Intellegebant omnes tam celeriter copias ipsorum contrahi
2 non posse, quam Antigonus adfuturus videbatur. Tum omni-
bus titubantibus et de rebus summis desperantibus, Eumenes
ait, si celeritatem velint adhibere et imperata facere, quod
ante non fecerint, se rem expediturum. Nam quod[21]) diebus
quinque hostis transisse posset, se effecturum, ut non minus
totidem dierum spatio retardaretur: quare circumirent ac suas
3 quisque copias contraheret. Ad Antigoni autem refrenandum
impetum hoc capit consilium. Certos mittit homines ad in-
fimos montes[22]), qui obvii erant itineri adversariorum, iisque
praecipit ut prima nocte[23]), quam latissime possint, ignes
faciant quam maximos atque hos secunda vigilia minuant,
4 tertia perexiguos reddant, ut assimulata castrorum consuetudine
suspicionem iniciant hostibus, illis locis esse castra ac de
eorum adventu praenuntiatum: idemque postera nocte faciant.
5 Quibus imperatum erat, diligenter praeceptum curant. Antigo-
nus tenebris obortis ignes conspicatur: credit de suo adventu
esse auditum et adversarios illuc suas contraxisse copias.
6 Mutat consilium et, quoniam imprudentes adoriri non posset[24]),
flectit iter suum et illum anfractum longiorem viae capit ibi-

[19]) Zum Ausdr. vgl. Verg. Aen. XI, 545, Sall. Jug. 103, 1 und Tac. Germ. 38 (solo vertice).

[20]) Infin. hist. bei Nepos nur hier und Alcib. VI, 4.

[21]) „In Anbetracht dessen, dafs“, wie häufig in den ciceron. Briefen.

[22]) Nicht der Fufs der Berge, sondern die südlichsten Ausläufer derselben.

[23]) Gegensatz ist nicht postera nocte, sondern secunda und tertia vigilia.

[24]) Ansicht des Antigonus.

que diem unum opperitur ad lassitudinem sedandam militum[25])
ac reficienda iumenta, quo integriore exercitu decerneret.

X. Sic Eumenes callidum imperatorem consilio vicit celeri- 1
tatemque eius impedivit, neque tamen multum profecit. Nam 2
invidia ducum, cum quibus erat, perfidiaque Macedonum
veteranorum, cum superior proelio discessisset, Antigono [a. 315]
est deditus. Quamvis enim exercitus ei ter ante separatis
temporibus defensurum se eum neque umquam deserturum
iurasset, tanta fuit nonnullorum virtutis obtrectatio, ut fidem
amittere mallent quam eum non perdere. Atque Antigonus, 3
cum ei fuisset infestissimus, tamen, si per suos esset licitum,
conservasset, quod ab nullo se plus adiuvari posse intellegebat
in iis rebus, quas impendere iam apparebat ab omnibus. Im-
minebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus, opibus iam
valentes, cum quibus ei de summis rebus erat dimicandum.
Sed illud non passi sunt, qui circa erant, quod Eumene re- 4
cepto omnes se prae illo parvi futuros videbant. Ipse autem
Antigonus adeo erat incensus, ut nisi magna spe maximarum
rerum leniri non posset.

XI. Itaque eo in custodiam dato, cum praefectus custodum 1
quaesisset, quemadmodum servari[26]) vellet, 'ut acerrimum'
inquit 'leonem aut ferocissimum elephantum': nondum enim
statuerat, conservaret eum necne. Veniebat autem ad Eumenem 2
utrumque genus hominum, et qui propter odium fructum oculis
ex eius casu capere vellent, et qui propter veterem amicitiam
colloqui consolarique cuperent: multi etiam formam cognoscere
studebant, qualis is esset, quem tam valde timuissent, ut eius
in pernicie positam spem haberent victoriae. Sed Eumenes, 3
cum diutius in vinculis esset, ait Onomarcho, penes quem
summa erat custodiae, mirari se, quare iam tertium diem sic
teneretur: non enim hoc convenire Antigoni prudentiae, ut sic
abuteretur victo: quin aut interfici aut missum fieri iuberet.
Qui cum ferocius loqui videretur, Onomarchus 'quid? tu', in- 4
quit, 'animo si isto eras, cur non in proelio cecidisti potius,
quam in potestatem inimici venires'? Cui Eumenes 'utinam 5
quidem istud evenisset! sed eo non accidit, quod numquam
cum fortiore sum congressus: non enim cum quoquam arma
contuli, quin mihi succubuerit'.

XII. Verum Antigonus de eo cum solus constituere non 1
auderet, ad consilium rettulit. Omnes primo perturbati ad-
mirabantur, non iam de eo sumptum esse supplicium, a quo
tot annos adeo essent male habiti, ut saepe ad desperationem
forent adducti, quique maximos duces[27]) interfecisset, denique 2

[25]) Anm. zu Ham. I, 2. Militum bildet einen Gegensatz zu iumenta.

[26]) Das Subj. zu servari ist aus eo in custodiam dato zu entnehmen.

[27]) Craterus und Neoptolemus.

in quo uno tantum esset, ut, quoad ille viveret, ipsi securi esse non possent, interfecto nihil habituri negotii essent. Postremo si illi redderet salutem, quaerebant, quibus amicis esset usurus: sese enim cum Eumene apud eum non futuros.
3 Ille cognita consilii voluntate tamen usque ad septimum diem deliberandi sibi spatium reliquit. Tum vero, cum iam vereretur ne qua seditio exercitus oreretur, vetuit ad eum quemquam admitti atque etiam cotidianum victum iussit amoveri: nam negabat se ei vim allaturum, cui aliquando fuisset amicus.
4 Tamen ille non amplius quam triduum fame fatigatus, cum castra moverentur, insciente Antigono iugulatus est a custodibus.

1 XIII. Sic Eumenes annorum septem et quadraginta, cum ab anno vicesimo, uti supra ostendimus, septem annos Philippo apparuisset, tredecim apud Alexandrum eundem locum obtinuisset, in his unum equitum alae praefuisset, post autem Alexandri Magni mortem imperator exercitus duxisset summosque duces partim reppulisset, partim interfecisset, captus non Antigoni virtute, sed Macedonum periurio tristissimum
2 habuit exitum vitae. In[28]) quo quanta omnium fuerit opinio eorum, qui post Alexandrum Magnum reges sunt appellati, ex hoc facillime potest iudicari[29]), quod nemo Eumene vivo rex
3 appellatus est, sed praefectus, idem non multo post eius occasum regium ornatum nomenque sumpserunt neque, quod initio praedicarant, se Alexandri liberis[30]) regnum servare, praestare voluerunt et uno propugnatore sublato quid sentirent aperuerunt. Cuius sceleris principes fuerunt Antigonus, Ptole-
4 maeus, Seleucus, Lysimachus, Cassander. Verum Antigonus Eumenem mortuum amicis eius sepeliendum tradidit. Hi honesto eum funere, comitante exercitu, humaverunt ossaque eius in Cappadociam ad matrem atque uxorem liberosque eius deportanda curarunt.

XIX. PHOCION.

1 I. Phocion Atheniensis etsi saepe exercitibus praefuit summosque magistratus cepit, tamen multo est notior integritate vitae quam rei militaris labore. Itaque huius memoria est exigua, illius autem magna fama, ex quo cognomine Bonus
2 est appellatus. Fuit enim perpetuo pauper, cum propter frequentes delatos honores potestatesque summas divitissimus

[28]) Anm. zu Phoc. IV, 4.

[29]) Rhetorische Übertreibung im folgenden. Die Ermordung der Nachkommen Alexanders, wie die Annahme des Königstitels, stand in keinem unmittelbaren Zusammenhange mit dem Tode des Eumenes. Die letztere erfolgte sogar erst 306. Vgl. Anm. zu Epam. X, 4.

[30]) Anm. zu VI, 3.

esse posset. Cui cum a rege Philippo[1]) muneri magnae pe- 3
cuniae mitterentur, hortantibus legatis ut acciperet simulque admonentibus, si ipse illis facile careret, liberis tamen suis prospiceret, quibus difficile esset in summa paupertate tantam
paternam tueri gloriam, ille 'si mei similes erunt, idem hic' 4
inquit 'agellus illos alet, qui me ad hanc dignitatem perduxit: sin dissimiles sunt futuri, nolo meis impensis illorum ali augerique luxuriam'.

II. Idem extremis temporibus, cum ad annum octogesimum 1
prospera usus esset fortuna, in magnum pervenit suorum civium
odium, primo, quod[2]) cum Demade de urbe tradenda[3]) [a. 322] 2
Antipatro consenserat eoque non recusante Demosthenes cum ceteris, qui bene de re publica meriti existimabantur, populi scito in exsilium erant expulsi. Neque in eo id solum offendisse videbatur, quod patriae male consuluisset, sed etiam, quod
amicitiae fidem non praestitisset[4]). Namque auctus adiutusque 3
a Demosthene, qui adversus Charetem eum subornarat, eum, quem tenebat, gradum ascenderat: ab eodem in iudiciis, cum capitis causam diceret, defensus aliquotiens, liberatus discesserat. Hunc videbatur non solum in periculo non defendisse, sed etiam
prodidisse. Concidit autem maxime uno crimine, quod, cum 4
penes eum summum esset imperium populi[5]), monente Dercylo

[1]) Philippus Arrhidäus, blödsinniger Halbbruder Alexanders. Antipater führte für ihn die Regentschaft seit dem Tode des Perdiccas (321). Übrigens ist diese Erzählung ungenau, insofern dem Phocion das Geld von Menyllus, den Antipater 322 als Befehlshaber der macedonischen Besatzung in Munychia eingesetzt, angeboten wurde, auch Phocion nur einen Sohn, Namens Phocus, hatte.

[2]) Dem primo, quod entspricht § 4 das analoluthisch in Form eines Hauptsatzes gegebene concidit autem maxime.

[3]) Auch hier ist die Darstellung ungenau. Als Antipater nach Beendigung des lamischen Krieges, an dem Athen sich beteiligt hatte, um das macedonische Joch abzuschütteln, die Stadt bedrohte, so kamen Demades und Phocion, der keinen andern Ausweg sah, mit Antipater überein, eine macedonische Besatzung in Munychia aufzunehmen, alle Demokraten aus Athen zu verbannen und die Hauptführer der Volkspartei an Antipater auszuliefern. Demosthenes entzog sich durch die Flucht und ward dann auf den Antrag des Demades in der Volksversammlung als Feind des Vaterlandes geächtet.

[4]) Diese Bemerkung und die folgende Ausführung derselben ist nicht recht zutreffend. Allerdings mag Demosthenes dafür gesprochen haben, den Phocion statt des Chares den Byzantinern gegen Philipp von Macedonien zu Hilfe zu schicken (um 340), da letztere den Chares aufzunehmen sich weigerten; er mag auch wiederholt vor Gericht ihn verteidigt haben. Aber sein Ansehen und seine Stellung verdankte Phocion dem jüngeren Demosthenes nicht. Auch konnten beide bei ihrer politischen Gegnerschaft wohl sich von persönlicher Erbitterung gegen einander frei halten, aber nimmer Freunde sein.

[5]) Er war Strateg und Dercylus sein Kollege.

Nicanorem, Cassandri[6]) praefectum, Piraeeo insidiari [a. 317]
eodemque postulante ut provideret, ne commeatibus civitas
privaretur, in contione negavit esse periculum seque eius rei
obsidem fore pollicitus est. Ad arma vocare cives defendendi
periculi causa noluit. Neque ita multo post Nicanor Piraeeo
est potitus. Ad quem recuperandum ille contra Nicanorem
profecturus iam non dicto audientes habuit Athenienses.

1 III. Erant eo tempore Athenis duae factiones, quarum
una populi causam agebat, altera optimatium. In hac erat
Phocion et Demetrius Phalereus[7]). Utrique autem Macedonum
patrociniis utebantur: nam populares Polyperchonti favebant,
optimates cum Cassandro sentiebant, qui tamen a Polyperchonte
2 Macedonia pulsus erat. Quo facto populus superior factus[8])
duces adversariae factionis capitis damnatos patria pepulit, in
his Phocionem et Demetrium Phalereum, deque ea re legatos
ad Polyperchontem misit, qui ab eo peterent ut sua decreta
3 confirmaret. Eodem profectus erat Phocion sui purgandi causa.
Quo ut venit, causam apud Philippum regem verbo, re quidem
ipsa apud Polyperchontem iussus est dicere: namque is tum
4 regis rebus praeerat. Ab Agnone igitur accusatus, quod
Piraeeum Nicanori prodidisset, ex consilii sententia in custodiam
coniectus, dein Athenas deductus est, ut ibi de eo legibus
fieret iudicium.

1 IV. Eo ubi perventum est, cum propter aetatem[9]) pedibus
iam non valeret vehiculoque portaretur, magni concursus
sunt facti, cum alii, reminiscentes veteris famae, aetatis misererentur,
plurimi vero ira exacuerentur, quod adversus populi
2 commoda in senectute steterat. De proditionis suspicione ne
perorandi quidem ei data est facultas dicenti causam in iudicio:
legitimis quibusdam rebus confectis damnatus traditus est undecimviris,
quibus ad supplicium more Atheniensium publice
3 damnati tradi solent. Cum autem ad mortem duceretur, obvius
ei fuit Euphiletus, quo familiariter fuerat usus. Is cum lacrimans
dixisset 'o quam indigna perpeteris, Phocion!' ille 'at

6) Polyperchon, Vormund des Königs und Reichsverweser in Macedonien seit Antipaters Tode (319), hatte Antipaters Sohn Cassander aus Macedonien verdrängt und 318, um die Griechen sich zu verbinden, in Athen und anderwärts die von Antipater eingelegten macedonischen Besatzungen zurückgezogen und den verbannten Demokraten die Rückkehr gestattet. Cassander suchte nun, ehe er in Macedonien wieder auftrat, in Griechenland Stützen für seine Macht zu gewinnen.

7) Dieser führte nachher unter Cassander, als dieser in Macedonien zur Herrschaft gelangt war, zehn Jahre lang (316—307) ein vielgepriesenes Regiment in Athen, bei oligarchischen Verfassungsformen.

8) Das Nähere siehe Anm. 6. Dazwischen fiel nun erst die schon erwähnte Einnahme des Piräeus durch Nicanor.

9) Er war 85 Jahre alt.

non inopinata' inquit: 'hunc enim exitum clari viri Athenienses
habuerunt plerique'. Atque in eo[10]) tantum fuit odium multi- 4
tudinis, ut nemo ausus sit eum liber sepelire. Itaque a servis
sepultus est.

XX. TIMOLEON.

I. Timoleon, Corinthius, vir omnium iudicio magnus ex- 1
stitit. Namque huic uni contigit, quod nescio an nulli, ut et
patriam, in qua erat natus, oppressam a tyranno liberaret, et
a Syracusanis, quibus auxilio erat missus, iam inveteratam
servitutem depelleret totamque Siciliam, multos annos et do-
mesticis seditionibus et barbarorum bellis vexatam, suo ad-
ventu in pristinum restitueret. Atque in his rebus non sim- 2
plici fortuna conflictatus, id quod difficilius putatur, multo
sapientius tulit secundam quam adversam fortunam[1]). Etenim 3
cum frater eius Timophanes, dux a Corinthiis delectus, [a. 364]
tyrannidem per milites mercennarios occupasset particepsque
regni ipse posset esse, tantum afuit a societate sceleris, ut
civium libertatem fratris saluti anteferret et parere legibus
quam imperare satius duceret. Hac mente per haruspicem 4
et communem affinem, cui soror ex isdem parentibus nata
nupta erat, fratrem tyrannum interficiundum curavit. Ipse non
modo manus non attulit, sed ne aspicere quidem fraternum
sanguinem voluit. Nam dum res conficeretur[2]), procul in
praesidio fuit, ne quis satelles posset succurrere. Hoc prae- 5
clarissimum eius factum non pari modo ab omnibus probatum
est: nonnulli enim laesam ab eo pietatem putabant et invidia
laudem virtutis obterebant. Mater vero post id factum neque
domum ad se filium admisit neque aspexit, quin eum fratri-
cidam impiumque detestans compellaret. Quibus rebus ille 6
adeo est commotus, ut nonnumquam vitae finem facere voluerit
atque ex ingratorum hominum conspectu morte decedere[3]).

II. Interim Dione Syracusis interfecto[4]) Dionysius [a. 346] 1
rursus Syracusarum potitus est. Cuius adversarii opem a Co-

[10]) In c. abl. bezeichnet hier den Gegenstand des Hasses. Ähnlich Alcib. III, 5. Eum. XIII, 2.

[1]) Es folgt nun zunächst bis zum Ende des Kapitels die Ausführung der einen Seite des eben erwähnten Gedankens, wie sehr sich nämlich Timoleon daheim durchs Mifsgeschick beugen liefs. In der ganzen Erzählung von cap. II an tritt dagegen die andere Seite des Gedankens stark hervor, mit welcher Weisheit und Mäfsigung nämlich er sein Glück in Sicilien ertrug.

[2]) Gedanke des Timoleon.

[3]) Fast 20 Jahre lang zog er sich vom öffentlichen Leben zurück.

[4]) Nach dem Tode Dions (353) erfuhr Syracus mehrmals einen Tyrannenwechsel, bis Dionysius II. (346) wieder zur Herrschaft kam.

rinthiis[5]) petierunt ducemque, quo in bello uterentur, postularunt. Timoleon eo missus incredibili felicitate Dionysium tota
2 Sicilia depulit[6]). Quem interficere cum posset, noluit [a. 344] tutoque ut Corinthum perveniret effecit. Quod enim Dionysiorum opibus Corinthii saepe adiuti fuerant, eius benignitatis memoriam volebat exstare, eamque demum praeclaram victoriam ducebat, in qua plus esset clementiae quam crudelitatis. Quo factum est ut non solum auribus acciperetur, sed etiam oculis cerneretur, quem ex quanto regno ad quam fortunam
3 detrusisset. Post Dionysii decessum cum Hiceta bellavit, qui adversatus erat Dionysio: quem non odio, sed cupiditate tyrannidis ab illo dissensisse indicio fuit, quod ipse expulso
4 Dionysio imperium dimittere noluit. Hoc superato[7]) Timoleon maximas copias Carthaginiensium apud Crimissum flumen fugavit atque eos, qui iam complures annos Siciliam [a. 341] tenuissent, satis habere coëgit, si liceret Africam obtinere[8]). Cepit etiam Mamercum, Italicum ducem, hominem [a. 339] bellicosum et potentem, qui tyrannos adiutum in Siciliam venerat[9]).

1 III. Quibus rebus confectis[10]) cum propter diuturnitatem belli non solum agros, sed etiam urbes desertas videret, primum, quos potuit, Siculos conquisivit, dein Corintho, quod ab
2 iis initio Syracusae erant conditae, arcessivit colonos. Veteribus civibus sua restituit, novis possessiones bello vacuefactas divisit, urbium moenia disiecta fanaque deserta refecit, civitatibus leges libertatemque reddidit: ex maximo bello tantum otium toti
3 insulae conciliavit, ut conditor earum urbium videretur. Arcem Syracusis, quam Dionysius[11]) munierat ad urbem obsidendam, a fundamentis disiecit, cetera tyrannidis propugnacula demolitus est deditque operam, ut quam minime multa vestigia servi-
4 tutis manerent. Atque cum tantas haberet opes, ut etiam invitis imperare, tantum omnium Siculorum amorem, ut nullo recusante regnum obtinere posset, maluit se diligi quam metui.

5) Zur Sache vergleiche III, 1.

6) Allerdings war es ein besonderes Glück für Timoleon, dafs Dionysius bei dessen Ankunft vor Syracus bereits von seinem Rivalen, dem Leontiner Hicetas, auf der Burg von Syracus so hart belagert wurde, dafs er sich und die Burg dem Timoleon übergab. Nunmehr aber mufste Hicetas, der auf die Tyrannis Ansprüche machte, und die mit ihm verbündeten Karthager, die einen grofsen Teil Siciliens inne hatten, noch bezwungen werden.

7) Erst nach dem Siege über die Karthager, im Jahre 340, nahm er den Hicetas gefangen.

8) Ähnliche rhetorische Übertreibungen finden sich öfters bei Nepos, z. B. Epam. X, 4.

9) Er hatte selbst die Tyrannis in Catana gewonnen.

10) Die hier erwähnten Mafsregeln, wenigstens für Syracus, nahm Timoleon schon seit 343, für die übrigen Städte allerdings erst nach Beendigung der in cap. II erwähnten Kriege.

11) Der Ältere.

Itaque, cum primum potuit, imperium deposuit ac privatus
Syracusis, quod reliquum vitae fuit, vixit. Neque vero id 5
imperite fecit: nam quod ceteri imperio petierunt, ille privatus
benevolentia tenuit. Nullus honos ei defuit, neque res ulla
Syracusis gesta est publice, de qua prius esset decretum quam
Timoleontis esset sententia cognita. Ac nullius umquam 6
consilium non modo antelatum illi, sed ne comparatum
quidem est. Neque id minus prudentia factum est quam
benevolentia.

IV. Aetate iam provectus cum esset Timoleon, sine ullo 1
morbo lumina oculorum amisit. Quam calamitatem ita mode-
rate tulit, ut neque eum querentem quisquam audierit, neque
eo minus ille privatis publicisque rebus interfuerit. Veniebat 2
autem in theatrum, cum ibi concilium populi haberetur[12]),
propter valetudinem vectus iumentis iunctis, atque ita de
vehiculo quae videbantur dicebat. Neque hoc illi quisquam
tribuebat superbiae: nihil enim umquam neque insolens neque
gloriosum ex ore eius exiit. Qui quidem, cum suas laudes 3
audiret praedicari, numquam aliud dixit quam se in ea re
maxime dis gratias agere, quod, cum Siciliam recreare con-
stituissent, tum se potissimum ducem esse voluissent. Nihil 4
enim rerum humanarum sine deorum numine geri putabat.
Itaque suae domi sacellum Automatias[13]) constituerat idque
sanctissime colebat.

V. Ac profecto ad excellentem illius virtutem mirabiles 1
accesserant casus. Nam proelia maxima natali suo die fecit 2
omnia: quo factum est ut eum diem festum haberet universa
Sicilia. Animi autem magnitudinem haec declarant. Cum ei
Laphystius quidam, homo petulans et ingratus, vadimonium
vellet imponere, quod cum illo se lege agere diceret[14]), et
complures concurrissent, qui procacitatem hominis manibus
coërcere conarentur, Timoleon oravit homines, ne id facerent.
Namque id ut Laphystio[15]) liceret, se maximos labores sum-
maque adisse pericula. Hanc enim speciem[16]) libertatis esse,
si, quod quisque vellet, legibus experiri liceret. Idem, cum 3
quidam Laphystii similis, nomine Demaenetus, in contione
populi de rebus gestis eius detrahere coepisset ac nonnulla in
eum inveheretur, tunc demum se dixit voti esse damnatum:
namque hoc a dis immortalibus semper precatum, ut eam
libertatem restitueret Syracusanis, qua cuivis liceret, de quo
vellet, quod vellet, impune dicere. Cum autem diem [a. 337] 4

[12]) Anm. zu Alcib. I, 3.

[13]) Dies ist die Glücksgöttin, insofern sie ohne Zuthun der Menschen handelt.

[14]) Anm. zu Dat. II, 3.

[15]) Sarkastischer als § 3 cuivis.

[16]) „Das Ideal“.

supremum obisset, publice a Syracusanis in foro tota celebrante Sicilia sepultus est gymnasiumque ibi postea constitutum, quod Timoleonteum appellatur.

XXI. HAMILCAR.

1 I. Hamilcar, Hannibalis filius, cognomine Barcas, Car-
thaginiensis, primo bello Poenico, sed temporibus extremis,
admodum adulescentulus in Sicilia praeesse coepit [a. 247]
2 exercitui. Ibi cum ante eius adventum male res gererentur
Carthaginiensium[1]), ipse, ubi adfuit, numquam hosti cessit
neque locum nocendi dedit, saepeque occasione data lacessivit[2])
3 atque superior discessit. Interim Carthaginienses apud insulas
Aegates a C. Lutatio, consule[3]) Romanorum, classe [a. 241]
superati, statuerunt belli facere finem eamque rem arbitrio
4 permiserunt Hamilcaris. Ille, etsi flagrabat bellandi cupiditate,
tamen, quod patriam exhaustam sumptibus diutius calamitates
belli ferre non posse intellegebat, paci serviundum putavit,
sed ita, ut statim mente agitaret, si paulum modo res essent
refectae, bellum renovare Romanosque armis persequi, donec
5 aut ultimo certamine vicissent aut victi manus dedissent. Hoc
consilio pacem conciliavit, in quo tanta fuit ferocia, cum
Catulus negaret se bellum compositurum, nisi ille cum suis,
armis relictis, Sicilia decederent[4]), ut succumbente patria ipse
periturum se potius diceret, quam cum tanto flagitio domum
rediret: non enim suae esse virtutis arma a patria accepta
adversariis tradere. Cui pertinaciae Catulus cessit.
1 II. At ille, ut Carthaginem venit, multo gravius atque
antea rem publicam laborantem cognovit. Namque propter
diuturnitatem externi mali tantum exarsit intestinum [a. 241]
bellum, ut numquam pari periculo[5]) fuerit Carthago, nisi cum
2 deleta est. Desciverunt mercennarii milites, quibus adversus

[1]) Eine bei Nepos häufige Wortstellung, dafs das Verbum die vorletzte Stelle im Satze einnimmt und ein Genitiv ihm nachgestellt ist. Aber auffallend ist das nicht an Stellen wie Eum. VIII, 1. IX, 6. XI, 2, sondern nur da, wo dem Verbum ein Genetiv ohne besondere Betonung folgt, wie hier und Eum. VIII, 6.

[2]) Die Weglassung eines cas. obl. des unbetonten Pronomens is, wo sich derselbe aus den vorhergehenden Worten ergänzen läfst, selbst wo er aus einem verschiedenen Kasus entnommen werden mufs, ist eine Eigenheit des Nepos.

[3]) Catulus war Konsul 242, erfocht aber diesen Sieg erst im März 241, ehe sein Nachfolger im Amte ankam. Das Konsulatsjahr begann damals erst im März, noch nicht, wie später, am 1. Januar.

[4]) Er hatte bis zuletzt mit grofsem Ruhm die feste Stadt auf dem Eryx verteidigt. Der Plural übrigens wie Phoc. II, 2.

[5]) Anm. zu Dat. V, 3.

Romanos usi fuerant: quorum numerus erat viginti milium.
Hi totam abalienarunt Africam, ipsam Carthaginem oppugna-
runt. Quibus malis adeo sunt Poeni peterriti, ut etiam ab 3
Romanis auxilia peterent[6]). Sed extremo, cum prope [a. 239]
iam ad desperationem pervenissent, Hamilcarem imperatorem
fecerunt. Is non solum a muris Carthaginis hostes [a. 238] 4
removit, cum amplius centum milia facta essent armatorum,
sed etiam eo compulit, ut locorum angustiis clausi vel fame
vel ferro interirent. Omnia oppida abalienata, in his Uticam
atque Hipponem, valentissima totius Africae, restituit patriae.

III. His rebus ex sententia peractis fidenti animo atque 1
infesto Romanis, quo facilius causam bellandi reperiret, effecit,
ut imperator cum exercitu in Hispaniam mitteretur, [a. 237]
eoque secum duxit filium Hannibalem annorum novem. Erat 2
praeterea cum eo adulescens illustris, Hasdrubal, quem non-
nulli diligi plus, quam par erat, ab Hamilcare loquebantur:
homines enim maledici tanto viro deesse non poterant. Quo
factum est ut a praefecto morum Hasdrubal cum eo esse
vetaretur. Itaque ille ei filiam suam in matrimonium dedit,
quod moribus Carthaginiensium socero gener interdici non
poterat. De hoc ideo mentionem fecimus, quod Hamilcare 3
occiso ille exercitui praefuit resque magnas gessit (quamquam
princeps largitione vetustos mores Carthaginiensium pervertit)
eiusdemque post mortem[7]) Hannibal imperium ab exercitu
accepit.

IV. Sed Hamilcar, posteaquam mare transiit in Hispaniam- 1
que venit, magnas res secunda gessit fortuna: maximas belli-
cosissimasque gentes subegit, equis, armis, viris, pecunia totam
locupletavit Africam. Qui quidem cum in Italiam bellum 2
inferre meditaretur, nono anno postquam in Hispaniam venerat,
in proelio pugnans adversus Vettones occisus est. [a. 229]
Illius autem perpetuum in Romanos odium maxime concitasse 3
videtur secundum bellum Poenicum. Namque Hannibal, filius
eius, assiduis patris obtestationibus eo est perductus, ut interire
quam Romanos non experiri mallet.

[6]) Der Abfall der beiden letzten treu gebliebenen Städte Utica und Hippo, die Belagerung von Karthago selbst und das Hilfsgesuch an die Römer fand erst nach Hamilcars Ernennung zum Feldherrn (239) statt. Übrigens schickten die Römer zwar keine Hilfe, erlaubten aber z. B. Werbungen der Karthager in Italien.

[7]) Hasdrubal führte den Oberbefehl in Spanien 229—221.

XXII. HANNIBAL.

1 I. Hannibalem, Hamilcaris filium, Carthaginiensem, non
est infitiandum tanto praestitisse ceteros imperatores[1]) pru-
dentia, quanto populus Romanus antecedat fortitudine cunctas
2 nationes. Nam quotienscumque congressus est in Italia, semper
discessit superior. Quod nisi domi civium suorum invidia
debilitatus esset, Romanos videtur superare potuisse[2]). Sed
multorum obtrectatio devicit unius virtutem.

1 II. Paternum autem in Romanos odium velut hereditate
relictum sic conservavit, ut prius animam quam illud depo-
suerit, qui quidem, cum patria pulsus[3]) alienarum opum
indigeret, numquam destiterit animo bellare cum Romanis.
2 Nam ut omittam Philippum[4]), quem absens hostem Romanis
reddidit, omnium illis temporibus potentissimus rex Antiochus[5])
fuit. Hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque a rubro
3 mari arma conatus sit inferre Italiae. Ad quem cum [a. 192]
legati venissent Romani, qui de eius voluntate explorarent
darentque operam consiliis clandestinis, ut Hannibalem in
suspicionem regi adducerent, neque id frustra fecissent, Han-
nibal, ubi id comperit seque ab interioribus consiliis segregari
4 vidit, tempore dato adiit ad regem, eique cum multa de fide
sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit: 'pater
meus', inquit, 'Hamilcar, puerulo me, utpote non amplius
novem annos nato, in Hispaniam imperator Carthagine pro-
5 ficiscens[6]) Iovi optimo maximo hostias immolavit. Quae divina
res dum conficitur, quaesivit a me vellemne secum in castra
proficisci. Id cum libenter accepissem atque ab eo petere
coepissem ne secum me ducere dubitaret, ille, 'faciam', inquit,
'si mihi fidem, quam postulo, dederis'. Simul me ad aram
adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque ceteris
remotis tenentem iurare iussit, numquam me in amicitia cum
6 Romanis fore. Id ego iusiurandum patri datum usque ad hanc
aetatem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat, quin
reliquo tempore eadem mente sim futurus. Quare si quid amice
de Romanis cogitabis, non imprudenter feceris, si me celaris:

[1]) Gemeint sind nur die gleichzeitigen römischen Feldherren, wie aus der folgenden Begründung hervorgeht.

[2]) Gleichbedeutend mit superaturus fuisse. Ohne die Abhängigkeit von videtur würde es einfach superasset heifsen. Vgl. Con. I, 3.

[3]) Vgl. VII, 6—7.

[4]) Philipp III. von Macedonien 220—179. Vertrag zwischen ihm und Hannibal 215.

[5]) Antiochus III. der Grofse von Syrien 223—187.

[6]) Das part. praes. de conatu, wie sonst der indic. imperf., findet sich öfters in Ciceros Briefen und bei Livius.

cum quidem[7]) bellum parabis, te ipsum frustraberis, si non me
in eo principem posueris'.

III. Illa igitur qua diximus aetate cum patre in [a. 237] 1
Hispaniam profectus est: cuius post obitum, Hasdrubale [a. 229]
imperatore suffecto, equitatui omni praefuit. Hoc quoque inter-
fecto exercitus summam imperii ad eum detulit. Id [a. 221]
Carthaginem delatum publice comprobatum est. Sic Hannibal 2
minor sex et viginti annos natus imperator factus proximo
triennio omnes gentes Hispaniae bello subegit: Saguntum,
foederatam[8]) civitatem, vi expugnavit, tres exercitus [a. 219]
maximos comparavit. Ex his unum in Africam misit, alterum 3
cum Hasdrubale fratre in Hispania reliquit, tertium in Italiam
secum duxit. Saltum Pyrenaeum transiit. Quacumque [a. 218]
iter fecit, cum omnibus incolis conflixit: neminem nisi victum
dimisit. Ad Alpes posteaquam venit, quae Italiam ab Gallia 4
seiungunt, quas nemo umquam cum exercitu ante eum trans-
ierat, Alpicos conantes se prohibere transitu concidit, loca
patefecit, itinera muniit, effecitque ut ea elephantus ornatus
ire posset, qua antea unus homo inermis vix poterat repere[9]).
Hac copias traduxit in Italiamque pervenit.

IV. Conflixerat apud Rhodanum cum P. Cornelio Scipione 1
consule eumque pepulerat[10]). Cum eodem apud Padum[11])
decernit sauciumque inde ac fugatum dimittit. Tertio cum 2
idem Scipio cum collega Ti. Longo apud Trebiam adversus
eum venisset, manu conserta utrosque[12]) profligavit. Inde per
Ligures Appenninum transiit, petens Etruriam. Hoc in [a. 217] 3
itinere adeo gravi morbo adficitur oculorum, ut postea numquam
dextro aeque bene usus sit. Qua valetudine cum etiamtum
premeretur lecticaque ferretur, C. Flaminium consulem apud
Trasumennum cum exercitu insidiis circumventum occidit, neque
multo post in Umbria C. Centenium a Servilio consule cum
delecta manu auxilio illi missum. Hinc, ut socios Italicos a 4
Romanorum amicitia averteret, ad mare Superum, inde per
Apuliam et Samnium in agrum Campanum pervenit.

V. Cum autem in Samnium reverteretur, Q. Fabius Maxi- 1

[7]) Durch quidem wird cum hervorgehoben, so daſs es eine entgegensetzende Kraft gewinnt.

[8]) Die Stadt war Bundesgenossin der Römer.

[9]) Rhetorische Übertreibung. Waren doch lange vorher die Gallier über die Alpen nach Italien gekommen, und zwar in wiederholten Völkerzügen. Vgl. Anm. zu Eum. XIII, 2.

[10]) Dies war nur ein kleines Reitergefecht. Denn dem Hauptheere des Scipio, der Hannibal den Weg über den Rhodanus verlegen wollte, war dieser zuvorgekommen. Einige Hundert Reiter waren von beiden Seiten auf Kundschaft ausgegangen und zogen sich nach dem Gefecht zu den Ihrigen zurück.

[11]) Genauer am Ticinus.

[12]) Die Truppen sind mitgemeint. Vgl. Dat. XI, 2.

2 mus, dictator Romanus, in agro Falerno ei se obiecit. At ille clausus locorum angustiis noctu sine ullo detrimento exercitus se expedivit Fabioque, callidissimo imperatori, verba dedit. Namque obducta nocte sarmenta in cornibus iuvencorum deligata incendit eiusque generis multitudinem magnam dispalatam immisit. Quo repentino obiectu tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum, ut egredi extra vallum nemo auderet.
3 Hanc post rem gestam non ita multis diebus M. Minucium Rufum, magistrum equitum pari ac dictatorem imperio[13]), dolo
4 productum in proelium fugavit. Anno insequenti [a. 216] ad Cannas, qui est vicus in Apulia, obviam ei venerunt duo consules, C. Terentius et L. Aemilius. Utriusque exercitum uno proelio fugavit, Paulum consulem occidit et aliquot praeterea consulares, in iis Cn. Servilium Geminum, qui superiore
5 anno fuerat consul. Aliquot annis post[14]) Romam nullo resistente profectus in propinquis urbi montibus paucos dies
6 castra habuit, urbem ipsam non est aggressus. Ti. Sempronium Gracchum, bis[15]) consulem, in Lucanis, ipse absens, [a. 212] in insidias inductum sustulit[16]). M. Claudium Marcellum, quintum consulem, apud Venusiam pari modo inter- [a. 208]
7 fecit. Sed longum est omnia enumerare proelia. Unum hoc satis erit dixisse, ex quo intellegi possit, quantus ille fuerit: quamdiu in Italia fuit, nemo ei in acie restitit, ac vix quisquam adversus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuit.

1 VI. Invictus igitur Hannibal patriam defensum [a. 203] revocatus bellum gessit adversus P. Scipionem, filium eius Scipionis, quem ipse primo apud Rhodanum, iterum apud
2 Padum, tertio apud Trebiam fugarat[17]). Cum hoc exhaustis iam patriae facultatibus, quo valentior postea con- [202] grederetur, in praesentia bellum componere cupivit. Inde
3 colloquium convenit: condiciones non convenerunt. Postridie apud Zamam cum eodem conflixit: pulsus (incredibile dictu) biduo et duabus noctibus Hadrumetum pervenit, quod abest
4 ab Zama circiter milia passuum centum et quinquaginta. In qua fuga cum insidiarentur ei Numidae, qui simul cum eo ex acie excesserant, hos non solum effugit, sed etiam ipsos

[13]) Aus Unzufriedenheit mit der vorsichtigen Kriegsweise des Fabius hatte man dem Rufus ein selbständiges Kommando gegeben.

[14]) Diese Diversion machte Hannibal erst im Jahre 211, um die Capua belagernden Römer von da abzuziehen.

[15]) Bis consul ist einer, der zweimal Konsul gewesen; dagegen iterum consul, der zum zweitenmal Konsul ist.

[16]) Er liefs ihn durch einen vornehmen Lucaner in einen Hinterhalt locken und überfallen. Er selbst besiegte gleichzeitig bei Herdonia in Apulien den Prätor Cn. Fulvius.

[17]) Vgl. IV, 1—2.

oppressit[18]). Hadrumeti reliquos ex fuga collegit: novis dilecti-
bus paucis diebus multos contraxit.
VII. Cum in apparando[19]) acerrime esset occupatus, [a. 201] 1
Carthaginienses bellum cum Romanis composuerunt. Ille nihilo
setius rebus in Africa postea praefuit usque ad P. Sulpicium
C. Aurelium consules. His enim magistratibus legati [a. 200] 2
Carthaginienses Romam venerunt, qui senatui populoque
Romano gratias agerent, quod cum ipsis pacem fecissent, ob
eamque rem corona aurea eos donarent simulque peterent, ut
obsides ipsorum Fregellis essent captivique redderentur[20]). His 3
ex senatus consulto responsum est: munus eorum gratum
acceptumque esse; obsides, quo loco rogarent, futuros, captivos
se non remissuros, quod illi Hannibalem, cuius opera susceptum
bellum foret, inimicissimum nomini Romano, etiam tum cum
imperio apud exercitum haberent. Quo responso Carthagi- 4
nienses cognito Hannibalem domum revocarunt. Eo ut rediit,
rex factus est, postquam praetor fuerat, anno secundo et
vicesimo: ut enim Romae consules, sic Carthagine annui bini
reges[21]) creabantur. In eo magistratu per annos complures 5
continuato pari diligentia se Hannibal praebuit, ac fuerat in
bello. Namque effecit sine novis vectigalibus non solum ut
esset pecunia quae Romanis ex foedere penderetur, sed etiam
ut superesset, quae in aerario reponeretur. Deinde, M. Claudio 6
L. Furio consulibus, Roma legati Carthaginem venerunt. [a. 196]
Quos Hannibal sui exposcendi gratia missos ratus, priusquam
iis senatus daretur, navem clam conscendit[22]) atque in Syriam
ad Antiochum perfugit. Hac re palam facta Poeni naves duas, 7
quae eum comprehenderent, si possent consequi, miserunt: bona
eius publicarunt, domum a fundamentis disiecerunt, ipsum
exsulem iudicarunt.
VIII. At Hannibal anno tertio, postquam domo profugerat, 1
L. Cornelio Q. Minucio consulibus, cum quinque navibus [a. 193]
Africam accessit[23]) in finibus Cyrenaeorum, si forte Carthagi-
nienses ad bellum possent induci Antiochi spe fiduciaque, cui
iam persuaserat, ut cum exercitibus in Italiam proficisceretur.

[18]) Den ihn verfolgenden Masinissa mit seinen Numidiern liefs Hannibal vorbeieilen und überfiel sie dann im Rücken.

[19]) Absolut wie Thrasyb II, 2 persequi und comparare, aber nur im Gerundium.

[20]) Wahrscheinlich hatten sie die erste Rate des beim Friedensschlusse den Karthagern auferlegten Tributes zu überbringen und jedenfalls nicht um Rückgabe der Gefangenen, sondern eines Teiles der Geiseln zu bitten. Die übrigen Geiseln wollten sie anders aufgehoben wissen.

[21]) Es sind dies die sonst nach dem phönicischen Ausdruck sufetes (Richter) genannten obersten Civilbeamten.

[22]) Dies ist der üblichste Ausdruck. Aber in navem ascendere steht Them. VIII, 6. Alcib. IV, 3 und Epam. IV, 5.

[23]) Anm. zu Milt. I, 4.

2 Eodem Magonem fratrem excivit. Id ubi Poeni resciverunt, Magonem eadem, qua fratrem, absentem poena adfecerunt. Cumque illi desperatis rebus solvissent naves ac vela ventis dedissent, Hannibal ad Antiochum pervenit. De Magonis interitu duplex memoria prodita est. Namque alii naufragio perisse, alii a servolis ipsius interfectum eum scriptum reliquerunt[24]).
3 Antiochus autem, si tam in gerendo bello consiliis eius parere voluisset, quam in suscipiendo instituerat, propius Tiberi quam Thermopylis[25]) de summa imperii dimicasset. Quem Hannibal etsi multa stulte conari videbat, tamen nulla in re deseruit.
4 Praefuit navibus, quas ex Syria iussus [a. 190] erat in Asiam ducere, iisque adversus Rhodiorum classem in Pamphylio mari conflixit. Quo proelio cum arte navali adversariorum sui superarentur, ipse, quo cornu rem gessit, fuit superior.

1 IX. Antiocho fugato[26]) verens ne dederetur, quod sine dubio accidisset, si sui fecisset potestatem, Cretam ad Gortynios venit, ut ibi, quo se conferret, consideraret. [a. 189]
2 Vidit autem vir omnium callidissimus magno[27]) se fore periculo, nisi quid providisset, propter avaritiam Cretensium. Magnam enim secum pecuniam portabat, de qua sciebat exisse famam.
3 Itaque capit tale consilium. Amphoras complures complet plumbo, summas operit auro et argento. Has praesentibus principibus in templo Dianae deponit suas se fortunas illorum fidei credere simulans. Sic illis in errorem inductis, statuas aëneas, quas secum portabat, omni sua pecunia complet easque in propatulo domi abicit.
4 Gortynii templum magna cura custodiunt, non tam a ceteris quam ab Hannibale, ne quid ille inscientibus ipsis tolleret secumque duceret.

1 X. Sic conservatis suis rebus Poenus ad Prusiam[28]) in Bithyniam pervenit. Apud quem eodem animo fuit in Italiam, neque aliud quicquam quam regem armavit et exacuit adversus
2 Romanos. Quem cum videret domesticis opibus minus esse robustum, conciliando ceteros reges bellicosas nationes adiun-

[24]) Es giebt noch eine dritte Nachricht, nach welcher Mago schon 203, zugleich mit Hannibal nach Afrika zurückberufen, auf der Überfahrt von den gallischen Küsten an seinen Wunden starb.

[25]) Antiochus hatte hier (im Jahre 191) feste Stellung genommen, um den anrückenden Römern zu widerstehen, wurde aber mit grofsem Verlust aus derselben herausgeworfen. Die Entscheidungsschlacht war erst im folgenden Jahre bei Magnesia am Sipylus, und nach derselben begannen sofort die Friedensunterhandlungen, die nun wegen der Gefügigkeit des Antiochus zum raschen Abschlufs kamen.

[26]) Bei Magnesia.

[27]) Anm. zu Dat. V, 3.

[28]) Nicht sofort. Er irrte noch einige Zeit umher. Ob er vor oder nach 186, zu Prusias I. oder Prusias II., nach Bithynien gekommen ist, ist nicht zu ermitteln. Den im folgenden erwähnten Krieg gegen Eumenes II. von Pergamum führte er 184—183.

xit. Dissidebat ab illo Pergamenus rex Eumenes, Romanis
amicissimus[29]), bellumque inter eos gerebatur et mari [a. 184]
et terra: quo magis cupiebat eum Hannibal opprimi. Sed 3
utrobique Eumenes plus valebat propter Romanorum societatem.
Quem si removisset, faciliora sibi cetera fore arbitratus ad
interficiundum eum talem iniit rationem. Classe paucis diebus 4
erant decreturi. Superabatur Hannibal navium multitudine:
dolo erat pugnandum, cum par non esset armis. Imperavit
quam plurimas venenatas serpentes vivas colligi easque in vasa
fictilia conici. Harum cum confecisset magnam multitudinem, 5
die ipso, quo facturus erat navale proelium, classiarios convocat
iisque praecipit, omnes ut in unam Eumenis regis concurrant
navem, a ceteris satis habeant se defendere. Id illos facile
serpentium multitudine consecuturos. Rex autem in qua nave 6
veheretur, ut scirent, se facturum: quem si aut cepissent aut
interfecissent, magno id illis pollicetur praemio fore.

XI. Hac militum cohortatione facta classis ab utrisque[30]) 1
in proelium deducitur. Acie constituta, priusquam signum
pugnae daretur, Hannibal, ut palam faceret[31]) suis, quo loco
Eumenes esset, tabellarium in scapha cum caduceo mittit. Qui 2
ubi ad naves adversariorum pervenit epistulamque ostendens
se regem professus est quaerere, statim ad Eumenem deductus
est, quod nemo dubitabat, quin[32]) aliquid de pace esset scrip-
tum. Tabellarius ducis nave declarata suis eodem, unde erat
egressus, se recepit. At Eumenes soluta epistula nihil in ea 3
repperit, nisi quae ad irridendum eum pertinerent. Cuius rei
etsi causam mirabatur neque reperiebat, tamen proelium statim
committere non dubitavit. Sed in concursu Bithyni Hannibalis 4
praecepto universi navem Eumenis adoriuntur. Quorum vim
rex cum sustinere non posset, fuga salutem petit: quam con-
secutus non esset, nisi intra sua praesidia se recepisset, quae
in proximo litore erant collocata. Reliquae Pergamenae naves 5
cum adversarios premerent acrius, repente in eas vasa fictilia,
de quibus supra mentionem fecimus, conici coepta sunt. Quae
iacta initio risum pugnantibus concitarunt, neque quare id
fieret poterat intellegi. Postquam autem naves suas oppletas 6

[29]) Unter diesem erst war das pergamenische Reich zu einer bedeutenden Macht geworden, da er einen grofsen Teil des dem Antiochus abgenommenen Landes in Vorderasien von den Römern zum Geschenk erhalten hatte. Cic. pro Sest. § 58 nennt ihn irrtümlich Attalus. Er regierte 197—159 und war Nachfolger des Attalus I. Ihm folgte 159 sein Bruder Attalus II.

[30]) Nicht „von Hannibal und Eumenes“, sondern allgemein „von den gegnerischen Massen“. Vgl. Dat. XI, 2.

[31]) Das Passiv palam fieri steht Hann. VII, 7 und Dion X, 2 und findet sich auch bei Cicero. Das hier gebrauchte Aktiv scheint aus der Umgangssprache entlehnt zu sein.

[32]) Anm. zu Praef. 1.

conspexerunt serpentibus, nova re perterriti, cum, quid potissi-
mum vitarent, non viderent, puppes verterunt seque ad sua
7 castra nautica rettulerunt. Sic Hannibal consilio arma Perga-
menorum superavit, neque tum solum, sed saepe alias pedestri-
bus copiis pari prudentia adversarios pepulit.

1 XII. Quae dum in Asia geruntur, accidit casu ut legati
Eumenis[33]) Romae apud L. Quinctium Flamininum [a. 183]
consularem cenarent atque ibi de Hannibale mentione facta ex
2 iis unus diceret eum in Prusiae regno esse. Id postero die
Flamininus senatui detulit. Patres, qui Hannibale vivo nun-
quam se sine insidiis futuros existimarent, legatos in Bithy-
niam miserunt, in iis T. Flamininum[34]), qui ab rege peterent,
3 ne inimicissimum suum secum haberet sibique dederet. Id
Prusias negare non est ausus: illud recusavit, ne id a se
postularent, quod adversus ius hospitii esset: ipsi, si possent,
comprehenderent: locum ubi esset, facile inventuros. Hannibal
enim uno loco se tenebat in castello, quod ei a rege datum
erat muneri: idque sic aedificarat, ut in omnibus partibus
aedificii exitum sibi haberet, scilicet verens ne usu veniret,
4 quod accidit. Eo cum legati Romanorum venissent ac multi-
tudine domum eius circumdedissent, puer ab ianua prospiciens
Hannibali dixit plures praeter consuetudinem armatos apparere.
Ille ei imperavit, ut omnes fores aedificii circumiret ac propere
5 sibi nuntiaret, num eodem modo undique obsideretur. Puer
cum celeriter, quid vidisset, renuntiasset omnesque exitus occu-
patos ostendisset, sensit Hannibal id non fortuito factum, sed
se peti neque sibi diutius vitam esse retinendam. Quam ne
alieno arbitrio dimitteret[35]), memor pristinarum virtutum vene-
num, quod semper secum habere consuerat, sumpsit.

1 XIII. Sic vir fortissimus, multis variisque perfunctus
laboribus, anno acquievit amplius sexagesimo. Quibus con-
sulibus interierit, non convenit. Sed Atticus[36]) et Polybius,
quibus ego maxime fidem habeo, M. Claudio Marcello Q. Fabio
Labeone consulibus[37]) mortuum eum scriptum reliquerunt.
2 Atque hic tantus vir tantisque bellis districtus nonnihil temporis
tribuit litteris. Namque aliquot eius libri sunt, Graeco ser-
mone confecti, in iis ad Rhodios de Cn. Manlii Vulsonis[38])

[33]) Sie waren nach Rom gekommen, um Klage zu führen, dafs Philipp von Macedonien, Oheim des Prusias, diesen im Kampfe gegen Eumenes unterstützt hatte.

[34]) Bruder des § 1 erwähnten Lucius.

[35]) Nicht dasselbe wie permitteret. Alieno arbitrio ist Ablativ.

[36]) In seinem liber annalis, den wir aus Cic. Brut. § 11 flg. und Cic. orat. § 120 kennen. Vgl. Anm. zu Att. XVIII, 1.

[37]) Im Jahre 183.

[38]) Dieser wurde als Konsul 189 nach Asien geschickt, um den bereits abgeschlossenen Frieden mit Antiochus auszuführen und die asiatischen Angelegenheiten zu ordnen. Er unternahm zunächst einen Kriegs-

in Asia rebus gestis. Ipsius autem res bello gestas cum multi 3 tum duo memoriae prodiderunt, qui cum eo in castris fuerunt simulque, quamdiu fortuna passa est, vixerunt, Silenus Siculus et Sosilus Lacedaemonius. Atque hoc Sosilo Hannibal litterarum Graecarum usus est doctore.

Sed nos tempus est huius libri facere finem et Romanorum 4 explicare imperatores, quo facilius collatis utrorumque factis, utri praeferendi sint, possit iudicari[39]).

(Ex libro de latinis historicis[1]) vita Attici.)

ATTICUS.

I. T. Pomponius Atticus, ab origine ultima stirpis Ro- 1 manae generatus[2]), a maioribus acceptam perpetuo obtinuit dignitatem equestrem. Patre usus est diligenti et, ut tum 2 erant tempora, diti in primisque studioso litterarum. Qui, prout ipse amabat litteras, omnibus doctrinis, quibus puerilis aetas impertiri debet, filium erudivit. Erat autem in puero 3 praeter docilitatem ingenii summa suavitas oris atque vocis, ut non solum celeriter acciperet quae tradebantur, sed etiam excellenter pronuntiaret. Itaque cum nobilis inter aequales ferretur clariusque exsplendesceret, quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent, suo studio omnes incitabat: quo 4 in numero fuerunt L. Torquatus[3]), C. Marius filius[4]), M. Cicero: quos consuetudine sic sibi devinxit, ut nemo iis perpetuo fuerit carior.

II. Pater mature decessit. Ipse adulescentulus, propter 1 adfinitatem, P. Sulpicii[5]), qui tribunus plebis interfectus [a. 88] est[6]), non expers fuit periculi: namque Anicia, Pomponii consobrina, nupserat Servio[7]), fratri Sulpicii. Itaque interfecto 2

zug gegen die um die Mitte des 3. Jahrh. in Vorderasien eingedrungenen celtischen Galater oder Gallogräken und führte dann 188 seinen Auftrag so aus, dafs aufser Eumenes besonders die Rhodier mit Gebietserweiterungen bedacht wurden.

[39]) Anm. zu Praef. 8.

[1]) Anm. zu Praef. 8.

[2]) Die Pomponier leiteten sich von Numas Sohne Pompo ab.

[3]) Berühmter Redner, Konsul im J. 65.

[4]) Flüchtete als Konsul im J. 82 nach Präneste, woselbst er von Sullas Anhängern getötet wurde.

[5]) Gehört mehr zu periculi als zu adfinitatem.

[6]) Auf seinen Antrag war dem Sulla der Oberbefehl im mithridatischen Kriege wieder entzogen worden.

[7]) Servius ist eigentlich ein in der gens Sulpicia üblicher Vorname. Dieser Bruder des P. Sulpicius hatte aber noch den besonderen Vornamen Marcus. Und in solchem Falle wurde überhaupt öfters der allgemeinere Vorname als Gentilname behandelt. Vgl. die Bezeichnung via Appia statt via Claudia. So heifst auch

Sulpicio posteaquam vidit Cinnano tumultu civitatem esse
perturbatam neque sibi dari facultatem pro dignitate vivendi,
idoneum tempus ratus studiis obsequendi suis Athenas[8]) [a. 86]
3 se contulit. Ac ne ea peregrinatio detrimentum aliquod ad-
ferret rei familiari, eodem magnam partem fortunarum suarum
traiecit. Illic ita vixit, ut universis Atheniensibus merito esset
4 carissimus. Nam praeter gratiam, quae iam in adulescentulo
magna erat, saepe suis opibus inopiam eorum publicam levavit.
Cum enim versuram facere publice necesse esset neque eius
condicionem aequam haberent, semper se interposuit ita, ut
neque usuram iniquam ab iis acciperet neque longius, quam
5 dictum esset, debere eos pateretur. Quod utrumque iis salutare
erat: nam neque indulgendo inveterascere eorum aes alienum
6 patiebatur neque multiplicandis usuris crescere. Auxit hoc
officium alia quoque liberalitate: nam universos frumento dona-
vit, ita ut singulis seni modii tritici darentur: qui modus
mensurae medimnus[9]) Athenis appellatur.

1 III. Atque sic se gerebat, ut communis infimis, par prin-
cipibus videretur. Quo factum est ut ei omnes, quos possent,
honores publice haberent civemque facere studerent: quo bene-
2 ficio ille uti noluit. Igitur primum illud munus fortunae,
quod in ea potissimum urbe natus est, in qua domicilium
orbis terrarum esset imperii: hoc specimen prudentiae, quod,
cum in eam civitatem se contulisset, quae antiquitate, humani-
tate, doctrina praestaret omnes, essetque unus ei carissimus,
3 tamen illam patriam ac domum[10]) habere maluit. Quamdiu
autem Athenis adfuit, ne qua sibi statua poneretur, restitit:
absens prohibere non potuit. Illum enim in omni procuratione
rei publicae actorem auctoremque habuerant.

1 IV. Eodem ex Asia Sulla decedens cum venisset, [a. 84]
quamdiu ibi fuit, secum habuit Pomponium, captus adulescentis
et humanitate et doctrina. Sic enim Graece loquebatur, ut
Athenis natus videretur: tanta autem suavitas erat sermonis
Latini, ut appareret in eo nativum quendam leporem esse,
non ascitum. Idem poëmata pronuntiabat et Graece et Latine
2 sic, ut nihil posset supra. Quibus rebus factum est ut Sulla
nusquam eum ab se dimitteret cuperetque secum deducere.
Quod cum persuadere tentaret, 'noli, oro te', inquit Pomponius,
'adversum eos me velle ducere, cum quibus ne contra te

ein Bruder des P. Clodius bei Cicero oft schlechthin Appius.

[8]) Von seinem längern Aufenthalte daselbst erhielt er den Beinamen Atticus.

[9]) Ein attischer Medimnus hielt sieben römische Modii. Da aber der Medimnus in sechs ἑκτεῖς geteilt wurde und der ἑκτεύς ungefähr dem römischen Modius entsprach, so wird ungenau öfters auch der Medimnus sechs römischen Modii gleichgesetzt.

[10]) Patria und domus blieb ihm Rom, wenn auch Athen lange sein domicilium war.

arma ferrem, Italiam reliqui'. At Sulla adulescentis officio[11])
collaudato omnia ei munera, quae Athenis acceperat, proficiscens
iussit deferri. Verum ille complures ibi annos moratus, cum 3
et rei familiari tantum operae daret, quantum non indiligens
deberet pater familias, et omnia reliqua tempora aut litteris
aut Atheniensium rei publicae tribueret, nihilo minus amicis
urbana[12]) officia praestitit. Nam et ad comitia eorum ven- 4
titavit[13]) et, si qua res maior acta est, non defuit. Sicut
postea Ciceroni in omnibus periculis singularem fidem prae-
buit: cui ex patria fugienti sestertium ducenta et [a. 58]
quinquaginta milia[14]) donavit. Tranquillatis autem rebus re- 5
migravit Romam, ut opinor, L. Cotta L. Torquato con- [a. 65]
sulibus: quem discedentem sic universa civitas Atheniensium
prosecuta est, ut lacrimis desiderii futuri dolorem indicaret.

V. Habebat avunculum Q. Caecilium, equitem Romanum, 1
familiarem L. Luculli[15]), divitem eundemque difficillima natura:
cuius sic asperitatem veritus est, ut, quem nemo ferre posset,
eius sine offensione ad summam senectutem retineret benevo-
lentiam. Quo facto tulit pietatis fructum. Caecilius enim 2
moriens testamento adoptavit eum heredemque fecit ex dodrante:
ex qua hereditate accepit circiter centies[16]) sestertium. [a. 58]
Erat nupta[17]) soror Attici Q. Tullio Ciceroni, easque nuptias 3
M. Cicero conciliarat, cum quo a condiscipulatu vivebat con-
iunctissime, multo etiam familiarius quam cum Quinto, ut
iudicari possit plus in amicitia valere similitudinem morum
quam adfinitatem. Idem Q. Hortensio, qui illis temporibus 4
principatum eloquentiae tenebat, intime utebatur, ut intellegi
non posset, uter eum plus diligeret, Cicero an Hortensius:
atque id, quod erat difficillimum, efficiebat, ut, inter quos
tanta laudis esset aemulatio, nulla intercederet obtrectatio.

VI. In re publica ita est versatus, ut semper optimarum 1
partium et esset et existimaretur, neque tamen civilibus se
fluctibus committeret, quod non magis, qui se his dedissent, in
sua potestate existimabat esse, quam qui maritimis iactarentur.
Honores, cum ei paterent propter vel gratiam vel dignitatem, 2
non petiit, quod neque capi possent conservatis legibus in

[11]) Officium ist ein Liebesbeweis gegen Freunde, humanitas Liebe zu allen Menschen, pietas Liebe zu Göttern, Eltern und allen, gegen die man heilige Pflichten hat.

[12]) In Rom.

[13]) Um ihre Bewerbungen zu unterstützen.

[14]) Vom hannibalischen Kriege bis auf Augustus, in der Zeit der reinen Silberwährung, hatten 1000 Sestertien einen Silberwert von etwa 50 Thalern.

[15]) Dieser hatte sich im mithridatischen Kriege grofse Reichtümer erworben und war einer der üppigsten Römer seiner Zeit.

[16]) D. h. centies centena milia. Ähnlich XIV, 2.

[17]) Seit dem Jahre 65. Subjekt zu vivebat ist Atticus.

tam effusis ambitus largitionibus neque geri e re publica sine
3 periculo corruptis civitatis moribus. Ad hastam publicam
numquam accessit[18]), neque ullius rei aut praes aut manceps
factus est. Neminem neque suo nomine neque subscribens
4 accusavit: in ius de sua re numquam ivit. Multorum consulum
praetorumque praefecturas[19]) delatas sic accepit, ut neminem
in provinciam sit secutus, atque honore fuerit contentus, rei
familiaris despexerit fructum: qui ne cum Q. quidem Cicerone,
cum apud eum legati locum obtinere posset, in Asiam [a. 61]
ire voluerit. Non enim decere se arbitrabatur, cum praetu-
5 ram gerere noluisset, asseclam esse praetoris. Qua in re non
solum dignitati serviebat, sed etiam tranquillitati, cum suspi-
ciones quoque vitaret criminum. Quo fiebat ut eius observantia,
quam officio, non timori neque spei tribui viderent, omnibus
esset carior.

1 VII. Incidit bellum civile Caesarianum. Cum annos [a. 49]
haberet circiter sexaginta, usus est aetatis vacatione neque
quoquam se movit ex urbe. Quamquam amicis quae opus
fuerant ad Pompeium proficiscentibus, omnia ex sua re fami-
2 liari dedit[20]). Ipsum Pompeium non offendit[21]): nullum enim
ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores
aut divitias ceperant: quorum partim invitissimi castra sunt
secuti, partim summa cum eius offensione domi remanserunt.
3 Caesari vero Attici quies tanto opere fuit grata, ut [a. 47]
victor, cum privatis pecunias per epistulas imperaret, illi non
solum molestus non esset, sed etiam sororis filium et Q. Cice-
ronem concederet[22]). Mox eodem vetere instituto vitae effugit
nova pericula.

1 VIII. Etenim occiso Caesare, cum res publica penes [a. 44]
Brutos[23]) videretur esse et Cassium ac tota civitas se ad eos
2 convertisse, sic M. Bruto usus est, ut cum nullo ille adulescens
aequali familiarius quam cum hoc sene esset, neque solum
3 principem eum consilii haberet, sed etiam in convictu. Excogi-
tatum est a quibusdam, ut privatum aerarium interfectoribus
Caesaris ab equitibus Romanis constitueretur. Itaque appellatus
est a C. Flavio, Bruti familiari, Atticus, ut pecuniae conferendae
4 princeps esse vellet. At ille, qui officia amicis praestanda
sine factione existimaret semperque a talibus se consiliis
removisset, respondit: si quid Brutus suis facultatibus uti
voluisset, usurum, quantum eae paterentur: se neque cum
quoquam de ea re collocuturum neque coiturum. Sic ille

[18]) Um die bona publicata zu erstehen.

[19]) Offizierstellen.

[20]) Meistens gewifs leihweise.

[21]) Dadurch, dafs er ihm nicht nach Griechenland folgte.

[22]) Alicui concedere, um jemandes willen begnadigen.

[23]) Marcus und Decimus.

consensionis globus huius unius dissensione disiectus est.
Neque multo post superior esse coepit Antonius, ita ut Brutus 5
et Cassius omissa cura provinciarum[24]), quae iis dicis causa
datae erant a consule, desperatis rebus in exsilium[25]) profi-
ciscerentur. Atticus, qui florenti Bruto pecuniam simul cum 6
ceteris conferre noluerat, abiecto Italiaque cedenti sestertium
centum milia muneri misit. Eidem in Epiro[26]), ipse absens,
trecenta iussit dari. Neque vero magis Antonio aut potenti
tum adulatus est aut desperatum post reliquit.

IX. Secutum est bellum gestum apud Mutinam. In [a. 43] 1
quo si tantum eum prudentem dicam, minus, quam debeam,
praedicem, cum ille potius divinus fuerit, si divinatio appellanda
est perpetua naturalis bonitas, quae nullis casibus agitatur.
Hostis Antonius iudicatus Italia cesserat: spes restituendi 2
nulla erat. Non solum inimici, qui tum erant potentissimi
et plurimi, sed etiam qui illis se dabant et in eo laedendo
aliquam se consecuturos sperabant commendationem, Antonii
familiares insequebantur, uxorem Fulviam omnibus rebus
spoliare cupiebant, liberos etiam exstinguere parabant. Atticus, 3
cum Ciceronis intima familiaritate uteretur, amicissimus esset
Bruto, non modo nihil iis indulsit ad Antonium violandum,
sed familiares eius ex urbe profugientes, quantum potuit,
texit, quibus rebus indiguerunt, adiuvit. P. vero Volumnio[27]) 4
ea tribuit, ut plura a parente proficisci non potuerint. Ipsi
autem Fulviae, cum litibus distineretur magnisque terroribus
vexaretur, tanta diligentia officium suum praestitit, ut nullum
illa stiterit vadimonium sine Attico. Quin etiam, cum illa 5
fundum secunda fortuna emisset in diem[28]) neque post calami-
tatem versuram facere potuisset, ille se interposuit pecuniamque
sine faenore sineque ulla stipulatione ei credidit, maximum
existimans quaestum, memorem gratumque cognosci, simulque
aperiens se non fortunae, sed hominibus solere esse amicum.
Quae cum faciebat, nemo eum temporis causa facere poterat 6
existimare: nemini enim in opinionem veniebat Antonium
rerum potiturum. Sed sensim a nonnullis optimatibus re- 7
prehendebatur, quod parum odisse malos cives videretur. Ille
autem, ut erat sui iudicii, potius quid se facere par esset
intuebatur, quam quid alii laudaturi forent.

X. Conversa subito fortuna, ut Antonius rediit in Italiam, 1

[24]) Sie hatten den Auftrag erhalten (um ihre Entfernung aus Rom zu begründen), für Getreidezufuhr zu sorgen, Brutus in Asien, Cassius in Sicilien.

[25]) So erklärten sie in Edikten bei ihrer Abreise. In Wahrheit aber bemächtigten sie sich der östlichen Provinzen und rüsteten sich dort zum Kriege.

[26]) Daselbst besafs Atticus Güter. Vgl. XIV, 3. Er gab die Anweisung zur Zahlung von Rom aus.

[27]) Vgl. XII, 4. X, 2.

[28]) Auf bestimmte Zahlungsfrist.

nemo non magno periculo[29]) Atticum futurum putarat[30]) propter
2 intimam familiaritatem Ciceronis et Bruti. Itaque ad adven-
tum imperatorum[31]), timens proscriptionem, de foro decesserat,
latebatque apud P. Volumnium, cui, ut ostendimus, paulo ante
opem tulerat (tanta varietas illis temporibus fuit fortunae, ut
modo hi, modo illi in summo essent aut fastigio aut periculo),
habebatque secum Q. Gellium Canum, aequalem simillimumque
3 sui. Nam hoc quoque est Attici bonitatis exemplum, quod
cum eo, quem puerum in ludo cognorat, adeo coniuncte vixit,
4 ut ad extremam aetatem amicitia eorum creverit. Antonius
autem, etsi tanto odio ferebatur in Ciceronem, ut omnibus
etiam eius amicis esset inimicus, eos ut vellet[32]) proscribere
multis hortantibus, tamen Attici memor fuit officii et ei, cum
requisisset, ubinam esset, sua manu scripsit, ne timeret statim-
que ad se veniret: se et illum et Gellium Canum de pro-
scriptorum numero exemisse. Ac ne quod periculum incideret,
5 quod noctu haec gerebantur, praesidium ei misit. Sic Atticus
in summo timore non solum sibi, sed etiam ei, quem carissi-
6 mum habebat, praesidio fuit. Quodsi is praecipua laude fertur,
qui navem ex hieme marique scopuloso servarit[33]), cur non
singularis eius existimetur prudentia, qui ex tot tamque gravi-
bus procellis civilibus ad incolumitatem pervenerit?

1 XI. Quibus ex malis ut ipse emersit, nihil aliud egit quam
ut quam plurimis, quibus rebus posset, esset auxilio. Cum
proscriptos praemiis imperatorum inductum vulgus conquireret,
nemo in Epirum[34]) venit, cui res ulla defuerit: quin nemini
2 non ibi perpetuo manendi potestas facta est: quin etiam post
proelium Philippense interitumque C. Cassii et M. Bruti [a. 42]
L. Iulium Mocillam praetorium et filium eius Aulumque Tor-
quatum ceterosque pari fortuna perculsos instituit tueri atque
3 ex Epiro iis omnia Samothraciam supportari iussit. Difficile
est omnia persequi et non necessarium. Unum hoc intellegi
volumus, illius liberalitatem neque temporariam neque callidam
4 fuisse. Id ex ipsis rebus ac temporibus iudicari potest, quod
non florentibus se venditavit, sed adflictis semper succurrit:
qui quidem Serviliam, Bruti matrem, non minus post mortem
5 filii quam florentem coluerit. Eadem liberalitate usus nullas
inimicitias gessit, quod neque laedebat quemquam neque, si
quam iniuriam acceperat, malebat ulcisci quam oblivisci. Idem

[29]) Anm. zu Dat. V, 3.

[30]) Im Deutschen die bedingte Form „hätte geglaubt“.

[31]) Der Triumvirn Octavianus, Antonius und Lepidus.

[32]) So viel als „sich entschlösse“, also mit stärkerer Betonung.

[33]) Konjunkt. der Allgemeinheit. Und so ist auch nachher bei eius, qui nicht streng nur an Atticus zu denken, sondern an einen Mann wie Atticus, der u. s. w.

[34]) Anm. zu VIII, 6.

immortali memoria percepta retinebat beneficia: quae ipse
tribuerat, tam diu meminerat, quoad ille gratus erat, qui ac-
ceperat. Itaque effecit, ut vere dictum videatur: 6

Sui cuique mores fingunt fortunam hominibus[35]).

Neque tamen prius fortunam quam se ipse fingit, qui cavet,
ne qua in re iure plectatur.

XII. Illis igitur rebus Atticus effecit ut M. Vipsanius 1
Agrippa, intima familiaritate coniunctus adulescenti Caesari,
cum propter suam gratiam et Caesaris potentiam nullius con-
dicionis non haberet potestatem, illius potissimum deligeret
adfinitatem praeoptaretque equitis Romani filiam generosarum
nuptiis. Atque harum nuptiarum conciliator fuit M. Antonius, 2
triumvir rei publicae constituendae. Cuius gratia cum augere
possessiones posset suas, tantum afuit a cupiditate pecuniae,
ut illa nulla in re uteretur nisi in deprecandis amicorum vel
periculis vel incommodis. Quod quidem sub ipsa pro- [a. 43] 3
scriptione perillustre fuit. Nam cum L. Saufei equitis Romani,
qui complures annos studio ductus philosophiae Athenis habitarat
habebatque in Italia pretiosas possessiones, consuetudine ea,
qua tum res gerebantur, tres viri bona vendidissent, Attici
labore atque industria factum est, ut eodem nuntio Saufeius
fieret certior se patrimonium amisisse et recuperasse. Idem 4
L. Iulium Calidum, quem post Lucretii Catullique mortem
multo elegantissimum poëtam nostram tulisse aetatem vere
videor contendere, neque minus virum bonum optimisque arti-
bus eruditum, post proscriptionem equitum propter magnas
eius Africanas possessiones in proscriptorum numerum a
P. Volumnio, praefecto fabrum Antonii, absentem relatum
expedivit. Quod in praesenti[36]) utrum ei laboriosius an glorio- 5
sius fuerit, difficile est iudicare, nisi quod in eorum periculis
non secus absentes quam praesentes amicos Attico esse curae
cognitum est.

XIII. Neque vero ille minus bonus pater familias habitus 1
est quam civis. Nam cum esset pecuniosus, nemo illo minus
fuit emax, minus aedificator. Neque tamen non in primis
bene habitavit omnibusque optimis rebus usus est. Nam 2
domum habuit in colle Quirinali Tamphilianam[37]), ab avun-
culo hereditate relictam, cuius amoenitas non aedificio, sed
silva constabat: ipsum enim tectum antiquitus constitutum
plus salubritatis[38]) quam sumptus habebat: in quo nihil com-
mutavit, nisi si quid vetustate coactus est. Usus est familia, 3
si utilitate iudicandum est, optima, si forma, vix mediocri.

[35]) Iambischer Senar, aus einem unbekannten Dichter entnommen.

[36]) Unter den damaligen Verhältnissen.

[37]) Nach dem Erbauer Tamphilus benannt.

[38]) Eben wegen der Lage im Grünen.

Namqe in ea erant optimi et anagnostae et librarii, ut ne
pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum
pulchre facere nosset: pari modo artifices ceteri, quos cultus
4 domesticus desiderat, apprime boni. Neque tamen eorum
quemquam nisi domi natum domique factum[39]) habuit: quod
est signum non solum continentiae, sed etiam diligentiae. Nam
et non intemperanter concupiscere, quod in plurimis videas,
continentis debet duci, et potius industria quam pretio parare
5 non mediocris est diligentiae. Elegans, non magnificus, splen-
didus, non sumptuosus, omni diligentia munditiam, non afluen-
tiam adfectabat. Supellex modica, ut in neutram partem con-
6 spici[40]) posset. Nec praeteribo, quamquam nonnullis leve visum
iri putaverim, cum in primis lautus esset eques Romanus et
non parum liberaliter domum suam omnium ordinum homines
invitaret, non amplius quam terna milia aeris[41]) peraeque in
7 singulos menses eum expensum sumptui referre[42]) solitum.
Atque hoc non auditum, sed cognitum praedicamus: saepe enim
propter familiaritatem domesticis rebus interfuimus.

1 XIV. Nemo in convivio eius aliud acroama audivit quam
anagnosten, quod nos quidem iucundissimum arbitramur: neque
umquam sine aliqua lectione apud eum cenatum est, ut non
minus animo quam ventre convivae delectarentur: namque
2 eos vocabat, quorum mores a suis non abhorrerent. Cumque
tanta pecuniae facta esset accessio, nihil de cotidiano cultu,
nihil de vitae consuetudine mutavit, tantaque usus est mo-
deratione, ut neque in sestertio vicies, quod a patre acceperat,
parum se splendide gereret neque in sestertio centies[43]) afluen-
tius viveret, quam instituerat, parique fastigio staret in utra-
3 que fortuna. Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut
maritimam[44]) villam, neque in Italia praeter Arretinum et
Nomentanum rusticum praedium, omnisque eius pecuniae re-
ditus constabat in Epiroticis et urbanis possessionibus.

1 XV. Mendacium neque dicebat neque pati poterat. Itaque
eius comitas non sine severitate erat, neque vero gravitas
sine facilitate, ut difficile esset intellectu, utrum eum amici
magis vererentur an amarent. Quicquid rogabatur, religiose[45])
promittebat, quod non liberales, sed leves arbitrabatur polliceri

39) Ausgebildet.

40) Anm. zu Dat. III, 3. Der Hausrat war weder zu dürftig noch zu reich.

41) Aeris (Geld) ist unbestimmtere, allgemeinere, aber nicht unverständliche Bezeichnung für nummum oder sestertium. An asses ist nicht zu denken, weil man damals eben nur nach Sestertien rechnete.

42) Expensum referre (nämlich ins Wirtschaftsbuch) ist das Gegenteil von acceptum referre.

43) Vgl. V, 2.

44) Die Villen vor der Stadt und am Meere dienten nicht dem Erwerb, sondern nur der Üppigkeit.

45) Mit Bedenklichkeit und Zurückhaltung.

quod praestare non possent. Idem in tuendo, quod semel 2
adnuisset, tanta erat cura, ut non mandatam, sed suam rem videretur agere. Numquam suscepti negotii eum pertaesum est: suam enim existimationem in ea re agi putabat, qua nihil habebat carius. Quo fiebat ut omnia Ciceronum, M. Catonis[46]), 3
Q. Hortensii, A. Torquati, multorum praeterea equitum Romanorum negotia procuraret. Ex quo iudicari poterat non inertia eum, sed iudicio fugisse rei publicae procurationem.

XVI. Humanitatis vero nullum adferre maius testimonium 1
possum, quam quod adulescens idem seni Sullae fuit iucundissimus, senex adulescenti M. Bruto, cum aequalibus autem suis Q. Hortensio et M. Cicerone sic vixit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit aptissimus. Quamquam eum praecipue 2
dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior esset aut familiarior. Ei rei sunt indicio praeter eos libros, in 3
quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, undecim[47]) volumina epistularum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret contextam illorum temporum historiam. Sic 4
enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus rei publicae perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat et facile existimari possit prudentiam quodam modo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam quae nunc usu veniunt cecinit ut vates.

XVII. De pietate autem Attici quid plura commemorem? 1
cum hoc in funere matris suae, quam extulit annorum [a. 42] nonaginta, cum ipse esset septem et sexaginta, vere gloriantem audierim, se numquam cum matre in gratiam redisse, numquam cum sorore fuisse in simultate. Quod est signum aut 2
nullam umquam inter eos querimoniam intercessisse, aut hunc ea fuisse in suos indulgentia, ut, quos amare deberet, irasci iis nefas duceret. Neque id fecit natura solum, cui quidem 3
omnes paremus, sed etiam doctrina: nam principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem uteretur.

XVIII. Moris etiam maiorum summus imitator fuit anti- 1
quitatisque amator: quam adeo diligenter habuit cognitam, ut eam totam in eo volumine exposuerit, quo magistratus ornavit[48]).

[46]) Der sich im Jahre 46 in Utica tötete.

[47]) In der uns jetzt vorliegenden Redaktion sind es 16 Bücher; auch datieren sie nicht erst von Ciceros Konsulat, sondern vom Jahre 68 an.

[48]) Gemeint ist der liber annalis des Atticus, eine Chronik Roms (vgl. Cic. Brut. § 11 flg.). Es war dies nicht eine bloſse Aufzählung und richtige Anordnung der Beamtenreihen, dergleichen es ja bereits in Rom gab, sondern eine Art Ehrenhalle der Nobilität. Jenes würde ordinavit andeuten.

2 Nulla enim lex neque pax neque bellum neque res illustris
est populi Romani[49]), quae non in eo suo tempore sit notata,
et, quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit,
ut ex eo clarorum virorum propagines omnium possimus
3 cognoscere. Fecit hoc idem separatim in aliis libris, ut
M. Bruti rogatu Iuniam familiam a stirpe ad hanc aetatem
ordine enumeravit, notans, quis a quoque ortus, quos honores
4 quibusque temporibus cepisset: pari modo Marcelli Claudii[50])
Marcellorum, Scipionis Cornelii[51]) et Fabii Maximi[52]) Fabiorum
5 et Aemiliorum[53]). Quibus libris nihil potest esse dulcius iis,
qui aliquam cupiditatem habent notitiae clarorum virorum.
Attigit poëticam quoque, credimus, ne eius expers esset sua-
6 vitatis. Namque de viris illis, qui honore rerumque gestarum
amplitudine ceteros praestiterunt, exposuit ita, ut sub singu-
lorum imaginibus facta magistratusque eorum non amplius
quaternis quinisve versibus describeret: quod vix credendum
sit, tantas res tam breviter potuisse declarari. Est etiam liber
Graece confectus, de consulatu Ciceronis[54]).

1 XIX. Haec hactenus Attico vivo edita a nobis sunt.
Nunc, quoniam fortuna nos ei superstites esse voluit, reliqua
persequemur et, quantum potuerimus, rerum exemplis lectores
docebimus, sicut supra significavimus, suos cuique mores
2 plerumque conciliare fortunam. Namque ille contentus ordine
equestri, quo erat ortus, in adfinitatem pervenit imperatoris,
Divi[55]) filii, cum iam ante familiaritatem eius esset consecutus
nulla alia re quam elegantia vitae illa, qua ceteros ceperat
3 principes civitatis dignitate pari, fortuna humiliore. Tanta
enim prosperitas Caesarem[56]) est consecuta, ut nihil ei non
tribueret fortuna, quod cuiquam ante detulisset, et conciliaret,
4 quod nemo adhuc civis Romanus quivit consequi. Nata est
autem Attico neptis ex Agrippa, cui virginem filiam collocarat.
Hanc Caesar vix anniculam Ti. Claudio Neroni, Drusilla[57])

[49]) Aus Cicero wissen wir, dafs das Buch 700 Jahre römischer Geschichte umfafste, also etwa bis auf den cäsarianischen Bürgerkrieg reichte.

[50]) Konsul des Jahres 50.

[51]) Aus der Familie der Scipionen von Q. Caecilius Metellus Pius adoptiert, Schwiegervater des Pompejus und Konsul des Jahres 52. Er heifst gewöhnlich Q. Caecilius Metellus, allenfalls noch mit dem Beinamen Scipio.

[52]) Konsul (suffectus) des Jahres 45.

[53]) Von zwei Söhnen des L. Aemilius Paulus, Besiegers des Perseus, war durch Adoption einer in die Familie der Scipionen, der andere in die Familie der Fabii Maximi gekommen, daher die familia Aemiliorum sowohl den Scipio als den Maximus interessierte. Übrigens steht familia hier in dem weiteren Sinne von gens.

[54]) Schon im Jahre 60 herausgegeben, also von den erwähnten Schriften des Atticus die früheste.

[55]) Des C. Julius Caesar. Derselbe war eigentlich Grofsoheim des Octavianus, hatte diesen aber als Sohn adoptiert.

[56]) Octavianus.

[57]) Voller Name Livia Drusilla.

nato, privigno suo, despondit: quae coniunctio necessitudinem eorum sanxit[58]), familiaritatem reddidit frequentiorem.

XX. Quamquam ante haec sponsalia non solum, cum ab 1
urbe abesset, numquam ad suorum quemquam litteras misit,
quin Attico scriberet, quid ageret[59]), in primis quid legeret,
quibusque in locis et quamdiu esset moraturus, sed etiam, 2
cum esset in urbe et propter infinitas suas occupationes minus
saepe, quam vellet, Attico frueretur, nullus dies temere inter-
cessit, quo non ad eum scriberet, cum modo aliquid de anti-
quitate ab eo requireret, modo aliquam quaestionem poëticam
ei proponeret, interdum iocans eius verbosiores eliceret epistu-
las. Ex quo accidit, cum aedes Iovis Feretrii in Capitolio, 3
ab Romulo constituta, vetustate atque incuria detecta prolabe-
retur, ut Attici admonitu Caesar eam reficiendam curaret.
Neque vero a M. Antonio minus absens litteris colebatur, adeo 4
ut accurate ille ex ultimis terris[60]), quid ageret, curae sibi
haberet certiorem facere Atticum. Hoc quale sit, facilius 5
existimabit is, qui iudicare poterit, quantae sit sapientiae
eorum retinere usum benevolentiamque, inter quos maximarum
rerum non solum aemulatio, sed obtrectatio tanta intercedat,
quantam fuit intercedere necesse inter Caesarem et Antonium,
cum se uterque principem non solum urbis Romae, sed orbis
terrarum esse cuperet.

XXI. Tali modo cum septem et septuaginta annos [a. 32] 1
complesset atque ad extremam senectutem non minus dignitate
quam gratia fortunaque crevisset tantaque prosperitate usus
esset valetudinis, ut annis triginta medicina[61]) non indiguisset,
nactus est morbum, quem initio et ipse et medici contempse- 2
runt: nam putarunt esse tenesmon, cui remedia celeria faciliaque
proponebantur. In eo cum tres menses sine ullis doloribus, 3
praeterquam quos ex curatione capiebat, consumpsisset, subito
tanta vis morbi in imum intestinum prorupit, ut extremo
tempore per lumbos fistulae puris eruperint. Cumque antea 4
morbi diuturnitatem non moleste tulisset, postquam in dies
dolores accrescere febresque accessisse sensit, Agrippam gene-
rum ad se arcessi iussit et cum eo L. Cornelium Balbum
Sextumque Peducaeum. Hos ut venisse vidit, in cubitum 5
innixus 'quantam' inquit 'curam diligentiamque in valetudine
mea tuenda hoc tempore adhibuerim, cum vos testes habeam,

Sie brachte dem Octavianus diesen Sohn, den späteren Kaiser Tiberius, aus ihrer ersten Ehe mit Ti. Claudius Nero zu.

[58]) Hier „herstellen".

[59]) Subjekt ist hier wie in der ganzen Periode Caesar.

[60]) Aus den östlichen Provinzen des Reiches, besonders aus Ägypten, wo Antonius seit der Schlacht bei Philippi sich meist aufhielt.

[61]) Er war zwar öfters unwohl gewesen, hatte sich aber stets durch bloſse vorsichtige Diät geheilt.

nihil necesse est pluribus verbis commemorare, me nihil
reliqui fecisse, quod ad sanandum me pertineret. Quibus
quoniam, ut spero, satisfeci, reliquum est ut egomet mihi con-
6 sulam. Id vos ignorare nolui: nam mihi stat alere morbum
desinere. Namque his diebus quidquid cibi sumpsi, ita pro-
duxi vitam, ut auxerim dolores sine spe salutis. Quare a vobis
peto primum ut probetis consilium meum, deinde[62]), ne frustra
dehortando impedire conemini.

1 XXII. Hac oratione habita tanta constantia vocis atque
vultus, ut non ex vita, sed ex domo in domum videretur
2 migrare, cum quidem[63]) Agrippa eum flens atque osculans
oraret atque obsecraret, ne id, quod[64]) natura cogeret, ipse
quoque sibi acceleraret, et quoniam tum quoque posset tempo-
ribus[65]) superesse, se sibi suisque reservaret, ille preces eius
3 taciturna sua obstinatione depressit. Sic cum biduum cibo se
abstinuisset, subito febris recessit leviorque morbus esse coepit.
Tamen propositum nihilo setius peregit. Itaque die quinto,
postquam id consilium inierat, pridie Kal. Apriles Cn. Domitio
4 C. Sosio consulibus decessit. Elatus est in lecticula, [a. 32]
ut ipse praescripserat, sine ulla pompa funeris, comitantibus
omnibus bonis, maxima vulgi frequentia. Sepultus est iuxta
viam Appiam ad quintum lapidem in monumento Q. Caecilii,
avunculi sui.

62) Deinde steht hier in dem Sinne von id si non potueritis, wie primum im Sinne von maxime.

63) Anm. zu Hann. II, 7.

64) Ad quod schreibt Georges im Philol. XXXIII, S. 334. Doch bloſses quod steht auch Cic. in Verr. IV, § 142. Vgl. Att. XIII, 2. Verg. Aen. III, 56.

65) Gemeint ist der drohende Bürgerkrieg zwischen Octavianus und Antonius.

